

TARİH KRİTİK

History Critique

3 Aylık Hakemli Ulusal Kitap Tanıtımı ve İncelemeleri Dergisi
Quarterly Peer Reviewed and National Journal
for Book Review and Review Essays

Erişime açık yayın- Open access

Cilt/Vol.10

Sayı/Issue

3

Temmuz/July 2024

dergipark.gov.tr/tarihkritik

e - ISSN 2149-8733

TARİH KRİTİK DERGİSİ

Journal of History Critique

*Hakemli Ulusal Kitap Tanıtımı ve İncelemeleri Dergisi /Peer Reviewed and National Journal for
Book Review and Review Essays*

Cilt/Vol. 10 • Sayı/Issue 3 • Temmuz/July 2024 • e-ISSN 2149-8733

SAHİBİ/Owner Oğuzhan SAYGILI
EDİTÖR/Editor Prof. Dr. Hasip SAYGILI
EDİTÖR YARDIMCISI/Assistant Editor Funda TEKİN M.Emin KARATAŞLIOĞLU
REDAKTÖR/Redactor Ömer KARABAYIR
YAYINKURULU/Editorial Board Prof.Dr. İskender ÖKSÜZ Büyükelçi(E)/Ambassador(R)HKemal GÜR Prof.Dr. Mahir AYDIN Prof.Dr.Alfina SIBGATULLINA Prof.Dr. Fatma ÜREKLİ Dr. Abdrasul İSAKOV
BU SAYININ HAKEMLERİ/The Referees of This Issue Prof. Dr. Hasip Saygılı Dr. Öğretim Üyesi Atahan Birol Kartal Dr. Cengiz Cici Dr. İrfan Paksoy

tarihkritik@gmail.com <http://dergipark.gov.tr/tarihkritik>

23 Nisan Mah. 11 Nolu Sok. 3/2 Turkuaz Apt. B Blok No: 2 Şahinbey 27070 Gaziantep

Tarih Kritik Dergisi, tarih sahasında yılda dört kez Ocak, Nisan, Temmuz ve Ekim aylarında yayımlanan kitap tanıtımı ve incelemeleri dergisidir. Yazılar, derginin değil yazı sahiplerinin görüşünü yansıtır. Yazı sahipleri akademik ve hukuki olarak yazılarından sorumludur.

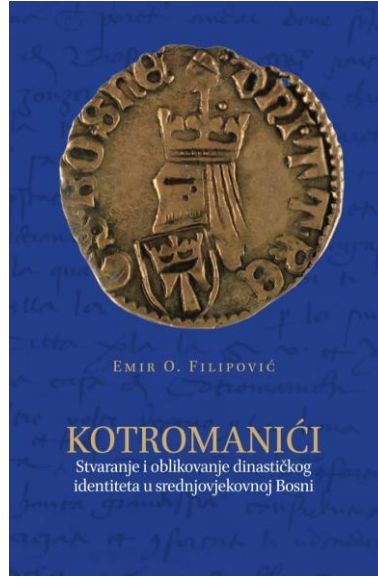
Journal of History Critique is quarterly published in January, April, July and October for book review and review essays on history. The writings reflect opinions of the authors, not that of the journal.

Reviewers are responsible for their reviews in regard of academic and legal matters.

İÇİNDEKİLER/Contents

KİTAP TANITIMLARI/BOOK REVIEWS	184
Kotromaniçi: Stvaranje i oblikovanje dinastičkog identiteta u srednjovjekovnoj Bosni (Kotromaniçler: Orta Çağ Bosna'sında Hanedan Kimliğinin Yaratılması ve Şekillendirilmesi), Emir O. Filipović Haris KAJTEZOVİC	185
Fatih'in Entelektüel Portresi: Merakları, Kitapları ve Kütüphaneleri, İsmail E. Erünsal Ahmet Faruk FİYAZ	188
Ticari Kapitalizmin Kısa Tarihi, Jairus Banaji, Çev. M. Murtaza Özeren Batuhan TAŞKIN	191
Bütün Yönleriyle Sömürgecilik, Azmi Özcan, Ed. İbrahim Akkurt Esma BİÇER	200
Mekîn'den Mekân'a Osmanlı Şehri: İnsan, Mekân ve Beşerî Münasebetler, Mehmet Karagöz Funda TEKİN	203
Son İmparatorluk Osmanlı, İlber Ortaylı Caner ASAL	206
Sadrazam Benderli Mehmed Selim (Sırrı) Paşa: Hayatı, İdari ve Siyasi Faaliyetleri, Hüseyin Selçuk Umut Kaan ÇORLU	213
İttihatçılık: Doğuş, Süleyman Tekir Furkan UÇAR	216
Enver Paşa'nın Eşi Naciye Sultan'ın Hatıraları, Haz. Burak Enver Samet YILDIZ	219
İlmî Popüler Derleme, Sadri Maksudi, Haz. M.R. Gaynanova Alfina SİBGATULLİNA	225
Fransız Tarih Devrimi: Annales Okulu, Peter Burke, Çev. Mehmet Küçük Zafer ÇİL	228
Resimli Cumhuriyet Din Kitabı, İsmail Kara Elif Neslihan DOĞAN	234
KİTAP İNCELEMELERİ/ REVIEWS ESSAYS	238
Türkiye-İtalya İlişkileri (1928-1940), Yeter Mengeş Mevlüt ÇELEBİ	239
KİTAP İNCELEME VE KİTAP TANITIM ESASLARI GUIDELINE FOR REVIEW	244

KİTAP TANITIMLARI/BOOK REVIEWS

Kotromanići: Stvaranje i oblikovanje dinastičkog identiteta u srednjovekovnoj Bosni (Kotromaniçler: Orta Çağ Bosna'sında Hanedan Kimliğinin Yaratılması ve Şekillendirilmesi)

Emir O. Filipović

Sarajevo, Saraybosna Üniversitesi Felsefe Fakültesi, 2022, 220 sayfa, ISBN 978-9926-491-04-8.

Haris KAJTEZOVIĆ*

Ortaçağ Bosna'sının zengin geçmişi Türkiye'de hâlâ büyük ölçüde bilinmeyen bir konudur. Çoğu zaman Türk nüfusu, Bosna-Hersek'in geçmişini yalnızca Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkilendirmektedir. Bu nedenle Bosna ve onun çeşitli sakinlerine ilişkin eksik bir imaj oluşmaktadır.

Bosna Krallığı, Avrupa sınırındaki elverişli coğrafi konumu nedeniyle 14. yüzyılın sonlarında bölgesel bir güç hâline gelmiştir. Bosna'da toprak ve maden zenginliğinin genişlemesiyle birlikte Bosnalı hükümdarların güçlü bir hanedan kimliği oluşmuştur. Kotroman Hanesi, Geç Orta Çağ'da Bosnalı bir soylu ve daha sonra kraliyet hanedanıydı. 13. yüzyılın ortalarında Bosna'nın valileri olarak iktidara gelen Kotromanić hükümdarları, bir dizi fetih yoluyla topraklarını günümüz Bosna-Hersek'inin neredeyse tamamını, günümüzdeki Hırvatistan'ın büyük bir bölümünü ve modern Sırbistan ile Karadağ'ın bazı kesimlerini kapsayacak şekilde genişletmişti. Kotromanić hanedanının kaderi, Osmanlı sultanı II. Mehmed'in son Bosna kralının tasfiyesini emrettiği 1463 yılında belirlenmişti.

Prof. Filipović'in ele aldığımız çalışması çeşitli nedenlerden dolayı önemlidir. Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'i işgal ettiği 1878'den günümüze kadar Bosna, tarihin tahrif edilmesiyle karşı karşıyadır. Orta Çağ tarihine dayanarak bugünkü topraklarda haklarını savunmaya çalışan birçok akım vardır. Merkezi Belgrad'da bulunan Sırp tarihçiliği, Kotromanić hanedanını bir Sırp hanedanı olarak tasvir etmeye ve böylece Bosna toprakları üzerindeki iddiasını haklı çıkarmaya çalışmıştır. Aynı şekilde Hırvat tarih yazımı da kendi tarafına çekmişti ve bu siyasi çalkantılarda Kotromanić hanedanı yalnızca siyasi amaçlar için bir araç olarak

* Lisans Öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Tarih Bölümü, İstanbul, haris.kajtezovic@stu.fsm.edu.tr

kullanılmıştı.

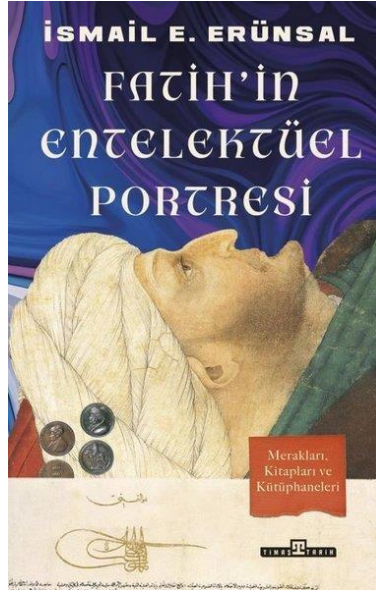
Filipović, eserin giriş kısmında, eserinin amacının Kotromanić hanedanını birinci elden arşiv kaynaklarına dayanarak tanıtmak olduğunu bildiriyor. Filipović'in kullandığı, birinci elden bilgileri koruyan çok önemli arşivlerden sadece bazıları Dubrovnik ve Zadar arşivleridir. Yazar bu sayede eserini siyasetin etkisinden korumuş ve okuyuculara kaliteli ve objektif bir eser sunmuştur. Bosna Hersek ve bölgedeki siyasi koşulların hâlâ çok gergin olduğu göz önüne alındığında, objektif bir şekilde böylesine bir tarihî eser yazmanın son derece büyük bir sorumluluk olduğunun altını çizmek gerekir.

Birinci bölümde yazar, Kotromanićlerin herhangi bir Slav halkıyla bağlantılı olarak öne sürdüğü teorileri sorguluyor. Siyasi propagandada sıklıkla kullanılan bu hanedanın etnik kökenine ilişkin propaganda, Filipović'in Orta Çağ'daki bir hanedan tablosunun gerçekte neye benzediğini net bir şekilde açıkladığı çalışmasıyla çürütülmüştü. Kotromanićler diğer Avrupalı Orta Çağ hükümdarlarından hiçbir şekilde farklı değildir. Kotromanić, diğer Avrupalı kraliyet aileleriyle evlilik bağlarını akıllıca kullanmıştı. 15. yüzyılın ilk yarısına gelindiğinde bu hanedan, evlilikler yoluyla uluslararası konumunu sağlamlaştırıp güçlendirmişti. Hanedanın temsilcilerini Roma, Venedik, Dubrovnik, Polonya ve en çok da o dönemde bölgesel bir güç olan Macaristan'da görmek mümkündür. Hanedan kimliği, yönetici aileler için etnik veya ulusal karakterlerinden daha önemliydi. Bu anlamda, Bosnalı Kotromanić ailesini yalnızca yerli, Sırp, Hırvat veya Alman hanedanı olarak tanımlama ve karakterize etme girişimi tamamen anlamsız hâle gelir. Çünkü yönetici ailenin üyeleri öncelikle hanedan, soylu ve kraliyet kimliklerindedir.

Osmanlı'nın, yerel hükümdarı tahtta tutmanın, vergi ödemeye ve iş birliği yapmaya zorlamanın daha kârlı olduğu politikasını benimsediği göz önüne alındığında, son Bosna kralının neden bu kadar acımasızca tasfiye edildiği bir sırdır. Bu aynı zamanda Filipović'in, çalışmasında çözmeye çalıştığı gizemlerden biridir. Son Bosna kralının oğlu Sigismund'un da kaderi oldukça ilginçtir; gönüllü olarak İslam'ı kabul etmiş, İshak Bey Kraloğlu adıyla Osmanlı devlet adamı ve sancak beyi olmuştur. İshak aynı zamanda bu ünlü Bosna kraliyet hanedanının son erkek temsilcisidir.

Orta Çağ Avrupa'sında tüm hanedanlar tarafından kullanılan bir kalıp görülmektedir. Yani, ailenin uzun zaman önce kurucusu olan ortak bir ata icat etmek, hanedana birlik ve yönettikleri topraklarla tarihsel bir bağ duygusu kazandırır. Ebeveynlere ve atalara düzenli olarak atıfta bulunulması, hanedanı zamanının geçmesine ve çeşitli zorluklara rağmen, ayakta kalan eski ve dayanıklı bir yapı olarak sunmak anlamına geliyordu. Bu bağlamda, hanedanlığın başlangıcını neredeyse efsanevi bir geçmişe dayandıran Kotromanić'in doğuşuyla ilgili temel gelenek özellikle önem taşıyordu. Ne yazık ki çok azı korunabilen mimari anıtlar, tezhipli el yazmaları, resimler ve sanat eserleri aracılığıyla hanedan bilinci de güçlendirildi ve sürdürüldü. Komünist Yugoslavya döneminde, yeni ideolojinin rehberliğinde, önde gelen pek çok Boşnak, Sırp ve Hırvat, yeni hükûmete sadık olduklarını kanıtlamaya çalışarak, özellikle dinle ilgili olan varoluş izlerini bilinçli şekilde yok etmişlerdir. Bu vesileyle birçok Orta Çağ kilisesi ve eski Osmanlı camisi yıkılmış; böylece ülke geçmişinin çok önemli bir kısmı tamamen kaybolmuştur. Oldukça ironik bir şekilde, 1990'larda Yugoslavya'nın parçalanmasıyla birlikte, bu üç millet de Kotromanićleri ulusal ataları olarak anmaya başlamışlardır.

Aynı aileden gelen insanların birbirini takip etmesiyle bir hanedandan söz edilebilir ve bu kalıcı sosyal model, aynı anda geçmişe ve geleceğe bakan, kurumsallaşmış zamansız bir varlık gibi hareket eder. Bu, hanedan kimliğinin, herhangi bir kolektif kimlik veya öz farkındalık biçimi gibi, inşa edilmesi ve daha sonra kolektif öz temsilin çeşitli stratejik hamleleri aracılığıyla sürekli olarak doğrulanması gereken dinamik ve değişken bir kavram olduğu anlamına gelir. Hanedanlık fikrinin kendisi şekillendirilebilirdi ve yeni bağlamlara uyum sağlamak için sıklıkla değiştirildi. Dolayısıyla kendilerini böyle bir hanedanın mensubu görenler, hanedan kimliklerini kurmak, pekiştirmek, yaymak ve doğrulamak için çeşitli yöntemlere başvurmuşlardır. Analiz edilen kaynaklar, daha geniş Kotromanić ailesinin üyelerinin şüphesiz kolektif bir kimlik duygusuna, kan bağına ve ortak köken kavramlarına dayalı elit bir topluluğa ait olma bilincini taşıdıklarını gösteriyor. Benzer veya aynı sosyal statüye sahip gruplarla dayanışma, süreklilik ve akrabalık duygusu geliştirerek kendilerini diğerlerine göre farklı ve özel görüyorlardı. Kotromanić ailesinin çeşitli üyeleri arasındaki akrabalık bağları aynı zamanda onların gurur ve hanedan bilincinin kaynağı olarak da hizmet ediyordu; çünkü ülkelerindeki siyasi güç, yalnızca önde gelen soylardan birine değil, tüm klana ait olan ortak bir mal gibi görülüyordu. Kraliyet iktidarının bu düzeni ve miras sistemi, hanedanın hayatta kalmasına ve hükümdarın kendisinden sonra bir oğul üretme yeteneğinden bağımsız olarak var olmaya devam etmesine olanak sağlamıştı. Bu şekilde Kotromanićler yüzyıllar boyunca prestij ve güce sahipti.

Fatih'in Entelektüel Portresi: Merakları, Kitapları ve Kütüphaneleri

İsmail E. Erünsal

İstanbul, Timaş Yayınları, 2023, 128 sayfa, ISBN: 978-605-08-4741-3.

Ahmet Faruk FİYAZ*

Yazar İsmail E. Erünsal, 1968'de İstanbul Yüksek İslam Enstitüsünü, 1969'da da İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünü bitirdikten sonra Edinburgh Üniversitesinde Tacizade Cafer Çelebi üzerine yazdığı tezle doktorasını tamamlamıştır. İstanbul ve Marmara Üniversitelerinde uzun yıllar hocalık yapmanın yanında birçok farklı akademik kurumda idareci, yönetim kurulu üyeliği ve bilim kurulu üyeliği yapmıştır. Yazıp yolladığı makaleler, önde gelen akademi dergilerinde yayımlanmış, yazdığı kitaplar saygın ödüller kazanmıştır. Alanında yazılan hemen her eserde atıf yapılır olmuş ve eserleri başvuru eserleri arasında yerini almıştır.

Fatih'in Entelektüel Portresi, içindekiler bölümünün ardından ön söz ve yedi bölümden oluşmaktadır. Son bölüm olan yedinci bölümden sonra da notlar ve kaynakça kısımları okuyucuyu karşılamaktadır. Kitap, adından açıkça anlaşılacağı üzere Fatih Sultan Mehmet'in entelektüel biyografisini gözler önüne sermek, onun kültür ve ilim adamı yönünü öne çıkarmak amacıyla kaleme alınmıştır. Amaç ve içerik uyumlu olsa da, ek olarak güncel bazı tartışmalara girilmiş; konunun bağlamından çıkılmadan, cevap mahiyetinde göndermeler yapılmıştır.

Kitabın giriş hüviyetinde olan "Ön Söz" başlığı altında, Fatih Sultan Mehmet'in iyi bir asker, mahir bir devlet adamı ve idareci olmasından söz edilmektedir. Ayrıca eserde onun ilim ve kültür adamı kimliğinin ispatı ile bazı aykırı fikirlere cevap verileceği ifade edilmektedir. Eserin bu minvalde yazılmış bir makalenin

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı, İstanbul, ahmetfaruk.fiyaz@stu.fsm.edu.tr

genişletilmiş hâliyle kitaplaştığı da belirtilmektedir.

“Bir Kùltür Adamının Doğuşu” başlıklı ilk bölümde, Fatih Sultan Mehmet’in İstanbul’u fethi hülyasının zihnine erken yaşlarda nakşedildiği ifade edilmektedir. Babası Sultan II. Murat’ın dönemine dair siyasi bilgiler verilmekte, Sultan Fatih’in İstanbul’u fethiyle birlikte İstanbul’u bir ilim ve kùltür şehri olarak tasavvur edip, bu doğrultuda attığı adımlardan bahsedilmektedir.

“Sultanın Âlimleri” başlıklı ikinci bölümde, Fatih Sultan Mehmet’in gerek şehzadelindeki eğitim sürecinde gerekse de padişah olduktan sonraki ilim hayatında, entelektüel birikimi için istifade ettiği hocalarından ve âlimlerden bahsedilmektedir. Burada özellikle edebiyata olan ilgisiyle divan sahibi şair ve ediplere olan taltiflerinden bahsedilmektedir. Ayrıca, tasavvufa olan ilgisiyle Sünni tasavvuf akımlarının yanında dönemde ses getiren Hurufilik gibi bazı marjinal akımlara da ilgi duyup öğretilerini merak ettiği ve önderini çağırıp dinlediği aktarılmaktadır. Ali Kuřçu gibi, dönemin önemli bilim adamlarından birini İstanbul’a davet edip paye verdiği, kùtùphane ve medreseler inşa ettirdiği ki bunlar Ayasofya ve Sahn-ı Seman Medreseleridir, yine felsefe okuduğu ve bazı felsefi tartışmalar hakkında risale yazdırdığı, daha sonra müzakere yaptırdığı anlatılmaktadır.

Padişahın şiir merakı ve sevgisinin ele alındığı müstakil ikinci bölümün ardından “Şiir Meclisinde Bir Şair Padişah” başlıklı üçüncü bölüm de aynı doğrultuda oluşturulmuştur. Bölümde Sultan’ın şairlere olan ilgisinin kuru bir ilgi olmadığı, kendisinin divan sahibi bir şair padişah olduğu belirtilmiştir. Ayrıca Âşık Çelebi ve Latifi gibi dönemin önde gelen şairlerinin yanında, edebiyatı döneminin ötesinde olan, İnan coğrafyasından da şair ve edipler de davet edip, onlarla bir arada vakit geçirdiği bilgisi verilmiştir.

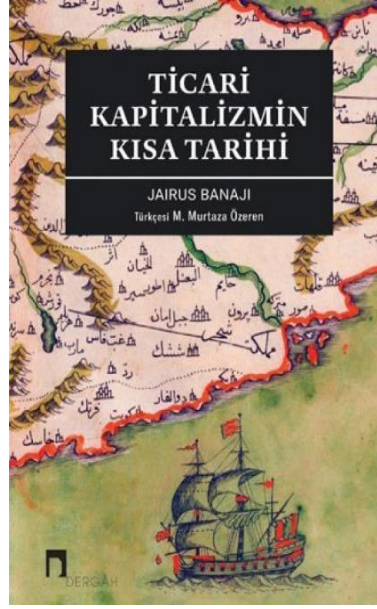
“Fatih’in Saray Kùtùphanesinde Bir Gezinti” başlıklı dördüncü bölümde, ilk etapta kùtùphane ve medrese imarı konusunda ısrar ve iştahu takrir edilmiş, ardından saray kùtùphanesinin detaylarına girilmiştir. Burada özellikle, arşivde var olan ve Sultan II. Bayezid döneminde hazırlanan saray kùtùphanesinin basit katalog listesi kaynak gösterilip tahlili yapılmıştır. Bu listede var olan birçok eserin Sultan Mehmet döneminde edinildiğini aktaran yazar, bu durumun Fatih Sultan Mehmet’in kitap merakını gözler önüne serdiğini ve okuma alışkanlığı ile ilgi alanları hakkında da bilgi verdiğini söylemektedir. Listedeki bazı eserlerin birden çok sayıda olduğu, bazılarının da günümüzde var olmadığı gözükmektedir. Listedeki bazı eserlerin birden çok sayıda olduğu, bazılarının da günümüzde var olmadığı gözükmektedir. Listedeki bazı eserlerin birden çok sayıda olduğu, bazılarının da günümüzde var olmadığı gözükmektedir. Listedeki bazı eserlerin birden çok sayıda olduğu, bazılarının da günümüzde var olmadığı gözükmektedir.

Beşinci bölüm “Latince ve Grekçe Kitaplar Arasında” başlığını taşımaktadır. Fatih Sultan Mehmet’in çok dilli olmasına; özellikle Grekçe, Latince ve İtalyanca gibi dillere hâkimiyetine; yine bu dillerde yazılmış eserleri okuyor olmasına ve onların kùltürüne, tarihine olan ilgisine değinilmiştir. Alelade bir merak duygusundan ileri gelmeyen bu ilginin siyasi birtakım arka planlarının olduğu açıkça ifade edilmese de, bölümün içeriğinde Sultan’ın Truvalıların intikamını alması gibi nüansların aktarılması, Sultan’ın entelektüel

birikimini ve yabancı dillere hâkimiyetini bir gereklilik veya makamı hak ediş şeklinde gördüğü telakki edilebilir. Bölümün asıl mesajı, Sultan Mehmet'in Doğu kültürüne ve dillerine hâkimiyeti kadar Batı kültürüne ve dillerine de hâkim olduğu, dolayısıyla tam bir çift dünya münevveri ve gerçek bir entelektüel olduğudur. Yine bu bölümde, bir ara çokça tartışılan *Fatih'in çocukluk defteri* konusu da cevaplandırılmış ve defterin ona ait olduğuna dair kesin bir delilin olmadığı fikri ağır basmıştır. Çeşitli spekülasyonların sözde delili olan, Bizans soylularından Georgios Amirutes ile münasebetine, onun sunduğu risale ve çalışmalarla Hristiyanlığa dair merakı konusuna da bu bölümde değinilmiştir. Ayrıca Sultan'ın İskender'e olan ilgisi, antik kavimlere merakı, İlyada ve benzer eserleri okuması, madalyon ve portresini yaptırması, coğrafya eserleriyle haritalara ilgisi de bu bölümde aktarılan konular arasındadır.

Nispeten kısa olan son iki bölümden altıncı bölümün başlığı "Külliyedeki Kütüphane", yedinci ve son bölümün başlığı ise "Bitirirken"dir. Altıncı bölümde, Fatih Külliyesi ya da Sahn-ı Seman (Samaniye) içindeki kütüphaneden ve eserlerinden bahsedilmiştir. Bu bölüm esasen, Sultan Mehmet'in kütüphane inşa ve imarına yönelik isteğinin genel bağlamıyla gözler önüne serildiği bölümdür. Yedinci bölüm ise sonuç yerine kısa bir bitiş yazısını ihtiva etmektedir. Bu bölümün ardından okuyucuyu "Notlar" ve "Kaynakça" karşılamaktadır.

Fatih'in Entelektüel Portresi, Fatih Sultan Mehmet'in, dönemindeki diğer devletlerin hükümdarlarından ve haleflerinden ayrılan yönü olan entelektüel portresini kısa ve öz biçimde aktarmaktadır. Kitap; arşiv kaynakları, çağdaş eserler ve alana dair temel araştırma kaynakları kullanılarak hazırlanmıştır. Konuya dair bilgi ve değerlendirmeyi direkt sunmasının yanında etraflıca ele alması da eserin zikredilmesi gereken bir özelliğidir. Bazen tekrara giren hususlar olsa da, bunun konunun bağlamı için zaruri olduğu düşünülebilir. Her ne olursa olsun, eseri alana dair çalışmalar yapan araştırmacıların ya da ilgili okuyucuların incelemesi gerektiği kanaatindeyim.

Ticari Kapitalizmin Kısa Tarihi

Jairus Banaji, Çev. M. Murtaza Özeren

İstanbul, Dergâh Yayınları, 2023, 200 sayfa, ISBN: 978-625-8437-50-8.

Batuhan TAŞKIN*

İnsanlığın var olduğu andan itibaren ticaret, alışveriş, sermaye, ürün, ticari etkileşim, tüccar gibi kavramlar yaşamaktadır. Nitekim bu kavramlar her dönemde farklı anlamlandırılmış ve farklı biçimlerde uygulanmıştır. Paranın icat edilmediği zamanlarda alışverişin elde bulunan ürünlerle takas yöntemiyle yapılması ve elde edilen sermayeyle de farklı bir ürünün değiştirilmesi söz konusu olmuştur. Paranın icadıyla da ürünler fiyatlandırılarak satın alınmış, ihtiyaçlar sağlanmıştır. Para sisteminin alışverişe entegre edilmesi neticesinde sermaye ve tüccar sınıfı ön plana çıkmıştır. Bu iki kavram bilhassa Orta Çağ'da İtalyan şehir devletleri aracılığıyla bölgeler arasında ticaretin ön plana çıkmasıyla daha da aktif bir şekilde kullanılmıştır. Nitekim bu kullanımın neticesinde XIX. yüzyılın sonlarından itibaren ekonomik sistemler belli kavramlarla açıklanmaya başlanmıştır. Bu kavramları ortaya atan kişiler ise kavramların geçmişini araştırırken Orta Çağ'daki sisteme atıfta bulunmuşlardır. Jarius Banaji'nin kaleme aldığı ve M. Murtaza Özeren tarafından *Ticari Kapitalizmin Kısa Tarihi* adıyla Türkçeye kazandırılan eserde, kapitalizm kavramının kökeni, altyapısı, hangi amaçlarla ortaya atıldığı ve kullanıldığı, sermaye kavramı doğrultusunda tarihsel dönemlerdeki rekabetler ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Yazımıza konu olan bu eser altı ana ve bir ek bölüm olmak üzere toplam yedi bölümden oluşmaktadır. Her bölüm kendi içinde çeşitli alt başlıklara ayrılmıştır. Birinci bölüm "Ticari Kapitalizmin Hakkını Teslim Etmek" adını taşımaktadır. Bölümün alt başlıklarından ilki olan "Sermaye Kavramı" adlı kısımda, sermaye kavramının dönemsel kullanımı, yaygınlaşması ve farklılıklarından bahsedilmiştir. Sermaye ve kâr algısı

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı, İstanbul, batuhan.taskin@stu.fsm.edu.tr

doğrultusunda para ya da kâr elde etme amacı taşıyan şey anlamlarıyla, dönemsel farklar ortaya konulmuştur. İkinci alt başlık olan “Tüccar Kapitalizmi, Ticari Kapitalizm” adlı kısımda ise Karl Marx ve Friedrich Engels tarafından ortaya atılmış materyalist görüş doğrultusunda önemli Rus, Fransız ve İngiliz düşünürlerin ortaya attığı fikirler tartışmaya açılmıştır. Bu fikirler doğrultusunda kapitalizmin kökenlerinin tüccarlar üzerinden mi yoksa ticari ilişkiler üzerinden mi aranması gerektiğine vurgu yapılmıştır. Pokrovski, Dobb, Tawney, Williams, Cain, Hopkins, Ingham, Brewer, Vilar, Mousnier, Dias, Carriere, Sarter gibi düşünürlerin kapitalist düzenin oluşumunda etkisi olan ve bu sistemin kökenlerinin nerede olduğuna dair ortaya koydukları görüşler açıklanmıştır. Bu görüşlerin neticesinde yazar, kendi fikrini açıklamadan başlığı sonlandırmıştır. Ancak İngilizlerin ve Fransızların ortaya atmış olduğu ticari rekabet düşüncelerini tam olarak kendi tarih okumalarına bağlamıştır. Böylece tüccar kapitalizmi düşüncesine yatkın olduğu anlaşılmıştır. Bu durum, kapitalizm bir ekonomik model olduğuna göre “Tüccar sermayesinin, kapitalizmi etkilediğini ya da kökenlerini oluşturduğunu mu anlayacağız?” sorusunu akıllara getirmektedir.

Tarihsel süreç içerisinde insanlık sürekli bir ilerleme hâlinde olmuştur. Nitekim ilk olarak Akdeniz’de ticari kolonilerin kurulması, farklı güçlerin ve medeniyetlerin bu havzaya hâkim olması, Doğu ve Batı’nın karşılaşmasıyla oluşan kültürel etkileşimle ticari ilişkilerin kurulması, Coğrafi Keşiflerin sonucunda Batı için yeni ticaret yollarının bulunması ya da Doğu için var olan ticaret yollarını Batılıların kullanması gibi birçok olay meydana gelmiştir. Bu olaylar doğrudan birbirini tetiklemiş ve bölgeler arasında ticaretin hacmi daha da artarak devam etmiştir. Ticaret hacminin artması ise doğrudan yeni bir ticari düzenin oluşmasında etkili olmuş ve tüccarların sermayesinin artmasını sağlamıştır. Ortaya çıkan yeni düzen olan kapitalizmin kökenlerini doğrudan ticari kapitalizmde ya da tüccar kapitalizmde aramak eksik sonuçların oluşmasına neden olmuştur. Zira yeni ticari düzenin oluşturulmasında tüccarların ve ortaya koydukları sermayenin büyük bir etkisi olmuştur. Ayrıca kapitalizmin kökenlerini doğrudan İtalyan şehir devletleri ve onların kurduğu ticari düzende aramak da eksik bir sonuca varmaya neden olacaktır. Nitekim her dönemin kendine has özelliklerinin ve anlayışının olduğuna dikkat edilmesi gerekmektedir. Bu durumda kapitalist düzenin kökenlerini tek bir dönemde aramanın eksik görüşlerin ve fikirlerin ortaya atılmasına neden olduğunu söylemek gerekir.

Üçüncü ve son alt başlık olan “Ticari Kapitalizm İçin Vaka Oluşturmak” adlı kısımda da yukarıda değindiğimiz olayların açıklaması doğrultusunda iki ticari örnek üzerinde durulmuştur. Bu örnekler, modern kölelik ya da köleliğin canlanması ve Hollanda Doğu Hindistan Şirketinin operasyonlarıdır. Burada, üretici tüccarın kapitalist olabileceği ve tüccarların doğrudan üretime müdahale edebileceği düşünceleri doğrultusunda “Ticari sermaye tüccar kapitalizmini etkiler mi?” sorusu üzerinde durulmuştur. Üretimin ve piyasanın tüccarların elinde bulunması ve sermayelerinden dolayı müdahale edebileceği sonucuna varılmıştır. Ayrıca sanayinin gelişmesi doğrultusunda, geçmişin tüccarlarının birer sanayici olduğu da aktarılmıştır. Bu açıklama önemlidir, zira yukarıda da belirttiğimiz gibi her dönemin kendine has özellikleri ve kuralları olduğundan, gelişen olaylar silsilesinde tüccarların kendilerini yeniledikleri ve dönemlerine ayak uydurdukları görülmektedir. Her dönemde kurulan ticari düzene tüccarlar, sermayeleriyle ayak uydurmayı ve

aktif olmayı başarmışlardır. Dolayısıyla kapitalizm açıklanırken, tarihsel bir dayanak aramak yerine ticari düzen ile tüccarlar arasındaki ilişkinin göz önünde tutulması gerekmektedir. Böylece ticari düzenin ve tüccarların dönemsel süreç içerisinde değişerek kapitalist düzenin kurulmasında etkili olduğu anlaşılacaktır.

Eserin ikinci bölümü “Ticari Kapitalizmin Alt Yapısı” adını taşımaktadır. Bölümün alt başlıklarından ilki olan “Ticaret Kolonileri” adlı kısımda, Marx tarafından ortaya atılan dolaşım anlayışı ön planda tutulmuştur. Nitekim yazar, bu anlayış doğrultusunda sermayenin dünya üzerinde dolaşımını aktarmayı amaçlamıştır. Dünyadaki tüm bölgeleri birbirine bağlayan ticaret ağlarının ve kolonilerinin üzerinde durmuştur. Ayrıca *factory* olarak nitelendirdiği ticaret hanlarının önemine de değinmiştir. Doğu ve Batı arasındaki ticari yolların birleşimi neticesinde Mısır, Asya, Çin, Hindistan ve Avrupa arasındaki ticaret doğrultusunda dönem dönem ön plana çıkmış olan şehirlerden ve bu şehirlerde bulunan ticaret hanlarından bahsetmiştir.

İkinci alt başlık olan “Toptan Satış Pazarları” adlı kısımda ise ticaret yolları üzerinde bulunan şehirlerden ve şehirlerdeki pazarlardan bahsedilmiştir. Dönemsel olarak, şehirlerin hangi ürünlerin satışında ön plana çıktığı aktarılmıştır. Ayrıca tarihsel süreç içerisinde gelişen olaylar neticesinde şehirlerin, dönemsel olarak önemi kaybettiği belirtilmiştir. Yazar, XVI. yüzyılda Lizbon şehrinin baharat ticaretinde ön plana çıktığını ve bu ticareti tekelinde tutan Venedik’in etkisini kırdığını aktarmıştır. Portekizliler ve İspanyollar tarafından gerçekleştirilmiş olan Coğrafi Keşifler sonucunda Venedik’in ticari etkisi kırılmıştır. Aynı başlık altında yazar, 1840-1870 yılları arasında bölgeler arası ticaretin beş kat arttığını belirtmiştir. Bunun bölgeler arası ulaşım imkânlarının ve teknolojinin gelişmesinden kaynaklandığı düşünülebilir.

Bölümün üçüncü ve son alt başlığı olan “Tahviller” adlı kısımda ise tahvil senetlerinin ticari düzende önemli olduğunu ve ticari kredi olarak nitelendirildiği aktarmıştır. Yazar, Avrupa’da tahvil senetleri ve diğer senetlerin tekelinin İtalyanların elinde olduğunu belirtmektedir. Nitekim bu çıkarım doğrudur. Zira İtalyanların Akdeniz ve Karadeniz üzerinden bölgeler arası gerçekleştirdiği ticaretin yansımaları Avrupa’da da hissedilmiştir. Böylece Coğrafi Keşifler ve sonrasındaki sürece kadar İtalyanların, özellikle Venedik’in Avrupa ticaretinde büyük bir etkiye sahip olduğu bilinmektedir. Yazar, XVI. yüzyılda tahvil senetlerinin piyasasının Piacenza fuarına geçtiğini ve XVIII. yüzyılda Avrupa’nın tamamında dolaşıma girdiğini aktarmıştır. Ancak bu tespiti alternatif olarak “XVIII. yüzyıldan önce tahvil senetlerinin ulaştığı bölgeler nerelerdi?” sorusunu akıllara getirmektedir. Bu sorunun cevabı İtalyan arşivlerinde bulunan belgelerden öğrenilebilir. Ayrıca İtalyanların Avrupa içindeki ticari işlev sınırlarının bilinmesi de gerekmektedir. Bu başlıkta son olarak, tüccar sermayesinin dönemsel süreç içerisinde aktif bir rol oynadığından ve ticari sistemi etkilediğinden bahsedilmiştir. XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar eski tarz tüccarların anlayışının hâkim olduğu ve bu tarihten itibaren yeni bir düzene geçildiği aktarılmıştır. XIX. yüzyıla kadar tüccar sermayesinin hâkim olmasının asıl sebebi, tüccarların dönemsel değişikliklere ayak uydurmalarıdır. Ayrıca yukarıda da bahsettiğimiz gibi, eskinin tüccarının dönemin sanayicisi olması ticari düzeni etkilemektedir. XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonraki süreçte tüccarların etkisinin kırılması ise farklı bir araştırma sorusudur. Ancak bu tarihten itibaren devletlerin, müstemlekeleri üzerinde otorite sağlamalarının tüccar gücünün kırılmasında etkili olduğu düşünülebilir.

Eserin üçüncü bölümü “Sermayelerin Rekabeti” adını taşımaktadır. Bu bölümde, dünyadaki ticari düzenin ve bölgeler arasındaki ticarete aktif olan güçlerin kısa tarihi verilmiştir. Bölümün alt başlıklarından ilki olan “Bizans: Rum Başkentinin İtaati” adlı kısımda, Konstantinopolis’in coğrafi konumundan ve bölge ticaretindeki öneminden bahsedilmiştir. Bizans üzerinde ticari anlamda, İtalyan şehir devletlerinden Venedik ve Cenova’nın etkisi aktarılmıştır. XI. yüzyıldan itibaren Venedik’e verilmiş olan ticari imtiyazlar neticesinde Bizans ekonomisi dışarıya bağımlı hâle gelmeye başlamıştır. Bizanslılar ise Venedik etkisini kırmak adına Cenova’ya ticari imtiyazlar vermeye başlamıştır. Yazara göre bu durum, Bizans ekonomisini daha da bağımlı hâle getirmiştir. Zira yazar, artan İtalyan etkisinin, Bizanslı tüccarların da imtiyazlardan yararlanmak ve Cenova-Venedik vatandaşı olmak istemelerinin bu durumun artmasında etkili olduğunu belirtmiştir. Ayrıca bu durumun 1204 senesinde Konstantinopolis üzerine gerçekleşmiş olan Haçlı seferinin sonrasında arttığını da eklemiştir. Burada yazarın aktardıklarının yanı sıra Bizans’ın siyasi durumuna da bakmak gerekmektedir. Nitekim Bizans, V. yüzyıldan itibaren batı sınırlarında başlayan Cermen, Hun, Peçenek, Kuman-Kıpçak, Bulgar, Hazar tehditleri ve sonraki süreçlerde de Normanların baskısı; doğu sınırlarında ise Müslüman Arapların başlatmış olduğu tehdit ve XI. yüzyıldan itibaren Selçuklu Türkmenlerinin akınlarından dolayı siyasi açıdan zor bir durumda kalmıştır. Bu zorluk içerisinde başlayan Haçlı Seferleri neticesinde de müttefik arayışına girmiştir. İlk olarak Venedik’e, XIII. yüzyılın ortasından itibaren de Cenova’ya ticari anlamda bağımlı hâle gelmiştir. Böylece 1453 senesindeki yıkılışına kadar, içinde bulunduğu ticari durumdan ötürü denge politikası izlemiştir.

İkinci alt başlık olan “Venedik’ten Portekiz’e” adlı kısımda, Akdeniz ticareti üzerinde Venedik’in etkisinden bahsedilmiştir. Nitekim Haçlı Seferleri neticesinde bugünkü Orta Doğu bölgesinde Haçlı devletleri kurulmuştur. Kurulan bu devletlerden Venedik ve Cenova ticari imtiyazlar elde etmeyi başarmıştır. Yazar burada, 1291 senesinde Cenova’nın bölge ticaretinde etkisiz hâle getirildiğini ve Venedik’in etkili olduğunu aktarmıştır. Böylece başta şeker ve baharat olmak üzere birçok ürünün ticaretini tekeline alan Venedik, Avrupa ticaretinde de etkili bir konuma yükselmiştir. Ayrıca Venedik’in bu yükselişinin yanında Hindistan’daki Malabar bölgesinde de Müslüman tüccarların sayısı artmıştır. Yazar bu durumu Haçlı Seferleri sonrasında Akdeniz’de artan İtalyan tüccarların sayısına benzetmektedir. Bu benzetim oldukça yerindedir. Zira farklı bölgeye yeni tüccarların gelmesi, yerel tüccarları farklı bölgelere yönlendirmiştir. XV. yüzyıldan itibaren başlayan Coğrafi Keşifler ile ticaret yollarında değişimler meydana gelmiş, Batılılar Doğu’nun ticaret yollarını doğrudan kullanmaya başlamışlardır. Portekizlilerle ve İspanyollarla başlayan bu süreç, Venedik’in tekeline büyük ölçüde etkilemiştir. Eserde, baharat ve şeker ticaretinde Venedik’in etkisinin kırıldığına ve önem kaybettiğine değinilmektedir. Bununla birlikte Venedik’in etkisinin tamamen kırılmasının XVII. yüzyılda gerçekleştiği de aktarılmaktadır. Portekizlilerin, Afrika kıtasını dolanarak Hindistan’a ulaşmaları neticesinde “rekabetçi ticaret” ön plana çıkmıştır. Yazara göre, Portekizlilerin oluşturduğu bu sistem, bölgeye Hollandalıların ve İngilizlerin gelmesinde etkili olmuştur. Nitekim Portekizlilerin doğrudan bölgede koloni kurmamaları, Hintli yerli tüccarlarla iş birliği yapmaları dolayısıyla kalıcı olmadıkları da belirtilmektedir. Bu duruma devletin maliyesi ile ticaretin sermayesinin bir olduğu *kraliyet kapitalizminin* kullanılması da bir sebep olarak gösterilmiştir. Yazarın buradaki tespitlerinde haklılık

payı oldukça yüksektir. Ancak Portekizlilerin başlatmış olduğu keşiflerin tamamının devlet desteğiyle yapıldığını unutmamak gerekmektedir. Ayrıca dönemsel şartlar da göz önünde bulundurulduğunda, Doğu'nun mallarını Batı'ya taşıma ve ticareti tekellerine alma amaçlarının olduğu anlaşılmaktadır.

Üçüncü alt başlık olan “Hollanda Üstünlüğü” kısmında, Hollandalıların, kurdukları Hollanda Doğu Hindistan Şirketi vasıtasıyla Portekizliler yerine bölgeye hâkim oldukları aktarılmıştır. Yazar bu başlıkta, Hollandalıların kendi çıkarlarını ön planda tuttuğunu, tüccarlar vasıtasıyla oluşturulan şirket neticesinde ticari sermaye ile devletin ekonomisini birbirinden ayırdıklarını belirtmiştir. Böylece Hindistan'da kalıcı olmayı başarmışlardır. Ayrıca kendi kurdukları ticari sistemin neticesinde bölge ticaretinde aktif bir sermayenin dolaşmasını sağladıklarına değinmiştir. Böylece Asya'dan Avrupa'ya ticaretin aksamaması amaçlanmıştır.

Dördüncü ve son alt başlık olan “İngiltere'nin Hâkimiyeti Ele Geçirmesi” adlı kısımda ise İngiliz sistemi ve 1784 senesinde yaşadığı kırılma üzerinde durulmuştur. Nitekim İngiliz ticari modelindeki temel esas, devletin gücünün ticari çıkarlar için kullanılabileceği ilkesidir. Bu durum, İngilizlerin yayıldıkları ve müstemleke kurdukları coğrafyalara bakıldığında daha iyi anlaşılmaktadır. Zira ticaret yollarının ve önemli ham maddelerin bulunduğu bölgeler olmasından dolayı *ithal et, geliştir ve yeniden sat* yöntemi de ortaya çıkmıştır. Yazara göre, İngiliz kapitalizmi günümüz kapitalist düzeninin temelini oluşturmuştur. Bu tespit bizce doğrudur. Zira kendilerinden önceki Portekizlilerin ve Hollandalıların oluşturduğu sistemler üzerine kurulmuştur. Böylece bu sistemde günümüzdeki kapitalist düzenin temelini oluşturmuş ve bunun devamlılık arz ettiği görülmüştür. 1784 senesinden itibaren ise, daha önce kurulmuş olan İngiliz Doğu Hindistan Şirketinin kontrolünü devlet kendi eline almıştır. Böylece müstemleke oluşturdukları bölge doğrudan kontrol altına alınmıştır. 1914 senesine kadar devam edecek bu durum, İngiliz kapitalist düzeninin önemli bir ağını meydana getirmiştir. Sonuç olarak bu bölümde, tarihsel süreç içerisinde bölgeler arasındaki ticaretlerin kontrolünü sağlayan güçler ve oluşturdukları ticari sistemler anlatılmıştır. Böylece kapitalizmin kökenlerini ortaya koymak amaçlanmıştır. Ancak “Kapitalizmin kökenlerini ararken *kapitalizm* tabirini kullanmak ne derece doğrudur? Geç dönemlerde kullanılmış olan bu tabir, Venedik-Cenova dönemlerindeki sistemi tanımlamada yeterince kapsayıcı mıdır?” gibi sorular da ortaya çıkmaktadır.

Eserin dördüncü bölümü “Britanya Merkantalist Kapitalizmi ve 19. Yüzyılın Kozmopolitanizmi” adını taşımaktadır. Bölümün alt başlıklarından ilki olan “Temsilci Evlerinden Yönetim Acentelerine” adlı kısımda, Britanya/İngiliz müstemlekeciliği üzerinden değişen ticari sisteme değinilmiştir. Yazar doğrudan buharlı gemilerin icadı ile ticaretin hızlanmasını bu değişimin bir parçası olarak görmüştür. Nitekim devlet eliyle yönetilen ticari sistem doğrultusunda müstemlekelerde kurulmuş olan temsilci evlerinin işlevselliğini kaybettiğini ve tüccarların yeniden ön plana çıkmaya başladığını aktarmıştır. Başta Çin'de yaşanan Afyon Savaşlarının sonrasında tüccarların aktif bir rol alması, devlet bankalarından kredi çekmelerinde etkili olmuştur. Böylece, güçlerini arttırdıkları sırada devletin de desteğini almışlardır. Yazar bu durumu, temsilci evlerinden yönetim ya da yatırım acenteleri sistemine geçilmesi olarak değerlendirmektedir. Ayrıca bölgelerde bu acentelerin kurulması neticesinde İngiliz ticari sisteminin daha aktif ve işlevsel bir boyut

kazandığını da belirtmektedir. Bu durum da bölgelerde aktif olan yönetim acentelerinin yerel tüccarlar gibi güçlerle iş birliği yapmalarını ve egemen güç olmalarını sağlamıştır. Güçlü bir yapı içerisinde olmaları da İngiliz kapitalizminin oluşmasını ve ticari şirketlerin doğrudan endüstriyel sermayeyi kontrol edebilmelerini sağlamıştır. Kanaatimizce, yazarın bu tespitinde haklılık payı oldukça yüksektir. Geçmiş dönemlerden itibaren ticari gücü elinde bulunduranlar hem kendi devletlerinin hem de egemen oldukları bölgedeki yerel güçlerin üzerinde hâkimiyet kurmuşlardır. Ticari sistemlerin gelişmesi de geçmişten günümüze birbiriyle bağlantılıdır. Böylelikle İngiliz kapitalizmi ve ticari sistemi oluşurken geçmiş ticari sistemlerden etkilenilmiş, bunların eksiklikleri bulunmuş ve İngilizlerin kendi sistemleri ortaya çıkmıştır.

İkinci alt başlık olan “Şehir Kozmopolitizmi: ‘Kürenin Tüm Yüzeyi’” adlı kısımda ise İngiliz kapitalist sisteminin devletin ekonomisinin tamamına tesir ettiğinin altı çizilmiştir. Ayrıca ticarete aktifliğini kaybetmeye başladığı zamanlarda bu sistemin ticari anlamda genişlemelerine olanak sağladığı da belirtilmiştir. Yazar bu durumu, döneminde sadece İngiltere’nin küreselci çıkarlar güden bir güç olmasıyla bağdaştırmıştır. Nitekim Çin’de başlatılan II. Afyon Savaşı ve 1882 senesinde Mısır’ın işgal edilmesinin en önemli nedeni ticari çıkarlar olmuştur.

Üçüncü ve son alt başlık olan “Levant Patlamasında Yunan Egemenliği” adlı kısımda, Yunanlıların bağımsızlıklarını kazanmaları ile denizcilik ve ticarete ön plana çıkmalarına değinilmiştir. İngilizlerin desteğini almış olan Yunanlı tüccarlar, başta Karadeniz olmak üzere İstanbul’da aktif olmuşlardır. Oddessia Limanı’ndan getirdikleri buğdayları önce Sakız Adası, sonra da Akdeniz üzerinden Mısır’ın İskenderiye Limanı’na götürmüşlerdir. Böylece Akdeniz’de İngiliz destekli yeni bir ticari unsur meydana gelmiştir. Yunanlı tüccarların Osmanlı üzerinden de aktif oldukları ve İngilizlere verilen ticari imtiyazlardan yaralandıkları belirtilmiştir.

Eserin beşinci bölümü “Ticari Uygulamalar” adını taşımaktadır. Bölümün alt başlıklarından ilki olan “Sipariş Üzerimde Evde Üretim veya Kapitalist Yerli Endüstriler” adlı kısımda, tüccarların üretimdeki kontrolü ön planda tutulmuştur. XII. yüzyıldan itibaren başlayan bu kontrolün asıl amacı olarak sipariş üzerine üretim yapıldığı, XVIII ve XIX. yüzyıllarda da bu durumun devam ettirildiği belirtilmiştir. Kent ya da kırsal kesim fark etmeksizin talebe göre üretim gerçekleşmiş ve tüccar sermayesi bunun kontrolünü sağlamıştır. Ancak yazarın da belirttiği gibi XII. yüzyıldan itibaren müşteriye üretim yapılırken, XVIII-XIX. yüzyıllarda ise belirli bir gruba üretim yapılmıştır. Burada belirtilmiş olan fark oldukça önemlidir. Nitekim ortaya konulan iki amacın temelini dönemlerindeki ticari sistemler belirlemiştir. XII. yüzyılda, bulunduğu bölge ve civar yerleşim yerleriyle ticaret yapan bir üreticinin müşteri potansiyeli doğrultusunda üretim yapılmıştır. XVIII ve XIX. yüzyıllarda ise artan kapitalist sistem, toplumlarda sınıfsal ayrılıkları meydana getirmiştir. Bu ayrılıklar neticesinde de belirli bir kitle ya da grup için üretim yapılmıştır. Orta Çağ’da da sınıfsal ayrılıklar mevcuttur ancak kapitalist sistemdeki gibi bir sınıfın kazanması ve bir sınıfın da çalışması gerektiği bir düzen mevcut olmamıştır.

İkinci ve son alt başlık olan “Ticari Üretim” adlı kısımda ise iş gücü ve üretimin birbiriyle olan bağlantısına değinilmiştir. Ucuz iş gücünün ve pazar olanaklarının fazla olduğu yerde üretim hızlı bir şekilde

gerçekleşmiştir. Yazar, Orta Çağ'dan itibaren devam eden bu durumun kapitalist düzende de devam ettiğini belirtmiştir. Nitekim bu durumun günümüzde de devam ettiğini belirtmemiz gerekmektedir. Nitekim Çin'in nüfusunun fazla olması, ucuz iş gücünün oluşmasında etkili olmuştur. Ayrıca kalabalık nüfusun ihtiyaçlarının karşılanması pazar olanaklarını da genişletmiştir. Bu durum, günümüzdeki büyük firmaların Çin'de fabrikalar kurmasında etkili olmuştur. Yukarıda da belirttiğimiz gibi her gücün oluşturduğu ticari sistemler kendi şartlarına göre gelişmiş, birbirini etkilemiş ve günümüze kadar da gelmiştir. Yazar ise bu kısmı pamuk ve iplik üretimi üzerinden ele almıştır. İtalyanların aktif olduğu bu sektörün uzun bir zaman diliminde İngilizlerin eline geçtiğini ve ticari üretimlerinin mihenk taşı olduğunu belirtmiştir.

Eserin altıncı bölümü ise “Ticari Sermayelerin Dolaşımı” adını taşımaktadır. Bölümün ilk alt başlığı olan “Rekabet, Sürat, Dikeylik” adlı kısımda; bölgeler arasındaki ticaretin tüm zaman dilimlerinde yoğun bir şekilde sürdürüldüğüne, sermayelerin çeşitlenmesi neticesinde farklı bölgelerin ön plana çıktığına, siyasi oluşumlar arasında ticari rekabetlerin meydana geldiğine, her dönemde belirli pazarların ön plana çıktığına ve ürün ticaretindeki para akışının oldukça süratli işlediğine değinilmiştir. Her dönemde farklı bölgelerin ön plana çıkmasıyla bölgelerin birbiriyle olan ticaretinin tam anlamıyla sağlandığı, kapitalist sistem doğrultusunda isteklerin karşılandığı ve siyasi oluşumların bu sistem üzerinde egemenlik kurmak istediği belirtilmiştir.

İkinci alt başlık olan “Simsarların Nispi Özellikleri” adlı kısımda yazar, simsar olarak nitelendirdiği bölgesel tüccarların tutumlarından bahsetmiştir. Nitekim alınmış olan ticari imtiyazlar neticesinde farklı bir bölgede ticaret yapılırken, bölgenin en zengin tüccarından alışveriş yapılmıştır. Böylece bölgede ürün temini konusunda zaman kaybı ve sorunlar yaşanmamıştır. Bu durum da bölgeler arası ticaretin gelişmesinde oldukça etkili olmuştur. Yazar burada Venediklilerin Mısır'da, İngilizlerin Hindistan'da ve Fransızların Beyrut'ta bunu uyguladıklarını belirtmiştir. Ayrıca bu durum, bölgenin sosyokültürel yapısında söz sahibi olunmasında etkili olmuştur. Nitekim bölgenin en zengin tüccarının halk üzerindeki etkisini göz önünde tutulduğunda, bölgenin müstemleke hâline gelmesinin altyapısı da oluşturulmuştur.

Üçüncü alt başlık olan “Ürün Ticaretinde Zincirler” adlı kısımda, üretilen ya da satın alınan ürünlerin pazarlanmasına etki eden unsurlara ve sürece değinilmiştir. Yazar burada, Karl Marx'ın hükümet, çiftçiler ve tüccarlar üzerinden gerçekleştirilen satış zincirini örnek olarak göstermiştir. Ancak bu zincirin kapitalist düzenin anlamlandırılmasında eksik kaldığını da eklemiştir. Nitekim kapitalist düzende ürün satışının finansal olarak düzenlenmesinden ve ticari çıkarlar doğrultusunda sermayenin belirlenmesinden dolayı farklı unsurların da bu satış zincirine girdiğini aktarmıştır. Bölgeden bölgeye alıcıların, simsarların ve komisyoncuların sayısının değişmesi dolayısıyla ürünün dolaşım zincirinde farklılıkların meydana geldiğinin altını çizmiştir.

Dördüncü alt başlık olan “Dolaşım Süratleri” adlı kısımda, ticaretteki kârlılığın sermayeyi etkilediği ve ticaret yapılan bölge üzerinde de önemli bir tesiri olduğu belirtilmiştir. Cenova ve Venedik'in Bizans üzerinden elde ettiği kâr, bu duruma örnek olarak gösterilmiştir. Ayrıca sermayenin hızlı bir şekilde geri dönüş sağlaması ve kâr elde ettirmesi de ticareti etkilemiştir. Bu durumda, sermayenin hızlı ve güvenli bir

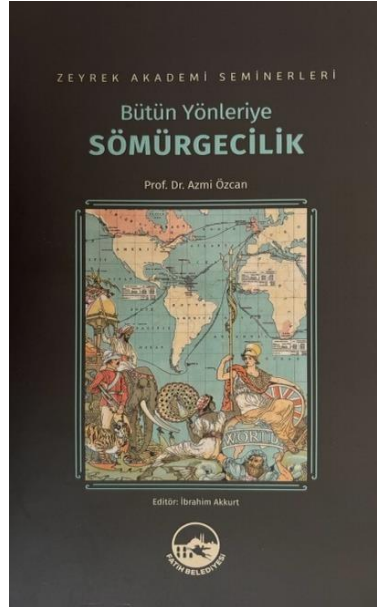
şekilde döngü hâlinde yayılması amaçlanmıştır. Böylece bankacılık sistemi gelişmiş ve bölgeler arası ticaretteki sermaye döngüsü kontrol altına alınmıştır.

Beşinci ve son alt başlık olan “Son Düşünceler” adlı kısımda ise yazar, kaleme almış olduğu bölümlerdeki konuların genel bir değerlendirmesini yapmıştır. Burada kapitalist düzenin sadece modern bir dünya oluşturmadığını, Orta Çağ’da bulunan sınıf sistemini de yeniden meydana getirdiğini belirtmiştir. Yazarın bu tespitlerinde eksiklikler bulunmaktadır. Orta Çağ’daki sınıf sisteminin yeniden meydana getirilmesi söz konusu olmamıştır. Ancak bu sınıfsal sisteme benzer bir sistemin meydana geldiği söylenebilir. Kapitalist düzendeki sınıf sisteminin tamamen ekonomik durum doğrultusunda meydana gelmesi iki dönem arasındaki farklılığı ortaya koymaktadır. Zira Orta Çağ sınıf sistemimin oluşmasında ekonomik durumdan ziyade soy, meslek ve toplum içerisindeki statüler etkili olmuştur. Yazarın ortaya attığı bu düşünce doğrultusunda “Kapitalist düzen, modern bir dünya oluşturmak yerine eski dünyayı mı diriltti?” ve “Kapitalizm aslında Orta Çağ mı?” soruları akıllara gelmektedir. Bu sorular ise farklı çalışmalarda ve geniş perspektiflerde değerlendirilmesi gerekmektedir.

Eserin son bölümünü, metnin içeriğinden bağımsız şekilde, “İslam ve Kapitalizm” adlı bir ek bölüm oluşturmaktadır. Bu bölümde, Orta Çağ’dan itibaren kaleme alınmış olan el-İdrisî, İbn Havkal, İbn Haldun gibi Müslüman müelliflerin eserlerinden ve modern dönem İslam tarihçilerinden verilen bilgiler doğrultusunda “İslâm dünyasında kapitalizm var mı?” sorusu tartışmaya açılmak ve cevap aranmak istenmiştir. Günümüzdeki İslam ülkelerindeki iktisat sistemleri üzerinden de bu soruya cevap arandığı görülmüştür.

Sonuç olarak, eserde günümüzde de etkili olan kapitalist düzenin oluşmasında kronolojik bir akış verilmek istenmiştir. Bu düzenin oluşmasındaki etkili güçler ve ticari sistemlerinden bahsedilerek, kapitalizmin kökenini belirlemek amaçlanmıştır. Tüccar sermayesi ve ticari düzen ekseninde aktarılmış olan bilgilerde, kanaatimizce eksik ya da tek boyutlu çıkarımlar mevcuttur. Ancak kaynak ve araştırma eserlerinin kullanımı, metnin içerisinde farklı tartışmalara ve görüşlere yer verilmesi, farklı dönemlerdeki ticari düzenlerin karşılaştırılmasına olanak sağlanması gibi etmenler eserin kıymetini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte yazar, bu eserinde “Ticari kapitalizmin tarihi hangi döneme dayanmaktadır?” ve “Ticari kapitalizmi oluşturan sermaye ve tüccar arasındaki ilişki farklı dönemlerde nasıl etkilenmiştir?” sorularının üzerinde durmuştur. Tüccar sermayesi bağlamında oluşturulmuş olan tüccar kapitalizmi ve ticari kapitalizm adlı iki kavram doğrultusunda bu sorulara cevap aranmıştır. Kanaatimizce, yazarın ortaya attığı bu iki soru oldukça önemlidir. Nitekim kapitalizmin kökenleri ve oluşumu başta iktisat tarihçileri olmak üzere birçok tarihçi ve düşünürün tartışma konusu olmuştur. Yazar, bu tarihçi ve düşünürlerin fikirlerine eserinde yer vermiş, karşılaştırmalar yapmış ve okuyucunun yeni tartışmalar, sorunlar ortaya atmasını istemiştir. Ancak kapitalizmin kökenlerini doğrudan Orta Çağ’daki İtalyan şehir devletleri üzerinden ortaya atmasında yanlışlıkların olduğunu düşünmekteyiz. Nitekim her dönemin kendine has özellikleri ve kuralları olmuştur. Bundan ötürü, Orta Çağ ve İtalyan şehir devletlerinin ortaya koyduğu ticari ağlar ve kuralları da bu açıdan değerlendirmek gerekmektedir. Kapitalizm kavramı XIX. yüzyıldan itibaren ortaya atıldığına göre, doğrudan

bu şehir devletlerine kapitalist demek hem yanlıştır hem de tarihçiliğin doğasına aykırıdır. Ayrıca tüccar kapitalizmi doğrultusunda sermayelerin, ticari düzeni belirlediği ve bu durumun ilerleyen süreçlerde değişiklik gösterdiği tezi de geçerlidir. Zira eserde de belirtildiği gibi İtalyanların ortaya koyduğu tüccar düzeni, Portekizliler ve İspanyollar ile devlet-tüccar sermayesine dönüşmüştür. Hollandalı tüccarlar ise devletten bağımsız hareket etmiş ve ticari şirketleri bu durumu sürdürmüştür. İngilizlerin ilk zamanlarında da bu durum devam etmiş, daha sonraki süreçte ise ticari düzen doğrudan devletin kontrolü altına alınmıştır. Ancak dünya kapitalizminin doğrudan bir devletin kontrolüne girmesinden sonraki süreçte “Müstemele yani sömürge anlayışında bir değişiklik olmuş mudur?” sorusu akıllara gelmektedir. Yukarıda da belirttiğimiz üzere yazar, bu eseri vasıtasıyla yeni soruların ve tartışmaların oluşmasında etkili olmak istediğini göstermiştir. Yaptığı birçok tespit doğrudur ancak bu tespitlerin birçoğu tartışmaya açık hâlededir. *Ticari Kapitalizmin Kısa Tarihi*; kapitalist düzenin kökenlerini aramak, oluşumundaki tüccar-sermaye etkileşimini daha detaylı araştırmak, düzenin oluşmasındaki farklı etken ve unsurların değerlendirmesini yapmak, en önemlisi de kapitalizmin ne olduğunu anlayabilmek adına giriş düzeyinde, önemli ve kıymetli bir eserdir.

Bütün Yönleriyle Sömürgecilik

Azmi Özcan, Ed. İbrahim Akkurt

İstanbul, Fatih Belediyesi Kültür Yayınları, 2024, 200 sayfa, ISBN:978-605-73379-7-9.

Esmâ BİÇER*

Bütün Yönleriyle Sömürgecilik kitabı Fatih Belediyesinin katkılarıyla Zeyrek Akademi Seminerlerinin neşredilmiş hâlidir. Kitap on bir bölümden oluşmaktadır. Her bölümün sonunda konunun tamamlayıcısı olarak okuma parçaları eklenmiştir. Bu okuma parçaları editörün açıklamasıyla, Azmi Özcan'ın konu ile ilgili bilimsel toplantı bildirimleri, makaleleri, ansiklopedi maddeleri ve röportajlarından alınmıştır. Kavramların açık bir dille anlatılması ve örneklerle zihinde canlandırılması, okurun metni anlamasını kolaylaştırmıştır. Yine bölümler arasındaki haritalar, ele alınan konunun anlaşılması ve analiz edilmesinde etkili olurken, resimler de görsel olarak kitabı zenginleştirmiştir. Kitap içinde tanımlarla bilgiler verilirken, satır aralarındaki sorularla okura, sorgulayıcı ve eleştirel bir bakış açısı kazandırılmak istenmiştir.

Azmi Özcan'ın tanımıyla sömürgecilik, “insanlık tarihinin bilinen bütün tarih boyunca karşılaştığı en karanlık, en meşum tehdit ve tehlikedir.” Okurlar, herkes tarafından bilinen siyasal, ekonomik yönlerinin dışında, kültürel yönleriyle sömürgeciliğin ne olduğu sorusunun cevabını bu kitapta bulabileceklerdir.

Kitabın ilk bölümü olan “Tarihin Aktörleri”nde, XV. yüzyılda Avrupa’da ortaya çıkan burjuva sınıfının tarihte nasıl etkili olduğunu; radikal kırımların, devrimlerin başat aktörü olduğunu ve onlarla birlikte sömürgecilik tarihinin yazılmaya başladığını öğreniyoruz. İnsanın özgürlüğü ve gelişmesi için kendisini baskı altında tutan değerlerden kurtulmayı vadeden zihniyetin, adım adım tarih sahnesinde ilerleyişine şahitlik ediyoruz. Burjuva sınıfı önce eski düzene başkaldırmış, sonra toplumları ayakta tutan kutsallar üzerinden yeni politikalar geliştirmiştir.

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı, İstanbul, esma.bicer@stu.fsm.edu.tr

“Dünya Tarihi’ndeki Kırılmalar”; İslamiyet’in ortaya çıkışının, Arapların bu mirasa neden sahip çıkamadığının, töresine bağlı ve güçlü ordusu ile kısa sürede organize olan Türklerin İslamiyet’e olan katkısının anlatıldığı bölümdür. Bölümde aynı zamanda, XV. yüzyılda burjuva sınıfı ile başlayan Coğrafi Keşiflerle bir anda dünyanın dengesinin değiştiği, paranın ve gücün sahibinin artık burjuva olduğu açıklanmıştır. Bölümün sonundaki okuma parçasında, İslamiyet’in daha önceki semavi dinleri kapsadığı, Allah-insan ilişkisinin aracısız olduğu, dine kabulün kolaylık ve sadeliği, eşitlik ve özgürlüğe verdiği önem anlatılmış; “Neden İslamiyet?” sorusunun cevabı verilmiştir.

İnsanları varlık âleminde sınırlayan, zaman ve mekândır. Zaman bilgisinin tarih, mekân bilgisinin ise coğrafya olduğunu bilmemiz gerekir. Eğer tarihi ve coğrafyayı öğrenir, iyi analiz edersek sonuçları da yararımıza olacaktır. “Türklerin Tarihteki Rolü” adlı bölümde önce hizmet, sonra hâkimiyet ve en sonunda devlet kurma düşünceleri ile Türklerin tarihe olan katkıları üzerinde durulmuştur. Azmi Özcan bu konuyu şu şekilde belirtmiştir: *“Türklerin tarihteki başat imkânlarından birisi; gittikleri bütün coğrafyanın kültürlerini biriktirerek kültürel bağımsızlık kazanmışlardır, o yüzden kolay sarsılmazlar.”* (s. 54) Okuma parçasında İngiliz sömürgeciliğinin doğuşu ve aşamaları anlatılırken, panislamizm kavramı üzerinde durulmuştur.

Dördüncü bölüm, “Oryantalizm ve Sömürgecilik” adını taşımaktadır. Sömürgecilerin hedefi, gittikleri yerlerde kalıcı olmak ve insanların öz güvenlerini yıkarak onları kendilerine bağımlı hâle getirmektir. Bu bağlamda insanların kültür ve medeniyet değerlerinin saygınlığı ortadan kaldırılarak, toplumlar arasında çatışmalar çıkarmak hedeflenmiştir. Böylece oryantalizm ortaya çıkmış, insanı insan yapan tarih, kültür ve din gibi değerler itibarsızlaştırılmak istenmiştir. Konunun açıklanmasının ardından okuma parçası ile bölüm tamamlanmıştır.

Beşinci bölüm “Rus Sömürgeciliği” başlığını taşımaktadır. Rusların ortaya çıkışı ile başlayan süreç, Osmanlı-Rus ilişkileri ve sömürgecilerin farklı şekillerde sürece dâhil olması anlatılmıştır. Oyunu her zaman güçlü devletlerin kurduğu, diğer devletlerin de kurucuya göre hareket ettiği üzerinde durulmuştur. Okuma parçasında, Rusların, Türk boğazları üzerine oluşturdukları politikaya değinilmiştir.

Kitabın en can alıcı bölümü “Kültürel ve Bilimsel Sömürgecilik”tir. Bu bölümde, insanlar üzerinde yapılmak istenenler örneklerle açıklanırken, bilimsel keşiflerin sömürgeciler tarafından nasıl kullanıldığı gözler önüne serilmiştir. *“Varlığımız ve geleceğiniz başkasının eline kaldıysa sizin yaşama şansınız çok azdır.”* (s. 102) Bu duruma düşmemek için bilginin gücü düşüncesi okura verilmiştir.

Hedefe ulaşmak için sahip olduğumuz değerleri yok saymanın ve bu doğrultuda yapılan çalışmaların anlatıldığı bölüm “Sömürgeciliğin İdeolojisi”dir. Tarihin kırılma noktasını başlatan burjuvanın bilim ve düşünceye yatırım yaparak istediğini elde etmesinin örneklerle anlatıldığı bölümden çıkarılacak sonuç; bilgiye, kültüre ve düşünceye yatırım yapılması gerekliliğidir. Bu yapıldığı takdirde başarı kaçınılmaz olacaktır. Hindistan’da İngiliz hâkimiyeti ve ulemanın bu konudaki tavrı hakkında bilgiler veren okuma parçası, bölümü tamamlar niteliktedir.

Sekizinci bölümde “İrkçılık” konusu ele alınmıştır. İrkçılığın dünya ve Türk tarihi açısından değerlendirilmesi yapılırken; bir kültürü, geleneği veya birikimi olmayan burjuvanın, oyun kuruculuğunu

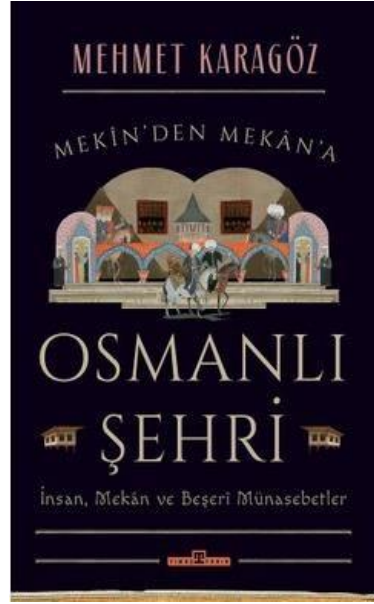
eline alması üzerinde durulmuştur. Oyun kurucunun değişmesiyle dengelerin altüst olduğu ve ortaya çıkan sorunların çözümü bu bölümde ve okuma parçasında ele alınmıştır.

“Sömürgecilik ve Hilafet Müessesesi” bölümünde, pek çok kişinin yanlış bildiği *hilafetin ilgası* bir ünvanın yasaklanması olarak açıklanmış, konuya yeni bir bakış açısı kazandırılmak istenmiştir. Ayrıca İslam inancında devlet iradesinin liyakate dayalı olduğundan bahsedilmiştir. Üzerine makalelerin ve kitapların yazıldığı hilafet konusu, Azmi Özcan’ın vurucu cümleleri ve sade anlatımıyla kolay anlaşılır hâle gelmiştir.

“Yeni Düzen” ve “Kitlelerin Yönetimi” başlıklı son iki bölümde, emperyalizmin dünyayı nasıl paylaştığının, buna karşı Türklerin sahip olduğu güçlü ordu ve gelenekle nasıl ayakta kaldığının bilgisi verilmiştir. Sömürgeciliğin yolunu kesmek için bilim, sanat ve kültürün gerekliliği anlatılmış, sorumluluk ve merak duygusu ile aydınların harekete geçmesi gerektiği savunulmuştur. Batı hiçbir zaman sorumluluk duygusu ile hareket etmemiş, her zaman kendini haklı görmüştür. Batı için merak duygusu önemli olmuş ve Batı, bu duygu ile her şeyi elde etmiştir. Doğu ise sorumluluk duygusu ile dünyadaki haksızlıkların karşısında durmayı kendine amaç edinmiştir. Bu süreçte Batı hep alan, Doğu ise veren taraf olmuştur. İşte bu düşünce etrafında oluşan bölüm, okuyucuya sonuca ulaşmanın yollarını gösterecektir. Bölüm sonundaki okuma parçası, “Kırım Savaşı’nın Getirdikleri Payitaht’ta Dost İşgali” başlığını taşımaktadır. Savaşın siyasi sonuçlarının yanı sıra, İstanbul’a yerleşen Avrupalıların Osmanlı Devleti üzerinde yarattığı sosyal ve kültürel etkiler parçada değerlendirilmiştir.

“Kitlelerin Yönetimi” bölümünde ayrıca, Doğu’nun duygu ve inançları ile hayatını devam ettirirken, Batı’nın bilgi ve akla yöneldiği anlatılmıştır. Konu şu sözlerle özetlenmiştir: “*Güce ve zenginliğe talip olalım. Ama bu güç ve zenginliği başkalarına hâkimiyet için değil, insanlığa hizmet için kullanalım.*” (s. 184) Kitap, Azmi Özcan ile yapılan “Sultan İkinci Abdülhamid Han ve Dış Politikası” konulu röportaj ile son bulmuştur.

Azmi Özcan’ın amacı, okurlara “*Tehdit ne kadar büyük olursa olsun biz bunun farkındayız, dolayısıyla istersek bunları çözebiliriz*” (s. 9) umudunu vermek olmuştur. Sömürgecilik yüzyıllardır var olmuş, var olmaya da devam edecek bir olgudur. Oyuncular ve rolleri zamana ve şartlara göre değişim gösterse de yapılanlar, milletleri doğrudan ya da dolaylı olarak etkilemektedir. Bu etki kimi zaman siyasi, kimi zaman ekonomik, kimi zaman da kültürel olmuştur. Tarihi iyi okuyarak farkındalığımızı arttırmalı, bilginin gücünü keşfedip ona yatırım yapmalıyız. Bu bilgiler ışığında Azmi Özcan’ın kitabı, okurların sömürgecilikle ilgili sorularına cevap verebilecektir. *Bütün Yönleriyle Sömürgecilik*, mutlaka okunması gereken, baş ucu niteliğinde bir eserdir.

Mekîn'den Mekân'a Osmanlı Şehri: İnsan, Mekân ve Beşerî Münasebetler

Mehmet Karagöz

İstanbul, Timaş Yayınları, 2023, 175 sayfa, ISBN: 978-605-08-4781-9.

Funda TEKİN*

Şehrin ne demek olduğu hakkında herkes fikir sahibidir. İçinde yaşadığımız toplumda, ya şehirde yaşıyoruz ya da şehirle bağlantılıyızdır. Şehir; sosyoloji, psikoloji, coğrafya, mimari, sanat tarihi, kamu yönetimi, iktisat ve tabii tarih disiplinlerinin ortak ilgi alanıdır. Bununla birlikte şehrin tam olarak tanımını yapmak o kadar da kolay değildir. Konu sınırları itibarıyla olduğu gibi anlam bakımından da çetrefilli bir kavramdır. Şehir kavramı bazen bir yerleşim yeri, bazen kültür ve medeniyet, bazen de her üç manada kullanılmaktadır. Bununla birlikte *medeniyet* kelimesi de aynı zamanda şehir veya şehirli anlamına gelmektedir. Aynı şekilde Batı dillerinde de *city* kelimesi *civilizasyon* olarak, hem şehir hem de medeniyet anlamında kullanılmaktadır.

Şehir ve medeniyet kavramlarına herkesin doğrudan veya dolaylı olarak bir merakı ve bilgisi vardır. Şehir tarihi alanında önemli çalışmalar ortaya koymuş kıymetli akademisyenlerimizden Mehmet Karagöz'ün kaleme almış olduğu *Osmanlı Şehri* adlı çalışma, yazarın daha önce yaptığı çalışmaların iki kapak arasında toplanması amacıyla basılmıştır. Her bir konu başlığı kendi içerisinde bir bütün olarak hazırlanmış olan çalışmalar, ya makale ya da tebliğ olarak bir şekilde hakem veya okuyucuyla buluşmuştur. Ele alınan çalışmada müellifimiz, klasik olgunluk dönemi olarak tarif ettiği 15-18. yüzyılları araştırmanın esas sınırı olarak kabul etmiştir.

Eser, takdim ve giriş kısmı dâhil yedi ana başlıktan oluşmaktadır. Kitapta seçilen konu başlıkları daha

---

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı, İstanbul, funda.tekin@stu.fsm.edu.tr

ziyadesiyle insanlığın müstesna ürünü kabul edilen şehrin farklı disiplinlerce yapılan tanımlarının kesişme noktalarını genel olarak ortaya koyma amacıyla seçilmiştir.

Giriş kısmında yazar, ilk şehir yerleşimleri üzerine bilgi vererek konuya başlamıştır. “*Tarihte tam olarak ilk şehir nerede kuruldu?*” sorusu üzerinde hâlâ ittifak edilememektedir. İlk şehir hayatının tahminen MÖ 10.000’li yıllara uzandığı kabul edilmektedir. Bilindiği kadarıyla Asya’nın kadim bir toplumu olan Türkler, yerleşik, meskûn mekânlar için *balık-kent* kelimesini çok eski zamandan beri kullanmaktadırlar. Hindistan’dan İspanya’ya, Orta Asya ve Arap Yarımadası üzerinden Kuzey Afrika’ya uzanan, Anadolu ve Balkanlarla Doğu Avrupa’yı kuşatan geniş bir coğrafyada hâkim olan İslam medeniyetinin kurucu ortaklarından biri olan Türkler, Orta Asya’da ve Anadolu’da kadim şehirleri ya kendileştirmiş ya da yeni şehirler kurmuşlardır. “*Kendine has bir medeniyetin mahsulü olarak Osmanlı şehri, İslam medeniyet muhitinde temayüz etmiş en müstesna üründür.*” tespitini de yazarımız düstur olarak belirlemiştir.

Osmanlı şehrini anlamak için İslam şehirlerini anlamak gerektiğini vurgulayan yazar, Osmanlı şehirlerinin İslam şehirlerinin bir devamı olduğu kadar kendine özgü kültürel âlemin de bir parçası olduğunu belirtmektedir. Çünkü Osmanlı şehri, klasik Arap-İslam ve Fars kültürünün İslam kültür coğrafyasında yoğunluk görüntülerinin azaldığı Roma-Bizans’ı temsil eden simgelerin de görüntülerinin çoktan törpülediği bir zaman dilimini temsil eder. Bu bakımdan İslam-Türk ve Roma-Bizans kültür coğrafyasının kültürel parçalarında inşa edilmesine rağmen kendine mahsus özlüğü daima, son derece belirgindir.

İnsan var olduktan bu yana yeryüzünde kendisi ve çevresi arasında sıkı münasebetler kurmak mecburiyetinde olmuştur. Bu münasebet; canlı ve akıllı bir varlık olarak insanın yeryüzünü düzenleme ve anlamlı kılma faaliyetleri olarak devam etmiştir. Şehirleşme aynı zamanda medenileşme sürecidir.

“Şehir ve Medeniyet” başlığı bir tebliğ metnidir. Yazar bu başlıkta şehir, medeniyet ve bu iki kavramın temelini oluşturan insan kavramlarını öne çıkarmıştır. İlk iki kavram topluma ait maddi ve manevi değerleri ifade ederken; üçüncü kavram imar ve inşa edici, düzenleyici, biçimlendiricidir. Dolayısıyla yazarımıza göre vurgulanması elzem olan kavramdır.

Yazarımız bu başlıkta, bir şehrin teşekkülünde üç ana unsurun bulunduğunu belirtmiştir. Bunlar sırayla fiziki çevre, insan ve nihayetinde kültürdür. Özetle, şehrin fiziki yapısını maddi unsurları olan kale, bedesten, han, dükkân, dinî ve sosyal eğitim müesseseleri ile ev teşkil etmektedir. Bu mekânlar içerisinde insanın yaşadığı ve her türlü beşerî faaliyetlerini yürüttüğü yerleri insan, kendinden bir şeyler katarak şekillendirir. Bu da kültürü oluşturur.

Osmanlı şehri, insanlık tarihinde benzeri çok az olan müstesna bir kültür ürünüdür. Şehrin sadece fiziki bir yığından ibaret olmadığını belirten yazar, orada yaşayanların bizzat oraya koyduğu idari, hukuki, sosyal, iktisadi ve günlük hayatın bütünüyle özgün bir kültürü temsil ettiğini belirtmiştir.

Bilindiği gibi Osmanlı şehri, coğrafya olarak Roma-Bizans devletlerinin, kültürel olarak da Türk-İslam şehirlerinin mirası üzerine inşa edilmiştir. “*Bu mirasın Türkler ve İslam’ı kabul eden milletler için ayrı ayrı tarihî geçmişinin bulunmakta*” olduğunu belirten yazar; bu bölümde Türk şehri, Türklerin İslam medeniyeti muhitine dâhil olduktan sonraki dönemde İslam şehri ve nihayetinde has manada Osmanlı şehri hakkında sıra

takip eden bir değerlendirme yapmıştır.

Osmanlı mahallesi hakkında birçok çalışma yapılmış ve yapılmaktadır. Bu çalışmalar ya doğrudan mahalleyle ya da Osmanlı şehrinin fiziki, idari veya sosyal bir birimi olarak mahalleyle ilgilidir. Osmanlı mahallesini huzur, emniyet, dayanışma ve yardımlaşmanın bir mekânı olarak kabul eden yazarımız, Osmanlı mahallesine dair başlık altında belgeleri yorumlayarak değerlendirmelerde bulunmuş ve mahallenin fiziki, hukuki ve sosyal alanlarına temas etmiştir.

Osmanlı'da şehir ve şehirliler konusunda yapılan çalışmalar gittikçe artan bir seviyede devam etmekle beraber, son yirmi senede daha da yoğunluk kazanmıştır. Bu çalışmaların ağırlık merkezini, Osmanlı idari sistemi içerisindeki eyalet, sancak ve kaza merkezleri olan yerleşme yerleri üzerine yapılan araştırmalar meydana getirmektedir. Bunlara ilaveten Osmanlı'nın sosyokültürel tarihi babında eserler yayımlanmıştır. Ancak yazarımız, bütünüyle Osmanlı tarihi boyunca şehirler ve şehirli hayatının anlatıldığı herhangi bir eserin henüz yayımlanmadığını belirtmiştir. Osmanlılarla ilgili geniş muhtevalı araştırmalara ve karşılaştırmalı çalışmalara ihtiyaç bulunduğunu belirterek, ele aldığı başlığı dergi makalesi sınırları içerisinde değerlendirmeyi amaçlamıştır.

Ele aldığımız eserde yazarın da bir anlamda öz eleştiri olarak ifade ettiği gibi, her konu başlığı kendi içerisinde bir bütünlük oluşturmuşsa da, birleştirme fikri sonradan ortaya çıktığından, ana başlıkların birbiriyle doğrudan irtibatlı olmadığını belirtmekte fayda görmekteyiz. Yazarımız, kitabın içerisindeki metinlerin ilk yazıldığı hâliyle bırakıldığını ön söz kısmında belirtmiştir. Bu nedenle kavram tekrarlarına sık rastlanılmıştır. Başlıklar müstakil olmasına karşın kitabın genel insicamı bozulmamıştır. Şehir konusunu fiziki anlamı dışında felsefe, sosyoloji, kültürel antropoloji açılarıyla sunduğundan, eseri alanın ilgisine tavsiye ederiz.

Son İmparatorluk Osmanlı

İlber Ortaylı

İstanbul, Kronik Kitap, 2024, 208 sayfa, ISBN: 978-625-6774-36-0.

Caner ASAL*

Kronik Kitap'tan çıkan *Son İmparatorluk Osmanlı* adlı kitabın yazarı, ülkemizin önde gelen tarihçilerinden Prof. Dr. İlber Ortaylı'dır. 21 Mayıs 1947 tarihinde doğan Ortaylı, 1965 yılında Ankara Atatürk Lisesinden mezun olmuştur. 1969 yılında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesinden, ardından aynı üniversitenin Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinin Tarih Bölümünden mezun olmuştur. Yüksek lisans çalışmasını Chicago Üniversitesinde Prof. Dr. Halil İnalcık ile yapmıştır. Doktora derecesini "Tanzimat Sonrası Mahalli İdareler" ve doçentliğini de "Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu" konularıyla alan Ortaylı, 1983 yılında üniversiteden istifa etmiştir. Çeşitli dünya üniversitelerinde misafir öğretim üyeliği yapan Ortaylı, seminerler ve konferanslar vermiştir. Ortaylı, 1989 yılında üniversiteye geri dönmüş ve 2005-2012 yılları arasında ise Topkapı Sarayı Müzesi başkanlığı görevinde bulunmuştur. İngilizce, Fransızca, Almanca, Rusça ve Farsça dillerini bilen Ortaylı, hâlen Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesinde misafir öğretim üyesi olarak ders vermektedir.

Söz konusu incelememizde ele aldığımız *Son İmparatorluk Osmanlı* adlı kitap, *Osmanlı'yı Yeniden Keşfetmek* serisinin ikinci kitabıdır. Kitabın ön sözünde Ortaylı, Osmanlı tarihine ait bahisleri bir sohbet havası içinde tek tek anlattığını belirterek, eğitim kitaplarında ve müfredatta yer almayan konulara ve detaylara değindiğini ifade etmiştir. Ortaylı, kitabın yeni baskısında kitabı gözden geçirdiklerine değinmiş ve yayınevi yetkililerine teşekkürlerini ifade ederek ön söz bölümünü tamamlamıştır.

Kitap, yirmi iki bölümden oluşmaktadır. Ortaylı, kitaba, giriş niteliğinde bir bölüm olan "Geçmiş Düşünerek

* Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, canerasal34@gmail.com

Anmalıyız” adlı konuyla başlamaktadır. Söz konusu bölümde giriş cümlesi çarpıcıdır: “*Osmanlı imparatorluğu; bütün imparatorluklar gibi dağılmak için doğmuş ve büyümüştü.*” Ortaylı, giriş cümlesiyle Osmanlı İmparatorluğu’nun mukadderatının bir özetini vermiş ancak sonucunda kurulan Cumhuriyet’in Avusturya Cumhuriyeti ile kıyaslanmayacağını çünkü Türkiye Cumhuriyeti’nde imparatorluğun âdeta uluslaştığının altını çizmiştir. Osmanlılığın, kaynağı belirsiz bir ortaklık kültürü olduğunu belirten Ortaylı, bunun aynı zamanda bir karışım ve Türklüğün bunun içinde asli bir kültür olduğunu vurgulamıştır. Ortaylı’ya göre Osmanlı sadece belli tarihlerdeki törenlerle değil, düşünerek anlaşılmalı ve Osmanlı ile ilişkili olan ülkelerle ortak etkinlikler düzenlenmelidir.

“Osmanoğulları ve Halifelik” adlı bölümde Ortaylı, başlangıçta Osmanlı hanedanıyla aynı dönemde hükümranlığı sona eren Romanov hanedanının sonunu özetlemiş ve Osmanlı hanedanının Avrupa hanedanları gibi olmadığını, son hükümdarın fakruzaruret içinde öldüğünü belirtmiştir. 50 yıllık sürgün döneminde Osmanoğullarının ne devlet ne de millet aleyhinde faaliyetler yürüttüğünü belirten Ortaylı, Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra tahtını kaybeden diğer hükümdar ailelerine bakarak onların devleti ve yurdu sever tutumlarını takdir etmek gerektiğini ifade etmiştir. Hilafetin kaldırılmasına tek önemli dış tepkinin Hindistan’dan geldiğini belirten Ortaylı, bölüm sonunda ise Türkiye’de saltanat ve hilafetin avdet edeceği endişesinin kuru gürültü olduğunun altını çizmiştir.

“Tarih ve Osmanlı Tarihine Yaklaşım” adlı bölümde Ortaylı, “Tarih nedir? Zaman nedir?” gibi sorulara cevap aramış ve tarihçinin işleviyle tarihçilik disiplini değerlendirmiştir. Tarihi kitlelere sevdiren şeylerin geçen asırda roman ve tiyatro olduğunu belirterek, çeşitli eserlerden örnekler vermiştir. Ortaylı, sanatçının tarihî gerçeğe uymak zorunda olmadığı söylenmesine rağmen tarihi bilmeyeceğine dair bir vakıanın olmadığını vurgulamıştır.

Yazar, “Tarih Bilinci ve Osmanlı’ya Bakış” adlı bölümdeyse “Tarih bilinci nedir?” sorusuna cevap aramış ve tarih bilincinin bir toplum için çok önemli olduğunu belirtmiştir. Ortaylı’ya göre yaşadığımız olaylar ve tarihimiz, bizim bugünkü yaşayışımızı ve iktisadi şartlarımızı meydana getirir, aynı zamanda dış dünya ile ilişkilerimizin başlıca amilidir. Ortaylı, bölümün sonunda Türk kimliği şuurunun edebî ve sanatsal etkinliklerle oluşmadığını; aksine kan, ateş, kavga ile yani hayatın kendisi içinde oluştuğunu, bu nedenle Türk kimlikli bireylerin yabancı düşmanı olduğunu vurgulamıştır.

“Son İmparatorluk Osmanlı” adlı bölümde Ortaylı, imparatorluk kavramını tartışarak, Osmanlı İmparatorluğu’nun tarihteki üçüncü Roma imparatorluğu ve Müslüman Roma olduğunu iddia etmiştir. Bu iddiasını diğer iki Roma imparatorluğu ile benzerliklerini açıklayarak kuvvetlendirmeye çalışan Ortaylı, Roma’nın ve Bizans’ın eski dünya şartları içinde yaşadığını ancak Osmanlı İmparatorluğu’nun milletleşme safhasında, sanayi medeniyetinin doğuracağı bir dünyada Üçüncü Roma olarak yaşamak zorunda kaldığını belirtmiştir.

“II. Abdülhamid” adlı bölümde Ortaylı, Sultan II. Abdülhamid hakkında bazı değerlendirmelerde bulunmuştur ve I. Abdülhamid devrinde yaşasaydı Osmanlı İmparatorluğu’nun Şark dünyasında kaderinin değişmiş olacağını savunmuştur. Onun cihanşümul imparatorlukların sonuncusunun son hükümdarı

olduğunu vurgulamış ve 19. asır sonu ile 20. asır başında hilafet müessesesini iyi kullandığının altını çizmiştir. Ortaylı, II. Abdülhamid devrinde Türkiye ve İmparatorluk halkının büyük işler becerdiğini kaydederek, bugünkü hâlin inşasında katkısının olduğu değerlendirmesinde bulunmuştur.

“Fatih Sultan Mehmed’in Siyasi Kişiliği” adlı bölümde ise Ortaylı, Franz Babinger’in Fatih ile ilgili eserini değerlendirerek işe başlamış, ardından onun entelektüel kişiliği üzerinde durmuştur. Ona göre bugünkü Türk milliyetçiliği, Fatih Sultan Mehmed’in emperyal tersimini anlamadığı için gaf yapmaktadır. Buna örnek olarak patrikhanenin konumunu gösteren Ortaylı, bu konuda yani ökümeniklik konusunda ananenin takip edilmesini tavsiye etmiştir. Fatih’in bir dâhi, bir Rönesans hükümdarı ve ateşli silahların kullanıldığı bir ordunun mareşali olduğu değerlendirmesinde bulunarak portreyi tamamlamıştır.

Lale Devri konusunda da kısa bir değerlendirmede bulunan Ortaylı, bu dönemin modasını incelemiş ve matbaanın gelişinden bahsetmiştir. Lalenin 18. yüzyıl imparatorlarını birleştiren bir sembol olduğunu belirten Ortaylı, dönemin ünlü çiçekçilerini tanıtmış ve devrin, adı lale olsa da olmasa da güzelliğin yayıldığı ve zarafetin yerleştiği bir Türk asrı olduğunu vurgulamıştır.

Kitapta, Osmanlı sarayının önemli bir kısmına da adını veren haremden bahseden Ortaylı, kelimenin Arapça *yasak* anlamına geldiğine ve haremın Topkapı Sarayı’nın en çok sözü edilen ancak en yanlış bilinen yeri olduğuna değinmiştir. Haremden de eşitsizliğin olduğunu belirten Ortaylı, burada güzelliğe ve zekâya göre yükselip çeşitli ünvanlara sahip olmanın mümkün olduğunu ifade etmiştir. Ortaylı’ya göre harem, eğlencelik bir yer değildir; orası her şeyden önce bir evdir ve hiç değilse her ailenin evi kadar saygı görmesi gerekmektedir.

“Osmanlı’da Öteki” adlı bölümde *öteki* kavramını masaya yatıran Ortaylı, kapalı kavimlerin öteki mevhumunu kolay yaratıp abarttıklarını ve her şeyin öteki olabileceğini belirtmiştir. Hristiyanlar ile Yahudilerin tarihten gelen problemlerine ışık tutan Ortaylı, Ortadoğu-Akdeniz medeniyeti çevresinde birlikte yaşama ve öteki denilen unsurla bir arada olma olgusunun söz konusu olduğunun altını çizmiştir. Ötekinin, Osmanlı devlet nizamında adı konmuş bir sistemi yani milleti ifade ettiğini vurgulayan Ortaylı, millet olma kistasının dil değil din olduğunu belirtmiştir.

“Osmanlı döneminde Ahilik ve Esnaflık” adlı bölümde ahilik ve esnaflık kurumunu inceleyen Ortaylı, bu kurumların tanımını yapmış ve bugünkü esnaf birliklerinin ahilikle alakasının olmadığını altını çizmiştir. Konuyla ilgilenen kişilere ve eserlere de değinen Ortaylı, meslek örgütünün bir toplumdaki en büyük ahengi sağlayan unsur olduğunu ifade etmiştir. Ona göre bu meslek örgütleriyle insanlar bir araya gelir ve belirli bir kontrol altına girerler.

“İstanbul Mahalle ve Mezarlıkları” adlı bölümde Ortaylı, klasik dönemde ve hatta 20. asırda insanların ekonomik durumlarına göre değil, kendi ait oldukları içtimai sektöre göre oturduklarını ve şehrin orta mahallelerinde hiç gayrimüslimin olmadığını söylemiştir. Ortaylı’ya göre bugün mahalledeki herkesin birbirini tanması hususu kaybolan taraf olmuştur. Mahallelerin ve içindeki mescit gibi kurumların tasvirini yapan Ortaylı, mezarlıklara da değinmiştir. Ortaylı, mezarlıkların her mahallede, şehrin her yerinde cami ve mescitlerin haziresinde olduğunu belirtmiştir.

“Osmanlı’da Matbaa ve Kütüphaneler” adındaki bölümde Ortaylı, kitap mevhumunun insanların ve toplumların hayatında ne kadar eski ve önemli olduğunu belirttikten sonra matbaalara da değinmiş ve bu konuda Avrupa’nın doğusunun batısına göre hep yaya kaldığı değerlendirmesinde bulunmuştur. Kütüphanenin bizim hayatımızda yavaş yavaş gelişen bir unsur olduğunun altını çizen Ortaylı, önemli devlet büyüklerinin kütüphanelerine de değinmiş ve ardından matbaanın neden geç geldiği sorusuna yanıt aramıştır. Kütüphanenin kültürün ve tarihin kalesi olduğunu vurgulayan Ortaylı, kütüphaneler şehri İstanbul’da bir okuma furçasının olduğunu ancak bunun kalmadığını belirterek, kitap basımının çok yavaş ve pahalı olduğundan dem vurmıştır.

“Tanzimat Aydınları” konusu kitapta ele alınan bir diğer başlıktır. Bu başlıkta Ortaylı, Tanzimat aydınları hakkında günümüz edebiyatında tembel, entrikacı gibi olumsuz yaftalamaları hedef alarak, bu tür yaftalamaların haksızlığına işaret etmiştir. Ona göre, Bâb-ı Âli aydını denildiği zaman 19. asırdaki kültür değişimini anlayan bir adamı tasavvur etmek gerekmektedir. Fuat Paşa ve Mehmet Emin Ali Paşa gibi Tanzimat aydınlarının yaşamlarından örnekler veren Ortaylı, bu kişilerin aralarındaki ilişkilere de değinerek, dönemin aydın panoramasını çizmiştir. Ortaylı, Bâb-ı Âli’nin bir okul ve anane olduğunun altını çizerek, Tanzimat bürokrasisinin sadece Türk ve Müslümanlardan oluşmadığını da ifade etmiştir. Bölüm sonunda, Tanzimat bürokrasisinin ananesini ve önemli kişiliklerini bilmenin bir vazife olduğunu hatırlatan Ortaylı, günümüz Türk bürokrasisinin noksanlıklarından birkaçına değinerek sözlerini tamamlamıştır.

“Batılılaşma” adı verilen bölümde Batılılaşma kavramına değinen Ortaylı, Osmanlı İmparatorluğu’nun Batı ile ilişkilerine ve Batı ülkelerinin gelişim süreçlerine kısaca değinmiştir. Batı hukukunu alış ve uyarılmanın 20. yüzyıla has olmadığını belirten yazar, bunun daha evvel başladığını ancak 20. yüzyılda Medeni Kanun’un benimsenmesiyle bu sürecin tamamlandığını vurgulamıştır. Yazar, İbranice ve Keldanice bilen kişilerin yetişmediğinden dem vurarak, bu gibi noksanlıklar sebebiyle Türk Batılılaşmasının dünyayı kavrayamama sorunu olduğunun altını çizmiştir. Ortaylı, 19. yüzyıldan beri Batılılaşan tek ülkenin Türkiye olmadığını belirtmekle birlikte, ayakta kalabilenlerin Türkiye ve Osmanlı İmparatorluğu olduğunu savunmuştur. Son olarak edebiyat konusuna değinen yazar, batılılaşma kavgasını vermesinden dolayı Türk şiirinin olgun bir dal olduğunu vurgulamıştır.

“Eğitimde Batılılaşma” adlı bölümde Ortaylı, Osmanlı modernleşmesinin devlet ve toplum hayatına asıl yansıdığı alanın eğitim olduğunu belirterek, bu modernleşmenin en önemli vasfının mevcut eğitim kurumlarının, en başta medresenin hayatın dışına itilmesi olduğunu vurgulamıştır. Osmanlı modernleşme çağında kurulan okullara değinen yazar, bu okulların yanı sıra dinlerini koruyarak veya ihtida ederek Osmanlı’da yaşayan ve eğitime katkılarda bulunan isimlerden de örnekler vermiştir. Ortaylı, Osmanlı eğitiminin Fransız modelini takip ettiğini belirtmiş ve 19. asırda eğitimin halka inmesini, yaygınlaştırılmasını önemli bir gelişme olarak gördüğünü ifade etmiştir.

Kitaptaki diğer bir bölüm ise “Doğu-Batı Kültürü Çatışması” adını taşımaktadır. Bu bölümde yazar, Osmanlı asırlarının önemli bir kısmının Doğu-Batı çatışması ve gerilimi ile yürüdüğünü ifade etmiştir. Rus modernleşmesinden örnekler vererek konuya devam eden yazar, bugünün dünyasında küreselleşme denilen

akımın da Doğu-Batı çatışması denilen gerilimin hayli muğlak tartışmalarla devamı olduğunu savunmuştur. Batılılaşmada ciddi plansızlıklar nedeniyle geri kalan önemli sahaların olduğunu belirten yazar, Türkiye'nin küreselleşmeden söz eden ama küreyi anlamaktan âciz bir ülke olduğunu savunmuştur. Yazar, buna örnek olarak da yanı başımızdaki Arap dünyasını İngilizce literatürden takip etmemizi göstermiştir. Yazara göre, nakille insanların maziye müspet veya menfi değerlendirmeleri ve ileriye yönelik seçimler yapmaları imkânsızdır.

“Oryantalizm” başlığında, aktüel tartışma konularından oryantalizm konusunu ele alan Ortaylı, bu tabirin eski ve yeni moda Şarkiyatçılığın tarihimizi ters yorumladığına inanmak anlamına geldiğini, bunda haklı yönler olmakla birlikte bütün Şarkiyatçıların aynı kefeye konulamayacağını savunmuştur. Edward Said'in *Oryantalizm* adlı eserinin çok kişiyi etkilediğini belirten Ortaylı, bu eseri izleyenlerin Said'i âdeta zamanın mürşidi hâline getirdiğini belirterek, Said'e muarız olanların başında gelen Bernard Lewis'in görüşlerini dile getirmiştir. Oryantalizm kavramını *orient* kelimesinden itibaren ele alan Ortaylı, buradan Lawrence adlı oryantalistin incelenmesine geçmiştir. Yazara göre oryantalizm, özellikle 18 ve 19. yüzyıllarda insanlığın gayreti ve aşırı çalışkanlığı sonucunda ortaya çıkmıştır. Ünlü müsteşriklerden ve eserlerinden bahseden Ortaylı, çarenin bizim de oksidentalist yani Garbiyatçı olmamız gerçeğinde yattığını ifade etmiştir. Yazara göre birbirini tanımayan kitlelerin olduğu yerde ne barış ne de onurlu bir eşitlik bulunur.

“Payitaht Bursa” adlı bölümde Bursa'nın Osmanlı'nın ilk başkenti ve hakiki bir ecdat şehri olduğunun altını çizen Ortaylı, bu şehrin ticari hayatta çok önemli bir yeri olduğunu ifade etmiştir. Örnek olarak Ulu Cami ve çevresindeki çarşıları veren Ortaylı, bugün dahi bu muhitin Türk ticaret ve sanat hayatında önemli bir yerinin bulunduğunu belirtmiştir. Ulu Cami'nin etrafındaki türbelere de değinen Ortaylı, bu türbelerde metfun bulunan şehzadelerden de bahsetmiştir. Yazara göre, Bursa yöresi bilinip ona sahip çıkıldığı ölçüde, kurulan vatanın ne olduğu hem tarihte hem şimdide anlaşılır ve gelecek de buna göre inşa edilebilir.

“Serhat Şehri Edirne” başlığını taşıyan bölümde Ortaylı, Edirne isminin kökenini açıklamakla konuya başlamış ve Edirne'nin neden serhat şehri olduğundan bahsetmiştir. II. Selim'in Edirne'yi çok sevdiğini belirten Ortaylı, bu yüzden onun Selimiye Camii'ni yaptırdığını söylemiştir. Selimiye Camii dışında Üç Şerefeli Cami gibi Osmanlı dönemi camilerine kısaca değinen yazar, Edirne'nin bedesteni ile ünlü olduğunu ifade etmiştir. Yazara göre Edirne, imparatorluğun satvet günlerinde padişahların sığındığı bir yerdir. Yine yazara göre Edirne, silüetiyle imparatorluğun Balkanlara açılışının ilk zamanlarını hatırlatır. Ortaylı, Edirne'nin Balkanların temerküz ettiği bir şehir olduğunu da vurgulamıştır. Edirne ile İstanbul'u bir bütün olarak gören Ortaylı, bu şehirlerin millî hayatın ve millî kültürün başkenti olan iki şehir olduğunu belirterek, bugün Edirne ile İstanbul'un ne olduğunu anlamayanın, ne Balkanları ne de Türkiye'yi anlamasının mümkün olduğunu ifade etmiştir.

“Osmanlı-Avrupa İlişkileri” başlıklı bölümde, *vira* sözünün ne anlam ifade ettiğini açıklamakla konuya giriş yapan Ortaylı, İstanbul'un *vira* ile alınmadığını ve muharebenin çok uzun sürdüğünü belirtmiştir. Ortaylı'ya göre Türklerin Avrupa'daki hâkimiyeti, İstanbul'un alınması sonrasında Batı dünyası tarafından ister istemez

tasdik edilmiştir. “İstanbul’un fethiyle ne olmuştur?” sorusuna da cevap veren yazar, bu fetihle birlikte “*İster istemez Türklük, Osmanlılık Avrupa âleminin zihniyetinde yer etmiş ve ikincisi Avrupa coğrafyasında Türkiye’nin yeri artık sarsılmaz bir hâl almıştır*” yorumunda bulunmuştur. Ortaylı, Katolik kiliselerinde bulunan alegorik resimlerde Protestanlık ve Türklüğün iki düşman olarak resmedildiğini belirtmiş, ardından Grenada’nın düşmesiyle İspanya’dan atılan Yahudilerin Osmanlı’ya gelmesiyle birlikte Türklere Yahudilerin desteğini kazandırdığını ifade etmiştir. Son olarak, Küçük Asya’yı Bizanslılardan alan Türklerin, devlete *Roma İmparatorluğu* kişilere de *Rumi* demelerine sözü getiren Ortaylı, bunun emperyal bir iddia anlamı taşıdığına altını çizmiş ve Roma ile Rum isimlerinin *Hellen* demek olmadığını, aksine üniversal bir imparatorluğun adı olduğunu vurgulamıştır.

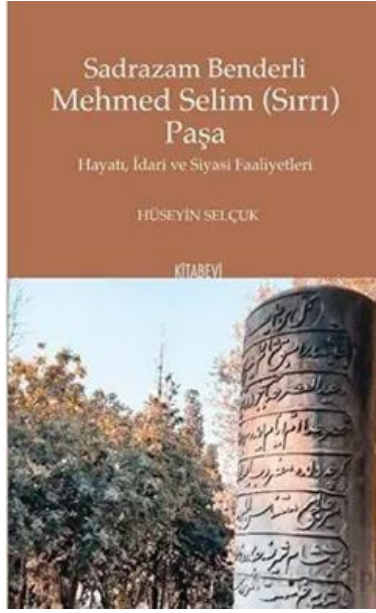
Kitaptaki son bölüme adını veren “Osmanlı-Rusya İlişkileri” başlığında ilk olarak Rusya’nın devletimizin ve milletimizin tarihinde ve oluşumunda büyük rolü olan kuzey komşumuz olduğundan söz eden Ortaylı, 16. yüzyıldan itibaren Rusya’nın tarihindeki en önemli unsurlardan birinin de Türk imparatorluğu ve yaptığı savaşlar olduğunun altını çizmiştir. Ortaylı, Rusya’nın ilk daimî sefirinin İstanbul’a 1700 yılında yapılan İstanbul Antlaşması’yla geldiğini belirterek, elçilik müessesesinin işlevi ve ikili ilişkilerdeki rolünden bahsetmiştir. 1699 Karlofça Antlaşması’ndan itibaren yüzyıllar içindeki Türk-Rus ilişkilerine kısa kısa değinen Ortaylı, 19. yüzyıl boyunca Türkiye’de Rus kültürüne ilginin uyandığını ve bunun da savaşlarla ortaya çıktığını ifade etmiştir. Rusya ile Türkiye arasındaki son savaşın Birinci Dünya Savaşı’nı kapsadığını belirten Ortaylı, Soğuk Savaş denilen 50 yıl boyunca Türk-Rus ilişkilerinin öbür NATO ülkelerine göre yoğun şüphe ve kapalılık içinde sürdüğünün ve bunun olumsuz sonuçları olduğunun altını çizmiştir. Soğuk Savaş boyunca ülkeye Rusların turistlerinin değil âlimlerinin ve uzmanlarının bile gelemediğinden yakınan Ortaylı, Orta Asya Türk halklarının Türkiye ile temasının hiçbir şekilde mümkün olmadığını söylemiştir. Yazar, bölümdeki son değerlendirmesinde ise Rusların Hristiyan ve Türklerin Müslüman olmasına rağmen benzer Batılılaşma sancıları çektiğini ve bu bakımdan Rusya’nın Türk kültür hayatında çok etkisinin olduğunu, daha da önemlisi iki ülke arasında büyük benzerliklerin bulunduğunu vurgulamıştır.

Osmanlı Yeniden Keşfetmek serisinin ikinci kitabı olan *Son İmparatorluk Osmanlı* kitabı, yazarının konuşma ve konferanslarından derlenen konuların sade ve akıcı bir dille okuyucuya sunulmasından ibarettir. Yirmi iki bölümden oluşan kitapta Osmanlı İmparatorluğu’nun çeşitli kurumları, şehirleri ve mekânlarının yanı sıra Batılılaşma ve oryantalizm gibi tartışmalı kavramlara da ışık tutan Ortaylı, kitabın son iki bölümünde Osmanlı İmparatorluğu’nun Avrupa ve Rusya ile ilişkilerini incelemiştir. Kitap boyunca ele aldığı konuları basit bir dille tarihseverlere aktaran Ortaylı, kendi görüşlerini de hiç çekinmeden savunmuştur. Bu bağlamda Osmanlı’nın Üçüncü Roma İmparatorluğu olduğu iddiasının, kitapta göze çarpan en önemli iddia olduğu söylenebilir. Her ne kadar din ve dil olarak farklılıkları bulunmaktaysa da coğrafî ve kurumsal benzerlikleriyle Ortaylı’nın Üçüncü Roma olarak Osmanlı’yı adlandırması dikkate değer bir iddiadır. Öte yandan Osmanlı’nın son üniversal imparatorluk olduğu iddiası ise hem kuruluş hem gelişme hem de yıkılış dönemi ve tarihî seyri açısından Osmanlı’nın bu nitelikte olduğunu kanıtlar durumdadır. Kitapta oryantalizm konusunu ele alan Ortaylı, buna karşı bizim oksidantalizmle sahneye çıkmamız gerektiğini savunarak aslında

Batı karşısında eksik bir yönümüze parmak basmıştır.

Ortaylı'nın kitaptaki görüşleri bizim eksikliklerimizi belirten ancak bu eksikliklerimizi giderme konusunda önemli püf noktaları da içeren bir yaklaşıma sahiptir. Bu da kitabın sırf eleştirel görüşe sahip bir kitap olmadığını kanıtlar niteliktedir. Okuyucu, belki de hiç bilmediği konular hakkında bilgi sahibi olurken, yazarın düşünceleriyle harmanlanmış bilgileri özümsemekte ve mukayeseli bir bakış açısına sahip olmaktadır. İşte bu noktada yani mukayeseli bakış açısıyla Ortaylı, farkını ortaya koymaktadır. Ortaylı'nın savunduğu, kuru bir bilgi yığınının sahip olmak değil; konuyu dönemin koşulları ve karşılaştırmalı bir biçimde öğrenmek, özümsemektir. Geçmiş ve tarihi bilmenin gerekliliğine temas eden yazar, tarihsel perspektiften bir imparatorluğun panoramasını okuyucuya sunmuştur. Bütün değerlendirmelerimiz dikkate alındığında, kitabın konuya giriş niteliği taşıyan kitaplar arasında seçkin bir yere sahip olduğu açıkça ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte kitabın birkaç eksiği de bulunmaktadır. Örneğin meraklı okuyucu için daha fazla bilgi edinecekleri bir kaynakça ve önerilen okuma listesi kitapta verilmemiştir. Bursa konusu ele alınırken Edirne'ye fazla yer verilmesi ise kitabın problemli bir diğer kısmıdır. Bu noktalara rağmen rahatlıkla denilebilir ki *Osmanlı'yı Yeniden Keşfetmek* serisinin *Son İmparatorluk Osmanlı* adlı ikinci kitabı, meraklısına ilginç bilgiler demeti sunan keyifli bir giriş kitabıdır.

Sadrazam Benderli Mehmed Selim (Sırrı) Paşa: Hayatı, İdari ve Siyasi Faaliyetleri

Hüseyin Selçuk

İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2022, 240 sayfa, ISBN:978-625-8055-23-8.

Umut Kaan ÇORLU*

Hüseyin Selçuk, 2016 yılında İstanbul Üniversitesi Yakın Çağ Tarihi Bilim Dalında başladığı yüksek lisans programını, Türk Tarih Kurumu bursiyeri olarak, “Benderli Mehmed Selim (Sırrı) Paşa’nın Hayatı, İdari ve Siyasi Faaliyetleri (1771-1831)” adlı teziyle tamamlamıştır. Selçuk’un yüksek lisans tezinden oluşturduğu kitap üç bölümden oluşmaktadır. Her bölüm kendi içerisinde alt başlıklara ayrılmıştır. Bu ayırım konunun daha net bir şekilde anlaşılmasına olanak sağlamıştır. Yazar, her bölümde konuyu pekiştirmek maksadıyla pek çok referansa yer vermiştir. Kitabın kaynakça ve dizin bölümleri yeterli görünmektedir.

Yazar, kitabında oldukça yalın bir anlatıma sahip olmakla beraber, yalnızca alıntılarda olayları destekler nitelikte süslü cümleler tercih etmiştir. Yazar, sadece Sadrazam Benderli Mehmet Paşa’yı değil, dönemin olaylarını da çok güzel bir şekilde irdeleyip, kısa ve öz bir şekilde, okuyucunun aklında soru işareti kalmamasını sağlamıştır.

Kitap, dönemin siyasi ve idari olaylarında başrol oynamış, dönemin padişahı II. Mahmud’un yaptığı yeniliklerde ve düzenlemelerde aktif rol almış, reformların gerçekleşmesi için hayatını ve canını ortaya koyarak mücadele etmiş; valilikten sadrazamlığa, sadrazamlıktan sürgüne, sürgünden de tekrar valiliğe atanmış bir şahsiyetin hayat hikâyesini konu almıştır. Ön söz kısmında yazar; Mehmed Selim Paşa hakkında bilinenlerin kısıtlı oluşuna içerlediğini belirtmiş, biyografi tarihi çalışanların azlığına dikkat çekmiş ve bu yüzden Paşa’yı gün yüzüne çıkarmak üzere araştırmalara başladığını vurgulamıştır.

* Lisans Öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, İstanbul, umutkaan.corlu@fsm.edu.tr

Kitabın ilk bölümünde, Osmanlı'nın çok sıkıntılı bir zamanda oluşu, sürekli yapılan ayaklanmalar, reform karşıtı kesimler, tahttan indirilen padişahlar, Rus savaşları ve Fransız Devrimi'nin yaydığı milliyetçi ayaklanmalar, kısacası imparatorluğun genel durumu söz konusu edilmiştir. Bu bölümde II. Mahmud'dan önce tahtta bulunan padişahların reformları ve reform karşıtı halkın padişahlar üzerinde etkisine değinilmiş; II. Mahmud'un böylesine karmaşık, buhranlı bir dönemde başa gelmesi ve diğer padişahların sonundan ders alıp emin adımlar atarak, yanında güvenilir bir kadro oluşturması aşamalarına vurgu yapılmıştır. Savaşa geçilmeden önce, Benderli Mehmed Selim Paşa'nın çocukluğuna, Rus savaşı devam ederken kısa bir müddet orduda yer almasına ve isminin bu vesileyle duyulduğuna değinilmiştir. Paşa'nın ilk vazifesi turnacılık olup, başarı ile görevini sürdürdüğü için Silistre Valiliğine tayini istenmiştir. Yazarımız burada ayrıntılar vererek, olayı daha da iyi kavrayabilmemiz için Silistre'nin stratejik öneminden bahsetmekte ve buranın Ruslar için ne kadar mühim bir yer teşkil ettiğini aktarmaktadır. Bu zamanlarda bölgede hem kendilerini Ortodoksların hamisi olarak gördüğünden, Fransız Devrimi'nin yarattığı Viyana Kongresinden çekilip Balkan devletlerinin ayaklanmasına yardımcı olan Rusların faaliyetleri hem de ayrılıkçı hareketler gerçekleşmekteydi. Paşa'ya çalışkanlığından dolayı Silistre Kalesi'nin muhafazası şartıyla eyaletin yönetimi bırakılmıştır. Görevinden iki yıl sonra Fransız Devrimi'nin yarattığı sonuçlardan doğan ayrılıkçı hareketler bölgede zuhur etmiştir. Bu hareketler Benderli'nin hayatının değişmesine vesile olmuştur.

Kitapta neden-sonuç ilişkileri de ön planda tutulup, Benderli'nin bölgede zuhur eden bütün problemleri Bâb-ı Âli'ye bildirmesi ve bu sayede Bâb-ı Âli ile arasını iyi tutması neticesinde sadrazamlığa yükselmesi yolu irdelenmektedir. Paşa Bükreş'e sefere çıkmış ve kethüdası Ahmet Ağa ile birlikte bu vazifeyi de çok güzel bir şekilde yerine getirmiştir. Başarılarından ötürü Tuna Seraskerliğine atanmış ve buradaki kalelerle askerî mevzilerin tahkim edilmesi görevini üstlenmiştir. Mehmed Selim Paşa'nın bundan sonraki sınavı Ruslar karşısında olacaktır. Rus himayesi altında bir Rum devleti kurdurmak isteyen Rusların hamle yapacağını düşünüp sınıra bir casus yerleştiren Mehmed Selim Paşa, bir hareketlilik görememiştir. Tam bu sırada yazarımız, Rusların iç olaylarına da değinerek meseleyi iyice kavramamızı sağlamaktadır. Yatak döşek yatan I. Aleksandr'ın Osmanlı'ya karşı sefere çıkacak mecali bulunmamaktadır. Bu sebepten Ruslar bir müddet sessiz kalmışlardır. Bu sessizlik I. Aleksandr'ın vefat edip yerine I. Nikola'nın gelişine kadar sürmüştür. Bu arada Mehmed Selim Paşa da Çar'ın durumunu Bâb-ı Âli'ye bildirmiş, hiç beklemediği bir anda da sadrazamlığa yükseldiği haberini almıştır.

İkinci bölümde, Paşa'nın sadrazamlığa atanmasının sebeplerine dair bir kısma yer verilmiştir. Bu bölüm, birinci bölümde anlatılanların sağlayıcısı durumundadır. Sadrazamlık âdetlerinden bahsedilip Paşa'nın dağıttığı ulufelerden ve saray halkıyla hediyeleşmelerinden söz edilmiştir. Osmanlı'nın yeni kurulacak donanması için Mehmed Selim Paşa'nın işleri takip edip çalışanlara hediye ve paralar verdiği belirtilmiştir. Başta da değinildiği gibi, II. Mahmud yanına güvenilir adamlar çekmeye çalışıp işlerini öyle yürüttüğü için, Mehmed Selim Paşa'nın sunumunu yaptığı, güvenilir kişilerle Yeniçeri Ocağı yerine kurulacak ordunun ilk tahtaları atılmıştır. Talimli askerî ocak kurulmuş ve ilk talimini gerçekleştirmiş, bunu haber alan Yeniçeri ahalisi hemen isyan ateşini yakmış ve Mehmed Selim Paşa'nın etkileriyle bu isyan bastırılmış, böylece Ocak

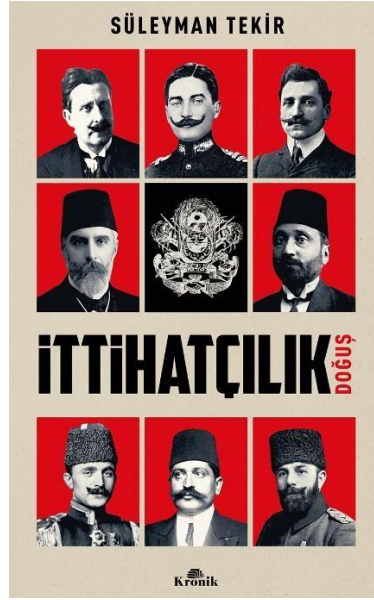
tamamen kaldırılmıştır. Her şey Mehmed Selim Paşa'nın istediği gibi ilerlemiştir ancak kırılma noktası, I. Nikola'nın Osmanlı'nın iç işlerini yakından takip etmesi ve kurulan yeni ordu daha oturmadan hamle yapması olmuştur.

Kitapta 1828-29 Rus Harbi'ne de değinilmiş; Mehmed Selim'in bir hatası sonucu sadrazamlıktan azli ve savaşta etkili rol oynayan İzzet Paşa'nın sadrazamlığa yükselişi anlatılmıştır. İzzet Mehmed Paşa da Süzebolu'yu kaptırınca görevinden alınmış, yerine Rumeli Valisi Reşid Mehmed Paşa getirilmiştir. Gelibolu'ya sürgüne giden Mehmed Selim Paşa, sürgüne gönderildiği gün Bâb-ı Âli'ye bir arıza göndererek af talep etmiş ancak bu talebi yerine getirilmemiştir. Kitapta bu af mektubuna da yer verilerek, öne sürülen bilginin desteklenmesi sağlanmıştır.

Üçüncü bölümde ise Paşa'nın önce Rumeli valiliği, daha sonra Şam'a tayini anlatılmaktadır. Rumeli valiliği sırasında ortaya çıkan ayaklanmalarla uğraştığına değinilmiştir. Bu dönemde bir yandan Rum, diğer yandan Arnavut isyanları baş göstermekteydi. Arnavutların ayaklanmaları sonucunda elde ettikleri kazanım sayesinde bu görevinde de başarısız olan Benderli, tekrar sürgün edilmiştir. Şam'da ihtisab vergisinin zuhur etmesiyle beraber halk isyan etmiştir. Şam valisi otoriteyi sağlayamadığından azledilmiş ve bu bölgeye Benderli gönderilmiştir. Paşa, gözdağı vermek için bölgedeki düzeni bozan Aneze aşiretine saldırmıştır. Yazar burada Aneze aşiretine de değinmekte, aşiretin halk üzerindeki etkilerini ve siyasi faaliyetlerini anlatarak aşireti daha yakından tanımamızı sağlamaktadır. Paşa otorite sağlama işini biraz abartmış, bu durum halkın isyan etmesine neden olmuş ve böylece, yakılarak ölmesine giden yolun fitili ateşlenmiştir.

Kitabın son kısmında, Paşa'nın ailesinden ve şahsiyetinden söz edilmiştir. Yazar; arşiv kaynakları, telif eserler, ansiklopedi maddeleri, tezler ve gazetelerden yararlanarak eserini vücuda getirmiştir. Kitabın ekler bölümüne ayrılmış son on sayfasında Benderli'nin mührü, tayin hükümleri, af dilemek için gönderdiği yazıların bir örneği resmedilmiş, çoğu tarih kitabında göremediğimiz bir özellik olarak kitabı destekleyici argümanlar yer almıştır.

Sonuç olarak yazar, o dönemde böylesine etkin rol alan önemli bir şahsiyet hakkında kaleme aldığı eseriyle, alandaki büyük bir eksikliği gidermiş ve bu alanda yapılacak çalışmaların önünü açmıştır. Hüseyin Selçuk'un kaleme aldığı bu eser, Osmanlı'nın son dönemlerinde önemli siyasi ve idari olayları da aydınlatmaktadır. Yazarın dilinin akıcı ve anlaşılır olması, kitabın geniş bir okuyucu kitlesine hitap etmesini sağlayacaktır. *Sadrazam Benderli Mehmed Selim (Sırrı) Paşa* kitabının, biyografi tarihi alanındaki çalışmalara ilgi duyan herkese hitap eden bir çalışma olduğunu söylemek mümkündür.

İttihatçılık: Doğuş

Süleyman Tekir

İstanbul, Kronik Kitap, 2023, 235 sayfa, ISBN: 978-625-6774-04-9.

Furkan UÇAR*

Yazar Süleyman Tekir, 2008 yılında Kafkas Üniversitesi Tarih Bölümünden mezun olmuştur. Aynı üniversitede 2010 yılında yüksek lisans yapmıştır. Yine aynı üniversitede “I. Dünya Savaşı Kafkas Cephesi’nde Türk-Rus mücadelesi” adlı çalışması ile 2015 yılında doktora eğitimini tamamlamıştır. 2020 yılında doçent olan Tekir, 2017’den itibaren Sinop Üniversitesi Tarih Bölümünde görev yapmaktadır. Yazarın daha çok ilgilendiği konular I ve II. Dünya Savaşları, Kafkas Cephesi, Teşkilat-ı Mahsusa’nın faaliyetleri, İttihat ve Terakki’dir.

Kitapta genel olarak, Osmanlı Devleti’nin II. Meşrutiyet’i ilan ettiği 1908 yılına kadar İttihat ve Terakki Cemiyetinin faaliyetleri ve cemiyetin en önemli sekiz isminin yine o yıla kadar olan faaliyetleri anlatılmaktadır. En başta İttihat ve Terakki’ye nasıl üye olunduğunu anlatan yazar, daha sonra İttihat ve Terakki armasından bahsederek, asıl konu olan sekiz kişinin kısa biyografisine geçmiştir.

Kitapta ilk olarak Ahmet Rıza Bey’in 1908 yılına kadar yaptıkları anlatılmıştır. İttihat ve Terakki’nin en önemli düşünce adamlarından olan ve uzun yıllarını Paris’te geçiren Ahmet Rıza Bey’in yurt dışında yaşadığı zorluklara ve yine yurt dışındaki faaliyetlerine kitapta ayrıntılı bir şekilde yer verilmiştir. Tabii İttihat ve Terakki’nin gelişimi de Ahmet Rıza Bey’in biyografisinin yanı sıra anlatılmaya çalışılmıştır.

İttihat ve Terakki’nin en önemli adamlarından olan Doktor Nazım Bey’in hayatı, teşkilatçı kişiliği ve özellikle İzmir’deki faaliyetleri âdeta bir roman havasında okuyucuya aktarılmıştır. Burada kişilerin hayatının bilinen kısmından çok bilinmeyen ve dikkat çeken kısımlarına değinilmiştir.

Doktor Nazım Bey’in ardından, yine bir doktor olan, İttihat ve Terakki’yi tekrar bir çatı altında toplayan Doktor Bahaeddin Şakir Bey’in hayatı anlatılmıştır. Bahaeddin Şakir Bey’in kronolojik hayatı değil de onun

* Lisans Öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Tarih Bölümü, İstanbul, furkan.ucar@stu.fsm.edu.tr

aşk hikâyesi, Şehzade Yusuf İzzettin Efendi ile ilişkileri, sürgün hayatı çok sade ve akıcı bir üslupla anlatılmıştır. Özellikle Bahaeddin Şakir Bey'in sürgüne gittiği Erzincan'dan maceralı kaçıışı, okuyucuyu olaylara dâhil edecek şekilde aktarılmıştır.

İttihat ve Terakki'nin resmî olmasa da lideri konumunda olan ve Osmanlı Hürriyet Cemiyetinin kurucusu olan Talat Paşa'nın hayatı da kitapta kendine yer bulmuştur. Yine burada daha çok Talat Paşa'nın Osmanlı Hürriyet Cemiyetini kurma süreci ve kendisinin yaşadığı zorluklar detaylı bir şekilde anlatılmıştır. Talat Paşa'nın hayatı anlatılırken, onun mason locasına girişi üzerinde de durularak, önemli ve çok merak edilen bir sorunun cevabı verilmiştir.

Talat Paşa'dan sonra ekanim-i selase'nin diğer iki adamı olan Enver ve Cemal Paşaların hayatından bahsedilmiştir. Enver Paşa'nın hayatı anlatılırken, onun İttihat ve Terakki'ye girme ve cemiyetin Manastır şubesini kurma süreci detaylı bir şekilde aktarılmıştır. Daha sonra onun dağa çıkarak meşrutiyetin ilan edilmesinde önemli bir faktör olduğuna da kitapta fazlaca yer verilmiştir.

Enver Paşa'dan sonra Cemal Paşa'nın hayatının önemli kısımlarına da değinilmiştir. Burada yine, herkes tarafından bilinmeyen bazı bilgilere temas edilmiştir. Bunlardan biri, Paşa'nın ilk evliliğinde hem eşini hem de yeni doğan çocuğunu kaybettiğidir.

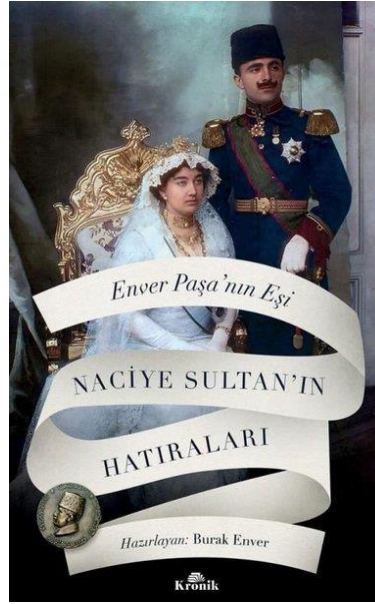
Cemal Paşa'nın İttihat ve Terakki Cemiyetine girişi ve cemiyete bakış açısı da anlatıldıktan sonra, Cumhuriyet'imizin kurucusu Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1908 yılına kadar olan yaşamı ele alınmıştır. Mustafa Kemal'in düşünce yapısı ile İttihat ve Terakki'ye girmeden önce kendisinin bir cemiyet kurması üzerinde durulmuştur. Üzerinde uzunca durulan bir başka husus da Mustafa Kemal Atatürk'ün İttihat ve Terakki içerisinde nasıl gözden düştüğü konusudur. Yani Mustafa Kemal'in muhalif görüşleri ve fikirleri de kitabın içinde yer tutmuştur.

Kitapta hayatı anlatılan son kişi de İttihat ve Terakki'nin önemli hatiplerinden olan ve Mustafa Kemal'in fikir dünyasını oldukça etkileyen Ömer Naci Bey'dir. Burada Ömer Naci Bey'in hitabet yeteneğinden ve onun okul hayatında yaşadıklarından bahsedilmekle beraber, Mustafa Kemal Atatürk ile yaşadıkları da aktarılmıştır. Ömer Naci Bey'in de özellikle yurt dışına çıktıktan sonraki hayatı ve İran'a gidip orada yaptıkları ayrıntılı şekilde okuyucuya sunulmuştur. Böylece toplam sekiz kişiyle ilgili, 1908 yılına kadar olan, kısa ama önemli ayrıntılara değinilmiş, bu kişilerin hayat hikâyelerine yer verilmiştir.

Kitapta yer bulan biyografiler âdeta hikâye üslubunda okuyucuya aktarılmıştır. Burada özellikle zikredilmesi gereken husus, ağdalı ve süslü cümleler kurulmayarak herkesin okuyabilmesinin amaçlandığıdır. Kitabın her seviyeden insana hitap etmesi önemli bir husustur. İttihat ve Terakki Cemiyetine meraklı olanların veya kitapta biyografisi yer alan sekiz kişiden herhangi birine muhabbet besleyenlerin bu kitabı okuyarak fikirlerinin zenginleşmesi mümkün olacaktır. Kitaptaki bazı bilgilerin tekrar ediyor olması, konu hakkında bilgi sahibi olmak isteyenlerin hafızalarında bilgilerin kalıcı olmasını sağlayacaktır. Bununla beraber, tekrar eden bilgilerin okurları sıkma ihtimali de göz ardı edilemeyecek bir husustur.

Kitap, özellikle kaynaklar açısından oldukça zengin bir görüntü sergilemektedir. Neredeyse her sayfasında dipnotlar kullanılmış ve sonunda uzun bir kaynakçaya yer verilmiştir. Elbette dipnot ve kaynakça kullanılan

tüm kitapların güvenilir olduğu söylenemez. Burada önemli olan husus, kullanılan kaynakların geçerliliğidir. İncelediğimiz kitabın daha çok birincil kaynaklardan ve arşiv kaynaklarından oluştuğu görölmektedir. Özellikle birçok arşiv belgesi, gazete ve dönemin anıları dipnotlarda yer bulmuştur. Bunların dışında, ikincil kaynaklar da daha çok kült eserlerden oluşmaktadır. Dolayısıyla kitabın zengin ve güvenilir bir kaynakçası olduğunu söylemek mümkündür. Kitapta ayrıca, hayatı anlatılan herkesin resmi verilmiştir ve bu da kişilerin akılda kalmasını sağlayacak bir yöntemdir. Netice olarak, gayet güvenilir ve sade bir anlatım biçimine sahip olan bu kitabı İttihat ve Terakki meraklılarının, II. Abdülhamid dönemi hakkında bilgi edinmek isteyenlerin ve Osmanlı'da hürriyet kavramını merak edenlerin kesinlikle olarak okuması gerektiğini söylemek gerekir.

Enver Paşa'nın Eşi Naciye Sultan'ın Hatıraları

Haz. Burak Enver

İstanbul, Kronik Yayınları, 2023, 158 sayfa, ISBN: 978-625-6989-82-5.

Samet YILDIZ*

Tarih kaynakları arasında yer tutan hâtıralar, ele aldığı konulara canlılık katar. Resmî evrakın basmakalıp ifadelerinden ve ciddî üslûbundan arî olması ve bünyesinde kendisini meydana getiren şahsın duygularını barındırması, bu duruma zemin hazırlar. Bununla birlikte; hâtıraların birtakım sakıncalı yönleri de vardır ki, o da yaşananların üzerinden zaman geçmesinden ileri gelmektedir. Zamanın yorgunluğu neticesinde hâfızasının azizliğine uğrayabilecek muharrir; geçmişte yaşadığı, gördüğü ve işittiği her türlü anekdotu yanlış veya eksik hatırlayabilir. Doğru olarak hatırında kalanları da hâlihazırda bulunduğu dönemin konjonktürel yapısına muvafık olarak aktarabilir. Yâni -pek çok hâtıratla gördüğümüz gibi- tarihî gerçeklikleri birtakım emeller için tahrif eder. Bu gerekçeyle; bir tarihçi, her türlü kaynağa karşı sergilediği eleştirel bakış açısını, hâtırat konusunda daha titiz kullanmaya mecburdur. Aksi takdirde; ortaya çıkan sonucun, doğru bilgiye ulaşma noktasında kıymet-i harbiyesi olamaz.

Doğru bilginin peşinde olan tarihçiler, herhangi bir tarafgirliğe sebebiyet vermemek amacıyla her türlü kaynağı incelemekle mükelleftirler. Oldukça meşakkatli bir çalışma sürecine tekâbül eden bu mükellefiyet, tarihteki kişilerin ve olayların önem veya ihtilâfına bağlı olarak değişkenlik gösterecektir. Pek tabî olan bu hususa yakın tarihimizden örnek verecek olursak; Sultan II. Abdülhamid, İttihat ve Terakki, Ermeni Meselesi, Enver Paşa ve faaliyetleri gibi birtakım bahisler hemencecik kendisini belli edecektir. Zikrettiğimiz her bir konu hakkında taraftar-muhالیf yüzlerce, binlerce tarihî kaynak ve telif eser bulunmakta ve her biri “doğruları açıkladığını” iddia etmektedir. Bu yüzden; konu hakkında yazılmış eserlerin ve özellikle de

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Ege Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı, İzmir, sametyildiz.iletisim@gmail.com

hâtıratların çapraz biçimde okunması ve birbiriyle kıyaslanması elzem bir hâl almaktadır. Öyle ki, geçmişten günümüze kadar süregelen tartışmalara ve tarafgirliklere zemin hazırlayan ve hatta o tartışmaların ana hedefi konumunda bulunan Enver Paşa, böylesi hummalı bir çalışma yapılmaya değer bir şahsiyettir. Zira pek çok hâtırat Paşa'nın hayatı, icraatı ve karakteri bahislerine temas edildiği gibi; ifade ettiğimiz hususları başlı başına inceleyen eserler¹ ve Paşa hakkında özel bilgiler sunan hâtıratlar da mevcuttur.² Enver Paşa'nın kıymetli eşi Naciye Sultan tarafından kaleme alınan hâtırat da bu noktada oldukça değerlidir.

Osmanlı Hânedanı için çıkarılan sürgün kararının akabinde vatanından ayrılan Naciye Sultan, hânedan mensubu kadınlar için yasağın kaldırılmasının ardından memleketine dönmüştür. Türkiye Cumhuriyeti'ne geldiği süreçte Türk basınıyla muhavereye bulunan Naciye Sultan, Türk vatandaşlarının dikkatini toplamayı başarmıştır. Zira merhum Enver Paşa'nın eşi olduğu gibi, aynı zamanda Osmanlı Hânedanı'na da mensuptur. Dolayısıyla, hâtıraları oldukça önemlidir. Bu yüzden; yaşadıklarını, gördüklerini ve işittiklerini çocukluk devrinden başlamak suretiyle aktarmaya karar veren Naciye Sultan, Rezzan Yalman³ ile mülâkat gerçekleştirmiştir. Dönemin *Vatan* gazetesinde otuz altı tefrika hâlinde yayımlanan hâtıralar (15 Aralık 1952-21 Ocak 1953),⁴ okurların ilgisini çekmiştir. Bu sebeple; Naciye Sultan'ın anıları, *Vatan* gazetesindeki tefrikalar birleştirilmek suretiyle, Orhan Gazi Aşiroğlu tarafından *Burak Yayınevi* bünyesinde yayımlanmıştır.⁵ Hâtıratın kitaplaştırılmış hâli ile gazete nüshalarını inceleyen Burak Enver ise, hâtıratı *Kronik Yayınları* bünyesinde, Eylül 2023'te yeniden yayımlamıştır.

Naciye Sultan'ın hâtıratı, ön söz ve sunuş bölümleri hâricinde otuz altı alt kısımdan oluşmaktadır. Mevzubahis otuz altı kısmın seyri şöyledir: Naciye Sultan'ın İstanbul'a dönüşü (ilk dört kısım); Sultan II. Abdülhamid ve onun hakkındaki birkaç anekdot; II. Meşrutiyet ve Enver Bey; Enver Paşa ile yaşadıkları (eserin büyük çoğunluğunu kapsamakta); I. Cihan Harbi ve sonrası; Enver Paşa'nın mücadelesi, şehâdeti,

¹ Ş. Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa* (3 Cilt), Remzi Kitabevi, İstanbul 1993; M. Şükrü Hanioglu, "Enver Paşa", *İslâm Ansiklopedisi*, C. XI, İstanbul 1995, ss. 261-264; Mahmut İybar, "I. Cihan Savaşında Kafkas Cephesinde Enver Paşa Tutsak Olmaktan Nasıl Kurtulabildi?", *Belleten*, C. XLIII, S. 169, Ankara-Ocak 1979, ss. 215-226; Feridun Kandemir, *Enver Paşa'nın Son Günleri*, Güven Yayınevi, İstanbul 1943; Sami Sabit Karaman, *İstiklal Mücadelesi ve Enver Paşa*, Arma Yayınları, İstanbul 2002; Nevzat Köseoğlu, *Şehit Enver Paşa*, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2019; Cemal Kutay, *Enver Paşa Lenin'e Karşı*, Ekincil Yay., İstanbul 1955; İrfan Ülkü, *KGB Arşivlerinde Enver Paşa*, Kamer Yay., İstanbul 1996; Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olmamış Adam-Enver Paşa Türkiye'den Türkistan'a*, Bayrak Matbaası, İstanbul 1995; Salahi Sonyel, *Enver Paşa ve Orta Asya'da Baş Gösteren "Basmacı" Akımı*, TTK Yay., Ankara 1991; Mustafa Çolak, *Komitenin Kahramanı Enver Paşa*, Yeditepe Yay., İstanbul 2019; Tekin Erer, *Enver Paşa'nın Türkistan Kurtuluş Savaşı*, Mayataş Yay., İstanbul 1973; Ali Bademci, *Türkistan Millî İstiklal Hareketi ve Enver Paşa (1917-1934)*, Kutluğ Yay., İstanbul 1975; Hasan Babacan, "Enver Paşa", *Türkler*, C. XIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, ss.263-272; Murat Bardakçı, *Enver*, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2015; vd.

² M. Şükrü Hanioglu, *Kendi Mektuplarında Enver Paşa*, Der Yay., İstanbul 1989; Kâzım Karabekir, *İstiklal Harbimizde Enver Paşa ve İttihat Terakki Erkânı*, Tekin Yay., Ankara 1990; Şükrü Fuat Gücüyener, *Birinci Cihan Harbinde Tanıdığım Kahramanlar: Enver (Paşa)*, Gün Basımevi, İstanbul 1991; *Enver Paşa'nın Anıları (1881-1908)*, Haz. H. Erdoğan Cengiz, İletişim Yay., İstanbul 1991; Ali Fuad Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, Vatan Neşriyatı, İstanbul 1955; Cemâl Paşa, *Hatıralar*, Haz. Alpay Kabacalı, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2018; *Naciye, Ruhum, Efendim; Enver Paşa'nın eşi Naciye Sultan'a Rusya ve Orta Asya'dan Yazdığı Sürgün Mektupları*, Haz. Murat Bardakçı, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2016; *Kutü'l-Amare Kahramanı Halil Kut Paşa'nın Hatıraları*, Haz. Erhan Çifci, Timaş Yay. İstanbul 2018; vd.

³ 1903 yılında İstanbul'da dünyaya gelen Rezzan Yalman, Emekli Deniz Yarbay Dr. Arif Bey'in kızıdır. Aldığı ilköğrenimin ardından Çamlıca Kız Lisesinden mezun olan (1921) Rezzan, bir süreliğine Fransa'da bulunmuş ve akabinde Ahmet Emin Yalman ile evlenmiştir (1922). Ahmet Emin Yalman ile evlenmesinin akabinde bir müddet Amerika'da kalmış olan Rezzan Yalman, bu süre zarfında yabancı dil bilgisini geliştirmiştir. Öyle ki, İngilizce ve Fransızca'yı iyi derecede bilen Yalman, zikredilen dillerden Türkçemize pek çok tercüme gerçekleştirmiştir. Hayatının büyük bölümünde yazarlıkla iştigal eden Rezzan Yalman, 1986'da vefat etmiştir.

⁴ *Vatan* gazetesindeki orijinal nüshalar için bkz. "Enver Paşa'nın Dul Eşi Naciye Sultan'ın Hatıraları", *Vatan*, 15 Aralık 1952-21 Ocak 1953.

⁵ *Acı Zamanlar; Enver Paşa'nın Eşi Naciye Sultan'ın Hatıraları*, Haz. Orhan Gazi Aşiroğlu, Burak Yay., İstanbul 1990.

ailesinin yurt dışındaki çileli hayatı; hilâfetin kaldırılması; hânedan mensuplarının yurt dışına gönderilmesi ve nihâyetinde Naciye Sultan'ın Paris'e yerleşmesi ve Paris günleri. Görüldüğü üzere; eserin yazım planı oldukça makûl olduğu gibi, tarihî seyre uygundur.

Naciye Sultan'ın anıları, İstanbul'a dönüş süreciyle başlamaktadır. Vatanına kavuşmak isteğiyle yanıp tutuşan yüreği, bir ân evvel "hânedan mensuplarının dönmesine ilişkin kararı" beklemektedir. Beklediği kararın ardından alelâcele memleketine dönme çabasına girişen Naciye Sultan, yolculuğunu hangi vâsıta ile gerçekleştireceği hususunda kararsız kalır. Memleketine ve sevdiklerine hızlıca kavuşabileceği tayar ve yolculuğu ile güvenli ama daha uzun süreli gemi yolculuğu arasında gel-git yaşar ve gemiyi tercih eder. (s. 13) Öyle ki bu durum, esere renk katan psikolojik bir durum olarak karşımıza çıkar. İstanbul'a geldiğinde şehri seyretmekle meşgul olur ve çocukluk ile gençlik yıllarına dair anılarını hatırlar. Sultan Abdülmecid'in oğullarından olan babası Süleyman Efendi ve aile hayatı hakkında bilgiler verir ki babasının Arapça ve Farsça bilen, romantik bir yapıya sâhip olduğundan mütevellit musikiye meraklı, atla gezinmekten hoşlanan bir şahsiyet olduğu ve bu yüzden de neşeli bir çocukluk dönemi geçirdiği mevzubahis bilgiler arasındadır. (s. 17)

Naciye Sultan, hâtıratının muhtelif kısımlarında kendi çocukluğu hakkında bilgiler vermiştir. Âynizâde Tahsin Bey'den ders aldığı, Hâfız İhsan Efendi ve Ziya Bey'den Türkçe ile okuma dersleri aldığı, Fraulein Funke isimdeki bir Alman kadından piyano ile Fransızca öğrendiği, yaşı ilerledikten sonra Lange ve Hege isimli hocalardan piyano eğitimi aldığı, keman çalma hususunda Braun isimli hocadan eğitim gördüğü ve Udi Andon isimli hocadan da alaturka musiki öğrendiği gibi hususlara temas etmiştir. (s. 27) İlâveten, harem ağalarının aşırı derecede taassuba bulandıkları (s. 29), oldukça fazla odası bulunmasına rağmen sarayların yemek odasından mahrum kaldığı (s. 23), saraydan dışarıya çıkmanın zor olduğu (s. 28), harem ağaları ile uğraşmanın saray mensubu gençler için önemli bir sevinç kaynağı olduğu (s. 32) anekdotlarına yer vermiştir. Sultan amcaları hakkında da hatırı sayılır anekdotlar paylaşan Naciye Sultan, Sultan Reşad'a dair şunları ifade etmektedir:

"Sultan Reşad benim için ikinci bir baba idi. Babamı kaybettikten sonra bana gösterdiği alâka, muhabbet ve şefkat ömrü boyunca devam etmiştir. Yüzü ve bilhassa hâlleri babama çok benzediği için amcaların arasında en çok onu severdim. Çocukluğuma ait tatlı hâtıralar arasında en çok minnet ve muhabbetle yâd ettiklerim amcam Sultan Reşad'a ait olanlardır. Şefkati ve samimî babalık hislerini, hiç unutmam. Bana her zaman kendi hususî bahçesinde ve limonluğunda yetişmiş nadide meyvalar gönderirdi..." (s. 48)

Sultan Reşad'ın iktidarında evliliği gündeme gelen Naciye Sultan, birtakım olayların yaşanmasına kaynaklık etmiştir. Eserin on bir ve on ikinci kısımlarında temas edilen bu husus; Şehzâde Abdürrahim Efendi ile Naciye Sultan'ın evlendirilmesi ve Şehzâde tarafından yazılmış olan sahte tehdit mektubunun gizemiyle Enver Bey'in Naciye Sultan'a tâlip olması⁶ bahsidir.⁷ Hâtıralarında *hürriyet kahramanı* olarak vurguladığı

⁶ Devlet yönetiminde etkili olma gayesini güden İttihat ve Terakki Cemiyeti, Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesinin ardından İstanbul'da ve özellikle de saray çevresinde (hâl' olayından sonra Yıldız Sarayı'ndan Dolmabahçe Sarayı'na taşındı) ciddi tedbirler almıştır. Kabineye girme, İstanbul muhafızlığı vazifesini yerine getirme, veliaht şehzâdeyle ilgilenme ve denetimde tutma, Osmanlı Hânedanı'na mensup olan veya sarayda memur olarak bulunan kadınlarla evlenme gibi hususlar, burada kısaca örneklendirilebilir. İfade ettiğimiz hâle ilişkin çarpıcı bir örnek verecek olursak; mabeyin başkâtipliği vazifesini ifa etmekte olan Halid Ziya (Uşaklıgil) Bey'in, Sultan Reşad tarafından "Meclis-i Âyan üyesi" olarak atanmasıdır. İttihatçılardan habersiz ve doğrudan doğruya Sultan'ın inisiyatifli doğrultusunda yapılan bu atama, İttihatçıların dikkatini çekmiş ve hem Sultan'a hem de Halid Ziya Bey'e yapılan baskılar, Halid Ziya Bey'in istifasına sebebiyet vermiştir. Görüldüğü üzere; yukarıda zikrettiğimiz durumların yaşanmasında hem İttihatçıların tutumu hem de 60 yaşında padişahlık makamına erişmiş (1909) olan Sultan Mehmed Reşad'ın şahsî özellikleri (liderlik ve siyaset

Enver Bey ve “*çok sevdiğim kayınvalidem*” şeklinde belirttiği kayınvalidesi, Naciye Sultan’ın eş konusundaki kararını samimî şekilde vermiş olduğunu göstermektedir. Bunda Enver Paşa’nın validesinin, Naciye Sultan’ın babasının hastalığı zamanında sık sık ziyarete gelmesi etkili olmuştur. (s. 52) Evlilik bahsinin nihâyete ermesi amacıyla; Sultan Reşad tarafından görevlendirilen Şehzâde Vahdettin Efendi, Naciye Sultan’la görüşme yapmış ve kendisine tâlip olanlardan hangisiyle evlenmek istediğini sormuştur. Tâlipleri hakkında bilgi sâhibi olan Naciye Sultan, Enver Bey’i eş olarak kabul etmekte karar kılmış ve bunu belirtmiştir. “Neden Enver Bey?” sorusuna hâtıratında içtenlikle yanıt veren Naciye Sultan, şu ifadeleri sarf etmiştir:

“Enver Bey’in yakışıklı ve mert bir delikanlı olduğu, resimlerinden belli idi. Fakat üstelik onun hürriyet kahramanı Enver olduğunu biliyordum. Memlekette baştan başa bir hava yaratmış bir insandı. Ona bir kahraman gözüyle bakıyordum. Hayatını böyle bir kimse ile birleştirmek, her hayalperest genç kızın rüyası olabilir...” (s. 54)

Trablusgarp Savaşı, Enver Paşa’nın hayatındaki en önemli dönemeçlerden biridir. Osmanlı İmparatorluğu’nun bölgeye ordu sevk edememesinden ötürü; bir grup Osmanlı subayı, İtalyanların emperyalist hedeflerine karşı gönüllü olarak mücadele edecekti. Enver, Mustafa Kemal, Eşref ve Süleyman Askerî Beyler gibi dönemin düşük rütbeli subaylarının vermiş olduğu mücadele, İtalyan ve dünya kamuoyunda yankılanmıştı. Küçük gruplar hâlinde hareket eden ve gayrinizamî harp tekniklerini kullanan Osmanlılar, kararlılıklarında sebatkârdılar. Enver Bey’in; bölge halkının, silâhlı milislerin (Senûsilerin) ve subayların odak noktası olması da sergilenen kararlılıktan ileri gelmişti. Enver Bey’i “Enver Paşa” yapacak sürecin en büyük adımlarından bir tanesi olan Trablusgarp Savaşı, Naciye Sultan’ın hâtıratında da kendisine yer edinmiştir. Hâtıratın 13 ve 14. kısımlarında (s. 57-64) aktarılan “Enver Paşa ve Trablusgarp” bahsi, birkaç anekdotu da bünyesinde barındırmaktadır. Trablusgarp’a varmak için evvela Mısır’a giden Enver Bey ve ekibinin, “İstanbul’da kolera olduğu” gerekçesiyle Mısır’a girmelerine izin verilmemesi (s. 57); Enver Bey’in yanında bir tabanca, yüz fişek ve yüz liradan başka bir şey olmadığı (s. 57); Sultan Reşad’ın tahta çülüs tarihi olan 27 Nisan’da, Trablusgarp’taki subayların, bölge ileri gelenlerinden oluşan heyetlerin, kabile reislerinin ve din adamlarının Enver Bey’i ziyaret etmesi (s. 58-59) gibi hususlar burada örneklendirilebilir.

Naciye Sultan, Trablusgarp meselesinin akabinde evlilik hususuna değinmiştir. Müstakbel eşi olan Enver Bey ile daha önce görüşmediğini ifade ederek konuya giren Naciye Sultan (s. 65), Enver Bey’in apandisit ameliyatı geçirdiğini ve bu yüzden de endişelendiğini aktarmaktadır. Trablusgarp ve Balkan Savaşları, apandisit sorunu ve ameliyatı derken epeyi geciken evlilik, nihâyete 5 Mart 1914’te vuku bulmuştur. Nişantaşı’nda gösterişli bir şekilde gerçekleşen düğün töreni hakkında Naciye Sultan şu ifadeleri sarf etmiştir:

“Selâmlıkta erkeklere, haremde kadınlara ziyafet sofraları kuruldu. İkramlar yapıldı. Bütün sefirler (elçiler) ve ecnebi (yabancı) ailelerin ileri gelenleri de düğüne geldiler. Davetlilerden başka bir sürü davetsiz misafir de içeriye

---

yeteneklerinden yoksunluk vb.) etkili olmuştur. Detaylı bilgiler için bkz. *Kutü'l-Amare Kahramanı Halil Kut Paşa'nın Hatıraları*, Haz. Erhan Çıfci, Timaş Yay. İstanbul 2018, s. 94-96; Leyla Açba, *Harem Hatıraları*, Timaş Yay., İstanbul 2010, s. 287; Ahmed Rıza Bey, *Anılar*, s. 46; Samet Yıldız, *Mondros Mütarekesi'nden Sonra İttihatçılar*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü (Yayımlanmamış Lisans Tezi), İzmir 2022, s. 18; Cevdet Küçük, “Mehmed V”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 28, Ankara 2003, s. 418.

⁷ Enver Bey’in Naciye Sultan ile evliliği, sâdece bir önceki dipnotla değerlendirilemeyecek kadar sevgi ve aşk bağları içermektedir. Bkz. *Naciye, Ruhum, Efendim; Enver Paşa'nın eşi Naciye Sultan'a Rusya ve Orta Asya'dan Yazdığı Sürgün Mektupları*, Haz. Murat Bardakçı, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2016; *Enver Paşa'nın Anıları (1881-1908)*, Haz. H. Erdoğan Cengiz, İletişim Yay., İstanbul 1991.

girmeye muvaffak oldu. Davetiyelerin elden ele dolaşması yüzünden şahsî olarak çağrılmamış olanlar da eş ve dostlarından davetiye tedarik ederek, içeriye girebildiler. Düğün çok kalabalıktı. Hemen hemen davetliler kadar seyirci vardı...” (s. 66)

Naciye Sultan, Enver Paşa ile evliliğini “Mesut ve Heyecanlı Günlerimiz” başlığı altında değerlendirmektedir. Bu bağlamda; Enver Paşa’nın vatanına bağlı biri olduğunu ve önce vatanına, sonra da kendisine sevdalandığını ifade etmektedir. (s. 69) İlâveten, Cihan Harbi sürecinde evlendikleri için -dolaylı yoldan olsa da- oldukça sıkıntılı bir evlilik hayatı olduğuna ilişkin bilgiler veren Naciye Sultan, “*Her akşam Enver Paşa’ya gelen mektup ve haberler eve getirilirdi. Bunun için muayyen bir saat yoktu. Harp içinde olduğumuzdan gecenin her saatinde imzalanması gereken haberler, tâ yatak odamıza kadar gelirdi*” (s. 70) der ve Enver Paşa’nın hangi saatte olursa olsun, elzem durumlarda evden ayrıldığını aktarır. Bu durum; dönemin Osmanlı devlet teşkilâtı içerisinde önemli bir mevkie sâhip olan Enver Paşa’nın, “önemli bir makamda bulunmanın rehaveti içine girecek” veya “görevini ihmâl edecek” bir yapıda olmadığını gösteren bir başka husustur.

Hâtıratında kısaca değinilen diğer konular arasında, Cihan Harbi’nin nihâyete ermesi ve Enver Paşa ile İttihat ve Terakki’nin diğer liderlerinin ülkeyi terk etmesi; Naciye Sultan ve maiyetinin, işgal kuvvetlerinin baskısı neticesinde yalıdan ayrılması ve bu süreçte yaşananlara dair anekdotlar; Enver Paşa’dan gizlice aldığı haberler ve bunlar üzerine aktarılan malûmat; Naciye Sultan’ın gizlice yurt dışına kaçması, bu süreçte yaşadığı heyecanlı hâdiseler ve Enver Paşa ile Almanya’da buluşmaları; İttihatçı liderlere düzenlenen suikastlarda hedef durumunda olmaları ve kendilerine ilişkin bir suikast teşebbüsü; Enver Paşa’nın şehâdeti;⁸ Osmanlı Hânedanı’nın yurt dışına çıkarılması ve kendilerinin Paris’e yerleşmeleri bulunmaktadır.

Netice itibarıyla; Burak Enver tarafından yeniden yayımlanan *Enver Paşa’nın Eşi Naciye Sultan’ın Hatıraları*, döneminin en güçlü simalarından biriyle evli olan bir hânedan mensubunun anılarıdır. Osmanlı saray hayatı, saray içerisindeki iktidar mücadeleleri, Sultan II. Abdülhamid ve Sultan Mehmed Reşad’la ilgili ifadeler, Enver Paşa ile tanışma ve evlilik süreci, I. Cihan Harbi ve yaşananlar, Enver Paşa’nın savaş öncesindeki ve sonrasında faaliyetleri ile şehâdeti, yurt dışında yaşama çabası gibi önemli hususlar, mevzubahis eserde kendine yer edinmiştir. Orijinal diline müdahale edilmeden yayımlanmış olan eser; oldukça sâde, akıcı ve anlaşılır bir üslûba sâhiptir. Bu yüzden, eserin idrak edilememesi veya okurun sıkılması gibi bir durumdan bahsetmek mümkün değildir. Bununla birlikte; eser içerisine eklenen görseller (21 adet) ile bir adet vesika, esere renk katması açısından önemli bir husustur. Eser içerisindeki alt kısımlar incelendiğinde, başlıkların -gazeteye uygun olarak- “ilgi çekmeye dönük” hazırlandığı kolaylıkla anlaşılabilir. İlâveten, hâtıra ile ilgili bir tek eleştiri yöneltilebilir: Osmanlı Hânedanı’na mensup ve Enver Paşa ile evli olan bir sultanın, daha derin ve kapsamlı bir hâtıra ortaya koyması beklenirdi. Ayşe Osmanoğlu,⁹ Şadiye Osmanoğlu,¹⁰ Leyla Açıba¹¹ ve Selma Sultan (hâtıraları, kızı Kenize Murad tarafından

⁸ Naciye Sultan, Enver Paşa’nın şehadetine ilişkin habere ulaştığı anda inanmamıştır. Çünkü Enver Paşa, kendisinin öldüğüne ilişkin haberlerin yayılacağını ama ölmediğini ifade ettiği bir mektup kaleme almış ve Naciye Sultan’a göndermiştir. Mektup ise şehâdet tarihiyle aynı günde Naciye Sultan’a ulaşmış ve böylesi bir durum ortaya çıkmıştır. (s. 120)

⁹ Ayşe Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid*, Timaş Yayınları, İstanbul 2018.

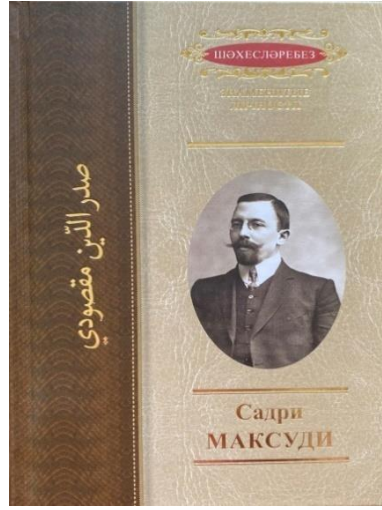
¹⁰ Şadiye Osmanoğlu, *Babam Abdülhamid*, Timaş Yayınları, İstanbul 2016.

¹¹ Leyla Açıba, *Harem Hatıraları*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.

aktarıldı)¹² gibi hânedan mensupları tarafından kaleme alınan hâtıralar, bu noktada örnek gösterilebilir. Zikrettiğimiz tüm bu hususlar değerlendirildiğinde; *Enver Paşa'nın Eşi Naciye Sultan'ın Hatıraları* isimli hâtırat, okunulması ve dönemi konu edinen diğer hatıratlarla birlikte değerlendirilmesi gereken bir mahiyettedir.

---

¹² Kenize Murad, *Saraydan Sürgüne*, Çev. Esin Çelikkın, İSİS Yayıncılık, İstanbul 1990.

İlmî Popüler Derleme

Sadri Maksudi, Haz. M.R. Gaynanova

Kazan, Cıyın, 2023, 608 sayfa, ISBN 978-5-902783-64-0.

Fenni Popüler Cıyıntık

Sadri Maksudi, Avtor tözüçe Gaynanova M.R.

Kazan, Cıyın, 2023, 608 b. (“Şehslerebez” seriyese).

фәнни-популяр жыентык

Садри Максуди, Авт.-төз. Гайнанова М.Р.

Казан, Жыен, 2023, 608 б (“Шәхсләребез” сериясе).

Alfina SİBGATULLİNA*

Kazan Tatar halkının meşhur oğlu, dünyaca ünlü siyaset adamı, âlim Sadri Maksudi Arsal'ı (1878-1957) memleketi Tataristan'da tanıyorlar, biliyorlar, sayıyorlar, seviyorlar. 2016 yılında Kazan'ın merkezinde İstanbul Parkı'nda büyük bir törenle Sadri Maksudi için heykel açılışı yapılmış, Türkiye'den gelen misafirler ve devlet erkânı da bu törene katılmıştı. Her sene Maksudi'nin doğum ve vefat günlerinde heykelin yanında anma törenleri yapılmaktadır. Büyektav ilçesinde, Maksudilerin köklerinin olduğu yerde, bir okul biradaren Ahmedhadi ve Sadri Maksudi adlarını taşımaktadır. Çeşitli sosyal medya platformları ve kuruluşlar, Sadri Maksudi'yi tanıtmak amacıyla internet siteleri oluşturmuşlardır. Örneğin VKontakte gibi sitelerde *Maksudi* adında özel sayfalar açılmış ve iki kardeşin kitapları PDF formatında paylaşılmıştır.

Tataristan Bilimler Akademisine bağlı Şihabeddin Mercani adındaki Tarih Enstitüsü, Sadri Maksudi üzerine

* Prof. Dr., Rusya Bilimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü, Moskova, alfina2003@yandex.ru

akademik araştırmalarını dzenli olarak sdrdurmekte, doğumunun yıl ddnmlelerinde seminerler ve konferanslar dzenlenmektedir. Orneğin burada 2018 ve 2023 yıllarında yapılan uluslararası sempozyumlar, Sadri Maksudi'nin doğumunun 140 ve 145. yıl ddnmleri için organize edilmiştir. Ayrıca 2023 yılının sonunda *Cıyın* hayırsever fonu, Kazan'da *Sadri Maksudi* adını taşıyan kapsamlı bir kitap yayımlanmıştır.

Tataristan petrol şirketi *Tatneft* ve *Cıyın* fonu 1997 senesinden beri *Ruhiyet* adında geniş bir proje ydrdtmektedir; Rusça, Tatarca, uvařa ve İngilizce dâhil olmak dzere farklı dillerde, 240'tan fazla kitap yayımlamıştır. Bu pojenin bir parçası olan *şahsiyetlerimiz* (IIIææeæeæeæ) adlı seri ayrıca bdyk ilgi gdrmektedir. Bu seride şimdiye kadar 45'ten fazla kitap yayımlanmış ve bunlarda Tatar halkının tanınmış yazarları, şairleri, din adamları, bilim insanları ve entelektuelleri hakkında monografik bilgiler, belgeler ve araştırma yazıları sunulmuştur. Mesela sadece geçen sene içinde Musa Carullah Bigi, Abdulbari Battal Taymas, Taceddin Yalcıgol ve Sadri Maksudi hakkında ddrt kitap basılmıştır. *şahsiyetlerimiz* serisi, 1997'den bu yana tasarımı, dzenlemesi ve kâğıt kalitesi hiç değişmeden, çok önemli belgelere sahip eserler sunmaktadır. Bu kitaplar genellikle ilmî-popderler tdrde olup, ele alınan kişi hakkında bugune kadar yazılanların ve yapılmış araştırmaların bir araya getirilmiş derlemelerini içermektedir.

Sadri Maksudi hakkında 2023 senesinde basılmış, *şahsiyetlerimiz* serisindeki kitap da aynı mahiyetteki bir derleme eseridir. Kitabı yayına hazırlayan Dr. Milevşe Gaynanova, bulduğu materyalleri d bdlmde değerlendirmiştir. İlk bdlm, S. Maksudi'nin hayatı ve faaliyetlerine ilişkin çeşitli ddnemlerde yazılmış, Kazan Tatar ve Rus dillerindeki 16 makaleyi içermektedir. Çoğunluğunu rahmetli Feride Gaffarova'nın ve Dr. Milevşe Gaynanova'nın kendi yazılarının oluşturduğu bu makaleler, daha çok Maksudilerin ailevi konuları, uzak dedeleri ve nesil nesebi ile ilgili belgeler içermektedir. Bunların arasında Sadri Maksudi'nin Tdrkiye'deki hayatını araştıran, onun diğer dnlmuhacir aydınlarla olan ilişkilerini anlatan yazılar ayrıca önemlidir.

Diğer yazarların da Rus dilinde olan bira makalesi okurların ilgisini çekebilir, diye dđřdnuyorum. Orneğin Taşkent'te araştırmalar yapan Kazan Tatar tarihçisi Dr. Rinat şihabuddinov, Sadri Maksudi'nin 1910 yılında Buhara Emirliğine yaptığı seyahati ele almıştır. 1910 yılında Rusya Devlet Dumasına genel eğitimin tanıtılmasıyla ilgili bir yasa tasarısı sunulmuş ve bu tasarı, Rusya'daki Mdsldmnan toplumunda tartışmalara yol açmıştı. Mdsldmnanlar, bu nlemin Mdsldmnan okullarını devlet okullarına ddnuştdereceğinden, dinî eğitim ile ana dilin öğretiminin ihmal edileceğinden endişe ediyorlardı. Rus imparatorluğunun Mdsldmnan nufusunun duygularını anlamak ve onları Devlet Dumasının Mdsldmnan fraksiyonunun faaliyetleriyle taşıştırmak amacıyla, o sırada fraksiyonun lideri olan Sadri Maksudov, Rusya'daki Mdsldmnan bdlgelerine bir gezi dzenlemişti. Tdrkistan, Buhara Emirliği ve Aşkabat, Semerkant, Kokand, Taşkent gibi bdlgeleri gezen Maksudi, Rusya'daki Mdsldmnanların menfaatlerini korumak için birleşme fikrini teşvik etmişti. Araştırmacı, Sadri Maksudi'nin özellikle Buhara Emirliğine yaptığı seyahate dair detayları Özbekistan Merkez Arşivinde bulmuş ve yazısında bu bilgileri paylaşmıştır.

Diğer bir makale ise Moskova'da Rusya Bilimler Akademisi Genel Tarih Enstitüsünde araştırma yapan Dr. Tatyana Kotukova'ya aittir ve Sadri Maksudi'nin aynı Tdrkistan seyahatini farklı bir perspektiften ele

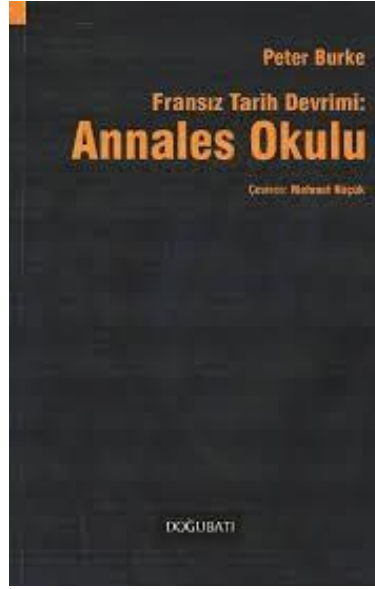
almaktadır. Araştırmacı, Rus polisinin onu adım adım izlediğini, görüştüğü insanları ve gittiği yerleri arşiv belgeleri ışığında anlatırken, hükümetin Türkistan'daki İdil boyu Tatarlarının etkisinin artmasından endişe duyduğunu ifade etmiştir.

“Sadri Maksudi'nin İdil-Ural Boyu Tatar Müslümanlarının Özerkliğinin Uygulanması Mekanizmaları Hakkındaki Görüşleri” adlı Rusça makalenin yazarı Prof. Dr. Aydar Habutdinov, XX. yüzyılın başında Rusya Müslümanları için hayati bir konu olan milli muhtariyet ve liderlerinin seçimleri konusunda S. Maksudi'nin, Devlet Duması ile birlikte İsviçre Kantonlar Konseyi modeline uygun bir Rusya devlet konseyi oluşturulmasını önerdiğini anlatmaktadır. *Yoldız, Koyaş, Koroltay ve Tormuş* gibi Kazan'da yayımlanan dönemin gazetelerine atıfta bulunarak, 1917 yılında gerçekteşen kongrelerde, Millet Meclisinde Sadri Maksudi'nin sunduğu tebliğlerin içeriği ve siyasi önemi değerlendirilmektedir.

Kitabın 2. bölümünde, S. Maksudi'nin kitap ve makalelerinden, tebliğ metinlerinden kesitler; Yusuf Akçura ve Fatih Kerimi hakkında hatıratları; T.C. Anayasası konusunda düşünceleri; ilmî sohbetleri ve diğer birçok Tatarca veya Rusça metinler yer almaktadır. Bazıları eski gazetelerde Arap harfleriyle basılan bu metinlerin, kitapta ilk defa Kiril alfabesiyle verildiği görülmektedir. Türkçeden çevrilmiş metinler arasında, S. Maksudi'nin “Ankara Hukuk Mektebinin Tarihî Ehemmiyeti”, “Millet ve Milliyet” konulu yazıları ve Türkiye Büyük Millet Meclisindeki bazı konuşmaları yer almıştır.

Kitabın 3. bölümünde, Sadri Maksudi Arsal hakkında yazılmış makalelere ve hatıratlara yer verilmiştir. Genellikle Türkçeden çevrilen bu yazılar Adile Ayda, Halil İnalçık, Ahmet Temir, Alaaddin Cemil, A. Battal Taymas, Ali Akış gibi yazarların anılarını içermektedir. George Humboldt'un 30 Mayıs 1919 yılında *Ekler* dergisinde bastırđıđı, Fransızcadan Rusçaya çevrilmiş yazısı, Sadri Maksudi'nin Rusya'daki iç savaş döneminde Bolşeviklere güvenmediği ve Kolçak ordusunu desteklediği konusunu ele almaktadır. Rusya'da ilk kez yayımlanan, Mehmet Emin Resulzade'nin Arsal'a yazdığı iki mektubun metni bu iki büyük şahsiyetin dostluğu ve yardımlaşması konusunu aydınlatmaktadır.

Kitabın sonunda Sadri Maksudi'nin hayat kronolojisi, eserlerinin listesi ve onun hakkında yapılan çalışmaların geniş bir kaynakçası sunulmuştur. Kitap, fotoğraflar bölümü ile sona ermektedir.

Fransız Tarih Devrimi: Annales Okulu

Peter Burke, Çev. Mehmet Küçük

İstanbul, Doğu Batı Yayınları, 2006, 215 sayfa, ISBN 975-8717-00-6.

Zafer ÇİL*

Genel olarak *Annales* ismiyle bilinen tarih ekolü; Fransa’da yayımlanan ve akademik bir tarih dergisi olan *Annales d’Histoire Economique et Sociale* (Ekonomik ve Toplumsal Tarih Yıllıkları) adlı dergi çevresinde toplanan akademisyenler tarafından kurulmuştur. Kurucuları; biri XVI. yüzyıl uzmanı olan Lucien Febvre ve diğeri Orta Çağ uzmanı olan Marc Bloch’tur. Avrupa’da I ve II. Dünya Savaşları arası dönemde, Fransa’da doğan ve yeni tarih yaklaşımı merkeze alınarak yayın hayatına giren *Annales d’Histoire Sociale et Economique* dergisi etrafında toplanan bir grup tarihinin oluşturduğu harekete *Annales Okulu* adı verilmiştir. Hareketin merkezinde Lucien Febvre, Marc Bloch, Fernand Braudel, Georges Duby, Emmanuel Le Roy Ladurie ve Jacques Le Goff bulunmaktadır. Bir dergi etrafında toplanan Annales grubu zaman içerisinde bir tarihsel ekol hâline gelmiştir. Ekolün oluşmasında Febvre’in yazılarının önemli bir katkısı olmuştur. Febvre, yazılarında multi-disipliner bir yaklaşımla iş birliğine dayalı araştırmalar, problem odaklı tarih vb. yapılması gerektiğini savunmuştur. Bu bağlamda Annales Hareketi’nin savunduğu fikirler şöyledir: Olayları merkeze alan ve klasik ilkelerle hareket eden tarihçilik akımının yerini sorun odaklı bir tarihçilik yaklaşımının alması, salt anlamda siyaset mekanizmasına odaklanan ve siyasi olayları merkeze alan bir tarih yaklaşımı yerine insani faaliyetlerin bütününe inceleleyen bir tarih kurgusunun baskın hâle gelmesi, son olarak da diğer beşerî bilimlerle direkt bağlantı kurup yukarıda sıralanan amaçları gerçekleştirmeye çalışmaktır.

Annales Ekolü, Peter Burke tarafından tarihsel süreç içerisinde üç döneme ayrılır:

1. Birinci dönem, 1920-1945 yılları arasını kapsayan dönemdir. Bu dönem geleneksel ya da siyasi tarih

---

* Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Muş, z.cil@alparslan.edu.tr

anlayışını yıkmaya çalışan dönemdir.

2. 1945-1968 yılları arasını kapsayan ikinci dönemde ise okula Fernand Braudel'in düşünceleri hâkimdir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında kapsayan bu dönem kavramların ve metotların temellendirildiği, okul vasfı kazanılan dönem olarak bilinir.

3. Hareketin tarihindeki üçüncü dönem ise 1968 yılı sonrası parçalanma dönemidir. Hareketin bazı temsilcilerinin sosyoekonomik tarih anlayışından sosyokültürel tarih anlayışına yöneldikleri, bir kısmının ise siyasi tarih anlayışına geri döndüğü parçalanma dönemi olarak adlandırılır.

İngiliz tarihçi Peter Burke tarafından kaleme alınan *Fransız Tarih Devrimi: Annales Okulu* isimli kitapta Burke, Annales Okulu'nun tarihsel kökenlerini, beslendiği düşünsel temelleri, okulun kurucu ve temsilcilerinin kaleme aldığı eserleri incelemekte; 20. yüzyıl tarihçiliğinde önemli izler bırakmış olan bu tarih ekolünün çok yönlü bir resmini çekmektedir.

Kitap, Kurtuluş Kayalı tarafından yazılan "Türkçe Basıma Sunuş" ile "Teşekkür" kısımlarının yanı sıra "Giriş", "Tarih Yazımı Alanındaki Eski Rejim ve Muhalifleri", "Kurucular: Lucien Febvre ve Marc Bloch", "Braudel Dönemi", "Üçüncü Kuşak" ve "Kuşbakışı Annales" başlıklarını taşıyan altı bölümün ardından gelen, Annales Okulu'nun ürettiği kavramların kısaca açıklandığı "Sözlükçe" ile "Kaynakça" ve "Dizin" bölümlerinden oluşmaktadır.

Kurtuluş Kayalı "Türkçe Basıma Sunuş" kısmında Türkiye'de bir zamanlar tarihle uğraşanlar tarafından Zeki Velidî Togan'ın *Tarihte Usul* adlı kitabının temel kaynak olarak görüldüğüne, ardından Edward Hallet Carr'ın *Tarih Nedir*'inin üzerinde durulduğuna ancak son on yılda tarihin daha yoğun bir şekilde entelektüel hayatımıza girdiğine değinmektedir.

Kitabın yazarı Peter Burke'ün, Annales Okulu'nun temsilcilerinin birçoğunun ismini zikrederek kendilerine teşekkürlerini sunduğu "Teşekkür" kısmının ardından gelen "Giriş" kısmında, Annales Okulu'nun kısa tarihçesi verilmektedir. 1929-1939 yılları arasında *Annales d'Histoire Economique et Sociale* ismiyle çıkan dergi, ilerleyen dönemlerde, 1939-1942 yılları arasında ve 1945'te *Annales d'Histoire Sociale*, 1942-1944 yılları arasında *Melanges d'Histoire Sociale* ve 1946'da *Annales: Economies, Societes, Civilisations* olmak üzere farklı isimlerle anılmıştır. Yaygın adıyla, kısaca *Annales* olan hareketin kuruluş süreci ve kurucuları ile ilgili genel bilgiler bu bölümde verilmekte, kurucularının yetiştiği bilimsel ortamlara ve etkilendiği şahsiyetlere değinilmektedir.

Yazar, "Tarih Yazımı Alanındaki Eski Rejim ve Muhalifleri" başlıklı bölümde Burke, Febvre ve Bloch'u *Fransız Tarih Devrimi* şeklinde isimlendirdiği bir ayaklanmanın önderleri olarak göstermekte, bu "asi"lerin devirmek istediği anlayış hakkında genel bilgiler vermektedir. Buna göre, Herodotos ve Thukydides çağından beri Batı'da tarih yazımı anlayışının başat bir biçimde *büyük adamların ve kahramanların hikâyeleri* olarak şekillendiği siyasal tarih yazımına, ilk ciddi itirazların Aydınlanma ile birlikte yöneltildiğinin altını çizmektedir. Aydınlanma Çağı'ndan itibaren başlayan itirazlarla birlikte en güzel eserleri yazmak suretiyle başkaldırarak Febvre ve Bloch, tarih biliminde yerlerini çoktan almışlardır. Ayrıca 20. yüzyılın başlarında Emile Durkheim'in sosyolojisini benimseyen François Simiand'ın "tarihçiler

kabilesinin putları olarak nitelediği siyaset, birey ve kronoloji putlarına” savaş açan tarzı, bu yazarlar üzerinde etkili olmuştur. Febvre ve Bloch’un etkilendiği *Revue de Synthèse Historique* adlı dergide vurgulanan tarihsel psikoloji ideali yani tarihçilerin diğer beşerî bilimlerle ve özellikle de psikolojiyle ilişki kurmaları önerilmiştir.

Burke, “Kurucular: Lucien Febvre ve Marc Bloch” başlıklı bölüme, *Annales Hareketi*’nin temelinde iki kurucunun, yani XVI. yüzyıl uzmanı Febvre ile Orta Çağ uzmanı Bloch’un bulunduğunu dile getirerek başlamaktadır. Burke, bu kısmı “İlk Yıllar”, “Strasbourg”, “Annales’in Kuruluşu” ve “Annales’in Kurumsallaşması” başlıklarından oluşan dört evrede ele almaktadır. Her iki yazar da öğrencilik yıllarında farklı branşlardaki ve disiplinler arası bakış açısına sahip akademisyenlerden etkilenmişlerdir. Birbirine benzer bir etkilenme sürecine sahip bu iki tarihçi, Strasbourg Üniversitesinde buldukları 1920-1933 yılları arasında birbirini tamamlamışlardır. Söz konusu akademik ortam da onları besleyen multi-disipliner bir özelliğe sahiptir. İki kurucu yazar, bu dönemde yaptıkları bazı çalışmalarla, yeni tarih anlayışının diğer bilim dallarıyla direkt çalışan tarih yazımı yaklaşımının ilk örneklerini ortaya koyarlarken; bir yandan yeni kavramlar öne sürüyor, öte yandan karşılaştırmalı tarih çalışmalarına adım atıyorlardı.

Burke, iki uzmanın, 1928 yılında ekonomik ve toplumsal tarih anlayışıyla yazmak amacıyla diğer tarih dergilerinden farklı olmayı amaçlayan *Annales d’Histoire Economique et Sociale* dergisini çıkarmaya başlamalarıyla artık *Annales* Ekolü’nün kurulduğunu belirtir. Devamında dışarıdan ülkeye, yani Fransa’ya gelenler *Annales Hareketi*’ni kurumsallaşmaya götürecek başarıyı elde etmişlerdir. Bundan sonraki süreçte üstlendikleri her bilimsel çalışma onların tesirini kalıcı kılmaya yardımcı olmuştur. Ayrıca küçük bir gençler grubu bu hareketin içinde yer almaya başlamıştır. Bu süreçte II. Dünya Savaşı başlamış ve savaşta esir düşen Bloch 1944’te Almanlar tarafından öldürülmüştür. Çalışmalar, Febvre tarafından, öldüğü 1956 yılına kadar yürütülmüştür. Bu yeni dönemin baskın ismi Febvre, Braudel’in ve diğer birçok tarihçinin yetişmesinde etkili olmuş, *Annales*’i onların sahiplenmesini sağlamıştır. Burke’e göre onlar Fransa’da tarih ilminde otorite olabilmeyi başarmışlardır. Bu dönemin yeni baskın karakteri ise Fernand Braudel olmuştur.

“Braudel Dönemi” başlıklı bir sonraki bölümde, Fernand Braudel’in *Annales* ile olan ilişkisi ve zamanla *Annales*’in en önemli temsilcilerinden biri hatta en önemlisi olma süreci anlatılmaktadır. Burke, “Braudel Dönemi” bölümünü “Akdeniz Dünyası”, “Yaşlı Braudel” ve “Nicel Tarihin Yükselişi” ana başlıkları altında incelemektedir. Braudel’in *Akdeniz Dünyası* adlı ünlü çalışmasını değerlendirdiği ve yeni tarih anlayışının önemli örneklerinden biri olarak sunduğu bu bölümde Burke, bu çalışmanın, o zamana kadar tarih çalışmalarında ilgi gösterilmeyen mekân kavramına dikkat çekmesi ve olaylara bütüncül tarih anlayışıyla yaklaşması bakımından önem taşıdığını ifade etmektedir. Burke, Braudel’e ve eserine getirilen olumlu ya da olumsuz eleştirilere değinmektedir. Braudel, Febvre’in 1956’daki ölümünden kendi vefat yılı olan 1985’e kadar geçen süre içinde sadece hareketin lokomotifleri olarak değil, aynı zamanda Fransa’nın en büyük tarihçisi olarak anılmıştır. Bu süreçte gerek Fransa’daki tarih çalışmalarını yönetmesi gerekse yurt dışından gelenlerle Fransız tarih anlayışını yaygınlaştırmaya çalışması, onu önemli bir kişilik yapmaktadır. Braudel bu dönemde yaptığı çalışmalarda, gündelik hayata ilişkin birçok eser yazmıştır. Disiplinler arası çalışmalara dair en güzel

örnekleri vermeye gayret etmiştir. Nicel metotlara başvurarak istatistiği kullanmıştır. Ancak bu sadece yüzeysel olarak kalmıştır. Çünkü Braudel, Annales Hareketi içinde gelişmekte olan nicel tarih anlayışına pek sıcak bakmamıştır.

“Nicel Tarihin Yükselişi” isimli alt başlıkta, 1950-1970 yılları arasında hareketin içinde doğan nicel tarih anlayışı, yazarın deyimiyle *nicel devrimin* öncelikle ekonomi alanında gözlenen ve ardından da sosyal tarihe, bilhassa nüfus tarihine yayılışından bahsedilmekte; “Ernest Labrousse’un Önemi” başlıklı alt bölümde de nicel tarih anlayışının Annales Ekolü’ndeki en önemli temsilcisi olan Ernest Labrousse’un önemine dikkat çekilmektedir. Bu alanda Ernest Labrousse, gerek çalışmalarıyla gerekse yönettiği tezlerle son derece etkili olmuştur. “Tarihsel Demografi ve Demografik Tarih” başlığını taşıyan alt bölümde, nicel tarih anlayışının fiyatların tarihine olan büyük etkisinden ve nüfus tarihine olan etkisinden bahsedilmekte; “Bölgesel ve Dizisel Tarihin Önemi” başlığı altında, Annales Ekolü’ne mensup tarihçilerin büyük önem verdiği bölgesel tarihin taşıdığı önem farklı bir bakışla incelenmektedir. “Le Roy Ladurie’nin Languedoc’u” başlıklı alt bölümde ise, bir önceki bölümde önemine göndermede bulunulan bölgesel tarih çalışmalarının “Akdeniz Dünyası” alanındaki bir örneği olan Emmanuel Le Roy Ladurie’nin *Languedoc Köylüleri* isimli eseri ele alınmaktadır. Ayrıca farklı yaklaşımlarla da eserler yazılmakta ve Annales Hareketi kendi içinde farklı gelişmelere maruz kalmaktadır. Örneğin Le Roy, bölgesel eserlerde gelenekselleşen yapılar ve konjonktürler şeklindeki düzenleme yerine, ele aldığı konuyu kronolojik bir sıralamayla, düşüş ve yükseliş metoduna uygun biçimde dönemlere ayırarak incelemiştir. Burke bu çalışmayı, Braudelci metodun sınırlarını görerek yenilik yapan bir fikir olarak tanımlamaktadır. Böylece Annales’in üçüncü kuşağı da meydana çıkmaktadır.

Kitabın “Üçüncü Kuşak” başlıklı bölümü, “Mahzenden Tavan Arasına”, “Dizisel Tarihin Üçüncü Düzeyi” ve “Reaksiyonlar: Antropoloji, Siyaset, Anlatı” başlıklarından oluşmaktadır. Bu bölümde Annales Okulu’nun üçüncü kuşak temsilcilerinden söz edilmektedir. Bu kuşakta siyasi tarihe geri dönüş ya da anlatının yeniden önem kazanması söz konusudur. Üçüncü kuşağın Fransa dışındaki düşüncelere açık oldukları, ABD üniversitelerinde ders verdikleri ve İngilizce konuşup yazabildiklerinin altı çizilmektedir. Burke, bu bölümde ayrıca Annales Hareketi içinde yaşanan 1968 sonrası gelişmeleri ele almaktadır. Bu dönemin genel özelliği fikirsel düzeyde bölünmüşlük ve çok-merkezli bir bakış açısının varlığıdır. Bu dönemin yazarlarının bir kısmı Febvre’in metodunu daha da genişleterek, tarihin sınırlarını çocukluğa hatta rüyalara kadar götürmüştü; bir kısmı ise siyasi tarihe veya olaylar tarihine geri dönmüştür. Bazıları nicel tarihe daha fazla ilgi gösterirken bazıları buna tepki duymaya başlamıştır. Bu dönemin farklı bir yönü de kadınlara yer verilmesidir. Hem kadın tarihi üzerine kapsamlı çalışmalar yapılmış hem de kadın tarihçiler çalışmalarda yer almıştır. Bu kuşağın bir diğer özelliği ise Amerikan düşünce eğilimleri ile daha yakın bir ilişki içinde olmalarıdır. Ayrıca bu süreçte Fransa merkezli tarih anlayışına karşı çıkmıştır.

“Mahzenden Tavan Arasına” adlı alt başlıkta, Braudel döneminde ihmal edilen düşünce tarihi ile kültürel tarihin üçüncü kuşak tarafından temelden kültürel üstyapıya, mahzenden tavan arasına taşındığından bahsedilmekte; “Psiko-Tarih” başlıklı alt bölümde ise psikanalitik ya da psikolojik tarihe dikkat çekilmektedir. “İdeolojiler ve Toplumsal İmgelem” başlığı altında, Georges Duby ve Jacques Le Goff gibi,

Annales'in önde gelen şahsiyetlerinin düşünce tarihine dair ilgisi incelenmekte, Annales tarihçilerinin ideolojiye ilişkin fikirlerine dikkat çekilmektedir. "Dizisel Tarihin Üçüncü Düzeyi" başlıklı alt bölümde, kolektif araştırma ve istatistiksel analize elverişli alanlara yer verilmiştir. "Reaksiyonlar: Antropoloji, Siyaset, Anlatı" başlığında, 1970'li yılların sonuna gelindiğinde Annales'in temsil ettiği şeylerin birçoğuna, özellikle sosyal ve yapısal tarihin otoritesine karşı genel bir tepkinin olduğundan bahsedilmektedir. Bu tepkilerin pozitif olarak üç eğiliminin var olduğuna dikkat çekilmektedir. Bu eğilimler "Antropolojik Dönemeç", "Siyasete Geri Dönüş" ve "Anlatının Yeniden Canlanması" alt başlıklarında irdelenmektedir. "Antropolojik Dönemeç"te antropolojik tarih veya tarihsel antropolojiye ilişkin fikir ve gelişmeler anlatılmakta, Annales kökenli tarihçilerin antropolojik birikiminden faydaniılmaktadır. "Siyasete Geri Dönüş" başlıklı alt bölümde, uzun yıllar siyasi tarihi ihmal etmekle itham edilen Annales tarihçilerinin, siyasi olaylar anlatısına yeniden önem vermeye başlamasına değinilmekte; "Anlatının Yeniden Canlanması"nda ise tarihsel biyografinin canlanışının altında yatan sebepler incelenmektedir.

Burke'e göre Philippe Aries, ilk defa Braudel'e bir tepki olarak, zihniyetler tarihine dikkati çekmiştir. Aries, nicel yaklaşımı ve diğer metotları da reddederek, doğa ile kültür arasındaki ilişkilere yoğunlaşp Febvre'in "Ölümün tarihi yok elimizde" sözüne yanıt vermeyi hedeflemiştir. Bazı kültürlerdeki ölüm konusunu, çocukluk dönemi hayat tarzını işlemiştir. Diğer bazı yazarlar da duygu, tutum ve davranışları inceleyen çalışmalar ortaya koymuşlardır. Kitaplar, vasiyetnameler, giyim kuşam, ölüm ve okuryazarlık oranları gibi konular ele alınmıştır. Tarihsel psikoloji, tarihsel sosyoloji, tarihsel antropoloji, psikolojik tarih ve sosyal tarih gibi isimlerle anılan konular işlenmiştir. Buna rağmen nicel tarih yaklaşımının tarihçinin işi olmadığı, sayılan belgelerin geçerliliklerinin tartışılması gerektiği şeklinde bir görüş de vardır. 1970'li yılların sonuna doğru sosyal tarih ve yapısal tarih çalışmalarına tepkiler gelmeye başlamıştır. Bu tepkiler arasında, uzun yıllar siyasi tarihe sırt çeviren Annales tarihçilerinin siyasete geri dönüş ve anlatının önem kazanması vardır.

Burke, kitabının "Kuş Bakışı Annales" başlıklı son bölümünde, sosyokültürel tarih yaklaşımının Fransa dışında karşılaşp biçimini ele almak suretiyle, eserine bir bütünlük kazandırmak istemiştir. Burke'e göre bu ekolün, II. Dünya Savaşı'ndan önce İngiltere'de Richard Henry Tawney ve Belçika'da Henri Pirenne gibi temsilcileri veya savunucuları vardı. Ancak ekolün gerçek anlamda tanınması Braudel dönemine denk gelir. Bu etkiyi doğuran *Akdeniz Dünyası* adlı çalışmadır. Kitap, İspanyolca ve İtalyancaya çok kısa bir sürede çevrilmiştir. Annalesçi tarihçilerin metotlarını takip eden tarihçiler, kendi ülkelerine ait çalışmalarda bu ekolün yazarlarına atıfta bulunmuşlardır. Polonya'da Annales coşkuyla karşılaşpıyor, pek çok tarihçi Paris'te eğitim görüyordu. *Akdeniz Dünyası*, Kuzey Avrupa ülkelerinde de etkili olmuş; Almanya'da ise 1970'li yıllardan sonra gündelik hayatın yazılması hususunda etki uyandırmıştı. Bu gelişmelere rağmen Annales Ekolü'ne İngiltere'de uzun zaman ilgi gösterilmemişti. Çalışmaların büyük bir bölümü de İngilizceye tercüme edilmemişti. İngiliz tarihçiler tarafından birçok kavram daha kabul görmemişti. Fransızlar bütüncül, İngilizler ise bireyci metot anlayışını kabul etmişlerdi. Marksist tarihçiler bazı yerlerde Annales'e kendilerini yakın hissederken, bazı yerlerde Annales'ten uzak duruyorlardı. Burke, Annales'in Asya, Afrika, Amerika ve Japonya üzerindeki etkilerini de incelerken, en tesirli etkinin Orta ve Güney Amerika'da olduğu

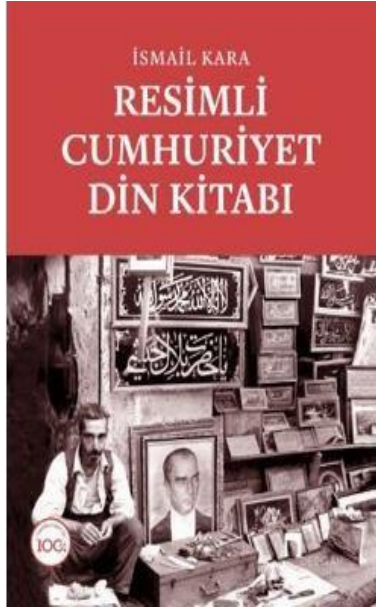
kanaatindedir.

Annales Ekolü terim, yöntem veya metotların bir tarihî dönemden diğer bir tarihî döneme ya da bölgeye aktarılmasında da etkili olmuş ancak siyasi tarihin en yoğun yaşandığı 20. yüzyıl için uyarlanamaz olarak kabul görmüştür. Ayrıca Annales tarzı yöntem olmaksızın tarih yazılamayacağı da iddia edilmiştir. Annales Ekolü incelemeleri, Eski Çağ Tarihi Ana Bilim Dalında da görülmüştür. Annales bir yandan diğer bilim dallarından etkilenirken, bir yandan da onları etkilemiştir. Sosyoloji, antropoloji veya coğrafya gibi beşerî bilim dalları diğerlerine kıyasla Annales Ekolü'nden daha fazla etkilenmiştir.

Burke bu değerlendirmelerin ardından, Annales tarihçilerinin ortaya koydukları yeni tarihin ne derece değerli olduğundan bahsetmektedir. Burke sonuç olarak, 1920'lerde Almanya'da ortaya çıkması beklenen yeni tarih yaklaşımının Fransa'da ortaya çıkmasının nedenini; Febvre, Bloch ve Braudel'in, hedeflerine ulaşma konusunda diğerlerine göre daha kararlı adımlar atmalarıyla ve bu harekete diğerlerinden daha hızlı liderlik etmeleriyle açıklamaktadır. Yazara göre Annales'in bu başarısının bir ayağını da Annalesçi tarihçilerin birbirlerinin eserlerini dikkate almaları ya da bunlara tepki göstermeleri oluşturmaktadır. Burke, Annales Ekolü'nün en önemli başarısı olarak, tarih disiplininin geniş bir alanda varlık iddia etmesini görmektedir. Burke, ileri sürdüğü bu argümanlara bağlı olarak hazırladığı kitaba *Fransız Tarih Devrimi* başlığını uygun gördüğünü ve "20. asrın en önemli ve en yenilikçi tarih çalışmalarının Fransa'dan çıktığını" ifade etmektedir.

Kitabın sonundaki "Sözlükçe" başlıklı kısımda, "Annales Hareketinin Terminolojisi" adlı bir sözlükçe sunan Burke, bu terminolojiyi liste şeklinde takdim etmiştir. Burada verilen kavramlar, Annales Okulu mensuplarının kullandığı kavramlardan oluşmakta; ayrıca Annales mensuplarının tarihle diğer sosyal disiplinler arasındaki sınırları nasıl kaldırdığının ve tarihi nasıl *daha çok şeyin daha çok tarihi* hâline getirdiğinin açık bir göstergesi gibidir. Burke, bu kısmı Annales tarihçilerinin kullandığı terimlere aşina olmayanlar için hazırladığını belirtmekte ve kitabına geniş bir kaynakça ile son vermektedir.

Tarih disiplininde çok önemli bir nokta olarak ortaya çıkan ve tarih biliminin yeni alanlarını araştırmaya açan Annales Okulu'nun genel tarihini sunan Peter Burke'ün *Fransız Tarih Devrimi: Annales Okulu* isimli eseri, Türk tarihçiliğinin gelişimine önemli bir katkı sağlayacaktır. Kitap, vasat hacmine rağmen Annales Hareketi'ni bir bütün olarak gösteren önemli bir eserdir. Burke'ün bu eserini böylesine güzel bir biçimde ve akıcı ifadelerle bizlere aktaran Mehmet Küçük'e teşekkürlerimizi sunuyor ve kitabın, Annales Okulu ile ilgili Türkçe yayımlanan ilk nitelikli analiz olma özelliğiyle alanında önemli bir boşluğu dolduracağını temenni ediyoruz.

Resimli Cumhuriyet Din Kitabı

İsmail Kara

İstanbul, Dergâh Yayınları, 2023, 1183 sayfa, ISBN: 978-625-6839-63-2.

Elif Neslihan DOĞAN*

Çalışma alanı çağdaş Türk düşüncesi ve çağdaş İslam düşüncesi olan İslam felsefesi profesörü İsmail Kara, 1183 sayfalık hacimli eserinde Cumhuriyet dönemindeki din meselelerinin neredeyse tamamını ele almış ve bunu 70 ana başlık altında toplamıştır. Kitabın üçte birini oluşturan fotoğraflarla âdetâ tüm Cumhuriyet döneminin görsel hafızası ortaya dökülmüştür. Yazar, kitabın giriş bölümünde, kitapta kullanılan tüm materyalleri toplamasının otuz yıldan fazla zamanını aldığını ifade etmektedir. (s. 6) Türkiye’de dine dayanmayan hiçbir meselenin olmadığına inandığını ifade eden Kara, diğer meselelerimizde olduğu gibi din meselesinde de sağlıklı bir şekilde tartışamayışımızdan dem vurarak, bu çalışmada esas olarak neler yapmayı amaçladığını bize şu cümlelerle açıklamıştır:

“Bu çalışmanın yapmak istediği bugünü ve geleceği hesaba katarak Cumhuriyet devrini, geniş manada din, İslamiyet ve Müslümanlık merkezli olarak, bu alanlara ilişkin laiklik anlayışları ve politikalarını, Cumhuriyet inkılaplarının hem mevzuat hem de uygulama itibarıyla zorlu hikâyelerini, sekülerleşme istikametinde değişen tarih, kültür, dil, hukuk ve düşünce meselelerini, Diyanet İşleri Başkanlığı’nı ve din anlayışını, verdiği din hizmetlerini, eğitim sistemini ve bunun içinde ‘din eğitimini’, cemaat ve tarikat yapılarını, yeni dini grupları, din eğitimi kurumlarını, din derslerini, irtica edebiyatını, İslam dünyası ile inişli çıkışlı ilişkileri, siyaset kurumunun ve siyasi aktörlerin, asker-sivil bürokrasinin, üniversitenin, aydınların, basın dinî konulara yaklaşımlarını, mütedeyyin aile kızlarının eğitim ve hayatının her kademesine katılma isteklerinin ortaya çıkardığı tesettür-başörtüsü hadisesini, halk Müslümanlığının tezahür biçimlerini ve onun çeşitli yollarla bastırılmasını, Aleviliği, tarihi mirası ve eserleri hesaba katmayan yeni şehirleşme ve yeni cami mimarisi örneklerini, dini yayınları... Nihayet bunların hepsiyle alakalı olarak dindar-mütedeyyin insanların karşı karşıya kaldıkları meseleleri anlama biçimlerini ve siyasi merkeze karşı destek, muhalefet ve mücadele tarzlarını... Bütün bu süreçlerin içinden geçen biri olarak bir daha ele almak, tasvir, tahlil ve tenkit etmektir.”

İsmail Kara, kitabına “Din asıl, devlet onun fer’idir” sözüyle başlıyor. Fatih döneminden beri zikredilen bu

*Yüksek Lisans Öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı, İstanbul, elifneslihan.dogan@stu.fsm.edu.tr

sözün, Osmanlı'nın dine bakışını ve dinle kurduğu ilişkiyi anlatması bakımından çok önemli olduğunu ifade eden yazar, bu topraklarda İslamiyet'in bizim için bir varoluş meselesi olduğunu, din hakkındaki tartışmaların Osmanlı döneminden beri süregeldiğini ancak Lozan'dan sonra din meselesinde büyük bir kırılma yaşandığını; din-devlet, din-toplum gibi ilişkilerin çok farklı bir yöne evirildiğini vurguluyor. Lozan'dan günümüze bir asır geçtiği hâlde, gerek Lozan gerek dinî meseleler gerekse inkılaplar hakkında akademide dahi doğru dürüst hiçbir yayının yapılmamış olduğuna işaret ediyor. Günümüzdeki din ile alakalı meselelerin (ki yazara göre Türkiye'de dinle alakalı olmayan hiçbir mesele yoktur), zamanında kurulan bu yanlış ilişkiden kaynaklandığını, Türkiye'nin din sahasındaki hemen hemen hiçbir problemini çözemediğini ve bu sistemin Türkiye'yi taşımaktan çok uzak olduğunu, kitabını yazma amaçlarından birinin de "Bugün ve yarın biz yolumuza nasıl devam edeceğiz?" sorusuna cevap arayışı olduğunu ifade ediyor. 3 Mart 1924 tarihinde hilafetin ilgası, Tevhid-i Tedrisat ve din işlerinin idaresinin bakanlık düzeyinde başkanlık (Diyanet İşleri Başkanlığı) seviyesine indirilmesinin radikal kırılmalar ve beklenmeyen sarsıcı, şaşırtıcı etkilerinin olduğuna işaret ediyor. Diyanet İşleri Başkanlığının Türkiye'nin çok önemli kurumlarından biri olduğunu ancak Türkiye'yi taşıma kapasitesinin olmadığını da ekliyor.

Kitapta ele alınan önemli konulardan biri de Türkiye'deki dinî eğitimin yetersizliği, bu yetersizliğin toplumsal sonuçlarının ne olduğu ve ülkenin nasıl bedeller ödediğidir. Prof. Kara, mevcut dinî eğitimin, modern Türkiye'nin ihtiyaçlarına cevap vermekten çok uzak olduğunu; ilim, fikir ve sanat hayatımızın çelimsizliğinin ve yavanlığının yegâne değilse bile en büyük sebebinin bu olduğunu ifade ediyor. Bu bağlamda, ilahiyat fakülteleri ve Diyanet İşleri Başkanlığı gibi kurumların, sadece mevcut dinî düşünceyi yansıtan değil, aynı zamanda bu düşünceyi şekillendiren ve yeni dinî bilgiler üreten merkezler olması gerektiğini vurguluyor. Bu toplumdaki din anlayışının herhangi bir toplumun din anlayışıyla aynı olamayacağını, bu sebeple de aynı şekilde ele alınamayacağını belirtiyor. Türkiye'de sosyal bilimlerin başarıya ulaşamamasının din meselesinin yeterince dikkate ve ciddiye alınmamasından da kaynaklandığını ifade eden yazarın, bu minvalde toplumdaki aydınların, din adamlarının, müesseselerin layıkıyla görevlerini yerine getirmediğine dair önemli eleştirilerde bulunuyor. Kemalist sol kesimin okumalarıyla muhafazakâr mütedeyyin kesimin okumalarının birbirine düşman gibi görünmekle beraber birbirini besleyen okumalar olduğunu, ancak ülkeye maliyetinin de çok büyük olduğunu söylüyor. Aynı zamanda din eğitiminin zorunlu olması gerektiğini savunan yazar, Türkiye'de bazı kesimlerin ilköğretimde alacakları din eğitimi dışında başka seçeneklerinin pek olmadığını temas ediyor.

Yazar; tekkelerin, tasavvufun ve tarikatların İslam düşüncesinin önemli unsurlarından olduğunu belirtiyor. Modernleşme döneminde bu müesseselere yapılan eleştirilerin tek tip din anlayışının eseri olduğunu ve Cumhuriyet ideolojisinin bu eleştirilere çok kabalaştırarak, katılaştırarak devam ettiğini ekliyor. Modernleşme hamleleri adı altında türbe ve tekkelerin kapatılmasındaki esas amacın Müslümanların hayatına, dini anlama ve yaşama biçimlerine müdahale olduğunu; bunun insanları kültürsüzleştirmekten başka pek bir işe yaramadığını anlatan yazar, *"bunun sadece halk Müslümanlığına karşı bir hareket değil, aynı zamanda dini hayatın mekânlarını, merkezlerini ortadan kaldırmanın, görünmez kılmanın,*

zayıflatmanın, dini düşünce ve dini hayat açısından kutsallık fikrinin sıradanlaştırılmasının da bir yolu” olduğunu söylüyor (s. 132). Yani dinî hayatın çok fakirleştirildiğini, günümüzdeki pek çok cemaat ve tarikatla ilgili problemin de o günlere dayandığını ifade ediyor. Türkiye’de cemaat ve tarikat yapılarının ciddi şekilde tenkitten geçirilmesinin gerekliliğini ifade eden yazar, bir grubun yanlısını genele mal etmenin, toptan yok saymanın ve inkâra gitmenin de bu meseleye zerre katkısının olmayacağını vurguluyor.

Laiklikle ilgili bölüme “*Hristiyanlık, hususiyetle de Katoliklikle alakalı bir meselenin Osmanlı Türk topraklarında işi ne?*” diye soru yönelterek başlayan yazar; 1924’ten sonra ilk zamanlar çok katı biçimde uygulanan laiklikle ilgili, toplumun isteği ve sosyolojik ihtiyaçlara bağlı olarak birtakım iyileştirilmelere gidildiğini ifade ediyor. Bazı gazete kupürlerinden faydalanarak, insanların ölümlerini kaldıracak imam bulamamasından şikâyet edilen haberlere yer veriyor. Yükselen taleplere bağlı olarak cami yaptırma derneklerinin kurulması, Kur’an kurslarına sınırlı da olsa izin verilmesi, ilahiyat fakültesinin kurulması, hac yasağının kaldırılması, bazı türbelerin açılmasına izin verilmesi, çarşaflarını çıkarmayı kabul eden kadınlara bedava manto verileceği gibi birbirinden ilginç onlarca uygulamaya dair örnekler gösteriyor.

Eğitim konusuyla ilgili olarak, gerek normal eğitim gerekse din eğitimi alanında ülkenin bir arpa boyu yol alamadığını; 20 yıldır ülkeyi yöneten iktidarın da birtakım kozmetik iyileştirmeler yaptığını ancak eğitimin muhteva ve kalitesine yönelik olarak neredeyse hiçbir şey yapmadığını belirtiyor. Dünyanın gidişine paralel olarak, değişen yeni şartlara uyumlu ancak geçmişinden de tamamen koparılmamış, var olanın üzerine inşa edilecek, bizi her bakımdan taşıyabilecek bir sistemin inşa edilmesinin hayati önem taşıdığından bahisle yapılması gerekenleri maddeler hâlinde sıralıyor. Eğitimin muhteviyatı kadar mimariden üsluba bir tavrımızın, duruşumuzun olması gerektiğinin öneminden bahsediyor. Eğitimin iyileştirilmesine yönelik ciddi adımlar atmak bir tarafa, eğitim meselesini hiç konuşmayan, tartışmayan bir toplum olmamızın acısını çektiğini belli eden cümlelerle bölüme son veriyor.

Yabancı yazarların, Türk toplumuna, özellikle de Türk kadınına oryantalist bakış açısıyla yönlendirdiği tespitleri sert bir şekilde eleştiren yazar, bundan daha kötüsünün Türk aydınının da bu söylemleri benimsemesinin ve hatta daha ileriye götürmesinin olduğunu üzülen ifade ediyor. Batılı aydınların, Türk/Müslüman toplumunu -ki yazar ikisini hiç ayırmıyor- şehvet düşkün, çok eşli ve kadınlarının çok pasif, pısrık, düşünce ve fikirden yoksun, keyif düşkün vb. bazı ezber şablonlarla tarif ettiğini belirtiyor. Onların güzel ve doğru olan ne varsa Batı’dan çıktığı fikrinden kurtulamadıkları tespitinde bulunuyor.

“*Milli olan dini olan değilse nedir?*” sorusunu yönelterek başladığı bölümde, Mehmet Akif’e reva görülen mezar taşının hazin hikâyesini anlatırken, “*Bir mezar hikâyesi, tarih ve düşünce tarihi meselesi olur mu?*” sorusunu yönlendiriyor. Anıtkabir’in yerinin tercihinin, mimarisinin ve yapısal özelliklerinin zamanında büyük tartışmalara konu edildiğini anlatan yazar, şimdiki yerinin seçilmesinde gözetilen en önemli fayda olarak buranın İslamiyet öncesi Ankara’sının önemli bir merkezi olmasını gösteriyor. Anıtkabir’in mimarisıyla ilgili de yarışma açıldığını, yerli ve yabancı pek çok mimarın bu yarışmaya katıldığını; bu mimarların, projelerinde Selçuklu-Osmanlı ve İslamiyet öncesi Türk türbe, kümbet, çadır kültürünü yansıtan unsurları kullandığını fakat bu projelerin yeni Türkiye’yi yansıtmadığı gerekçesiyle kabul edilmediğini

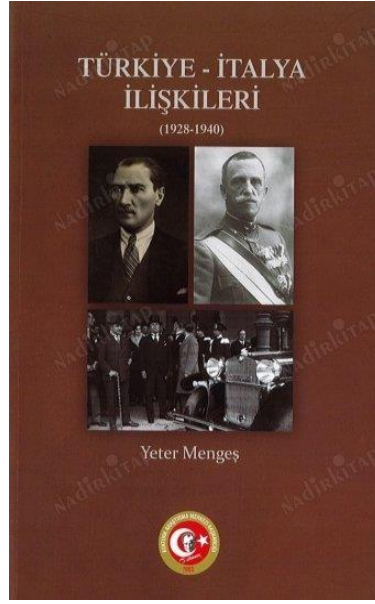
anlatıyor. Kabul edilen projenin millî mimari olarak lanse edildiğini ancak asıl seçilme sebebinin dinî unsurlardan uzak olması, Yunan-Roma medeniyeti unsurlarını taşıması olduğunu ifade ediyor. Toplumun türbeleri kapatan bir zatın kabrini bir tür türbeye dönüştürdüğünü hatta sadece halkın değil, en eğitimli kesimlerin de Anıtkabir'e bir türbe gibi muamele ettiğini vurguluyor.

Burada yer veremediğimiz, şehirleşme, mimari, mabet, başörtüsü meselesi, halk Müslümanlığı, şapka meselesi, Alevilik, cemaatler vb. bir asırdır Türkiye'nin gündeminde yer kaplayan fakat hiçbir zaman gereği gibi tartışılmamış, yüzleşilmemiş ve çözülememiş onlarca problemimize değiniyor. Yazar; görseller, gazete kupürleri, meclis tutanakları ve hatıratlar gibi zengin materyallerle de âdeta bir hafıza şöleni sunuyor.

Kitabı okudukça, yazarın giriş cümlelerinde açıklamayı vadettiği tüm konulara olabildiğince derin ve objektif şekilde değindiğini görüyoruz. Yazarın, Türkiye'de bütün önemli meselelerimizde olduğu gibi din meselesinin de derinlemesine konuşulup tartışılmadığına dair görüşüne, bu problemlerin yüzleşme ertelendiği daha da büyüyerek sorunlar yumağına döndüğü kanaatine tamamen katılmakla beraber, ben yüzleşmenin yanı sıra helalleşmenin de gerekli ve önemli olduğunu düşünenlerdenim. Diğer taraftan, yazarın Cumhuriyet dönemindeki din meselelerini ele alması hasebiyle merkeze aldığı kesimin Müslüman Türkler olması çok normaldir ancak bu ülkedeki her önemli meseleyi onlara atfetmesinin, bu topraklarda yaşayan başka bir millete, dine veya mezhebe mensup birindeki yansımaları acaba nasıldır? Elbette Sünni Müslüman Türkler bu ülkenin asli unsurlarıdır ancak bu ülkeyi imar edenler arasında gayrimüslim ve başka mezheplerden insanlar da vardı.

Resimli Cumhuriyet Din Kitabı, hem hacmi hem de başlık seçimi gibi nedenlerden ilk bakışta zorlayıcı gibi görünse de, aslında üniversite düzeyindeki veya biraz daha yüksek seviyedeki herkes için anlaşılır bir dilde yazılmıştır. Kitap, yakın tarihimizde gerçekleşmiş olayları ele almasıyla beraber, içerdiği konular hâlâ güncelliğini ve önemini korumaktadır. Zengin görsellerle ve gazete kupürleriyle donatılmış bu eser, okuyucuları âdeta bir zaman yolculuğuna çıkarırken, bu malzemelerin de eserin kolay okunurluğuna katkıda bulunduğunu düşünüyorum ama başlık seçiminde farklı bir tercihte bulunabilir miydi, diye sormadan edemiyorum. Çünkü kitabın, gerek ismiyle gerek hacmiyle kalın bir ansiklopedi havası olduğunu söyleyebilirim. Sonuç olarak *Resimli Cumhuriyet Din Kitabı*, Cumhuriyetin 100. yılına yakışır, geçtiğimiz yüzyılda din-devlet ilişkilerine dair çok kapsamlı, muhteşem bir eserdir.

KİTAP İNCELEMELERİ/ REVIEWS ESSAYS

Türkiye-İtalya İlişkileri (1928-1940)

Yeter Mengeş

Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, 2023, 853 sayfa, ISBN: 978-975-17-5584-1.

Mevlüt ÇELEBİ*

Son yıllarda Türkiye’de İtalya ve İtalyanlar hakkında yapılan çalışmalarda artış olduğu görülmektedir. Binlerce yıl gerilere giden Türk-İtalyan ilişkilerinin siyasetten ticarete, sanattan spora, teknolojiye eğitime kadar çok yönlü olarak incelenmesi memnuniyet vericidir. Ancak bunun asgari tarih metodolojisine uygun olarak yapılması beklenir. Ne var ki söz konusu çalışmalarda ciddi hatalara rastlanmaktadır. Bunlardan bir kaçına işaret ettikten sonra, inceleyeceğimiz asıl çalışmaya geçeceğiz.

Yine Türkiye’de son yıllarda doktora tezlerinin yayımlanmasında da artış olduğu görülmektedir. Üstelik pek çoğu yöntem ve içeriğine müdahale edilmeden kitaplaştırılmaktadır. Bizce de doktora tezlerinin yayımlanmasında yarar vardır. Ancak bu yapılırken, alalece değil, üzerinden biraz zaman geçtikten sonra tezin yeniden gözden geçirilmesi, varsa birtakım yanlışlarının düzeltilmesi, yeni kaynaklarla desteklenmesi ve kitap formatına getirilerek yayımlanması tercih edilmelidir. Oysa mesela, tezde yer almayan¹ “Mare Nostrum” ifadesinin kitapta başlık olarak tercih edilmesine rağmen içerikte “mare nostrum” a rastlanmaması² bunun ilk örneğidir. Başka bir doktora tezinde, İtalyanlar tarafından işgal edilmediği ve “Millî Mücadele Döneminde Anadolu’da İtalyan İşgalleri” başlıklı bölümde geçmediği hâlde sanki İtalyanlar tarafından işgal

* Prof. Dr., Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, İzmir, mevlutcelebi@yahoo.com

¹ Erhan Berat Fındıklı, *İtalyanlar ve Türkler: Mekânın Reel ve Historiyografik İnşası (1922-43)*, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2011.

² Erhan Berat Fındıklı, *Mare Nostrum Mussolini Dönemi’nde Türkiye’de İtalyan Mimarlar Arkeologlar ve Seyyahlar (1922-1943)*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2018.

edilmiş gibi Isparta Sancağı'nda Meclis-i Mebusan seçimlerinin incelenmesi³ başka bir örnektir. Vahim bir örnek de İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalinin İtalyan basınındaki yankıları hakkında iki kişi tarafından yazılan makaledir.⁴ Birkaç İtalyan gazetesindeki birkaç habere dayanan bir yazının bütün İtalyan basınına yansıtıyormuş gibi bir başlıkla ifade edilmesi baştan yanlıştır. Bu yetmezmiş gibi İzmir'in ısrarla ve yanlış olarak *Smyrna* şeklinde geçtiği makalede kullanılan İtalyan gazetelerindeki haberler Google Translate ile çevrildiği izlenimi vermektedir. Çünkü Google Translate dışında, basit bir yabancı dil ve Türkçe mantığıyla izahı mümkün olmayan şu örnekler başka türlü düşünmeye imkân vermiyor:

“Smyrna nüfusunu, yakın zamanda meydana gelen rahatsızlık ve katliamlara karşı korumak için, Müttefikler Yüksek Kurulu, Türkiye'nin ateşkes şartlarına ilişkin uluslararası koşullarla kentin işgaline karar verdi. Bunu takiben, bugün öğleden itibaren İtalyan, Fransız, İngiliz ve Amerikan denizci birliklerinin ardından Yunan birlikleri indi.” (s. 123)

“Yunan ordusu Zaphiris tarafından karaya çıkarıldıktan sonra Smyrna halkına şu bildiriye yöneltti: Hükümetimin emriyle, Müttefikler ile birlikte hareket ederek, Smyrna'nın ve çevresinin askeri işgaline devam ettiğimi bilginize sunuyorum. Bu işgal nüfusun güvenliğini garanti etmeyi amaçlamaktadır. Siyasi ve dini otoriteler, geçmişte sanki Yunan ordularının izindeymiş gibi hareket etmeye devam edecekler.” (s. 124)

“Smyrna'daki uluslararası kuvvetlerin inişleri sevinç çılgınlıkları ile duyuruldu: Birleşik tebliğ (müttefiklerin bildirisi), İtalyan birliğini ön planda tuttu.” (s. 124)

“Roma'da, Smyrna'ya iniş hakkındaki resmi bildirin...” (s. 124)

“Dün sabah Yunan birlikleri inişe geçti.” (s. 125)

“Yunan birliğinin, Smyrna'nın Konak meydanını geçerken, Türk mahallesinin kenarında, yaklaşık iki saat süren tüfek ateşi ile karşılandığını, 300 Türk ve 100 Hellen'in öldüğünü...” (s. 125)

“Limanda yer alan savunma duvarında bir Türk bayrağı kalacaktır.” (s. 127)

Daha fazla örnek vermeyi gereksiz buluyoruz. Sadece şu kadarına işaret etmek isteriz: Bir öğretim üyesinin isminin de yazar olarak yer aldığı böyle bir makale nasıl yayımlanmış olabilir, hayret etmemek mümkün değildir. Gerçi Türkiye'de bilim ve tarihçilik adına öylesine garabetler yaşanıyor ki, belki de şaşırılmak gerekiyor. Fakat kaynakçadaki karışıklık, yayınların yıllarının gösterilmemesi ya da İtalya Dışişleri Bakanlığı yayını olan *I Documenti Diplomatici Italiani* serisinin künyesinin verilmemesi gibi ilk anda göze çarpanlar, kaçınılmaz olarak şu soruyu gündeme getiriyor: Yazının yayımlandığı derginin editörleri veya hakemler de mi böylesine basit hataları görmediler?

Biz bu yazımızda Yeter Mengeş'in *Türkiye-İtalya İlişkileri (1928-1940)* başlıklı çalışmasını ele alacağız. Kitap, Yeter Mengeş'in Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsünde, Doç. Dr. Fevzi Çakmak'ın danışmanlığında 2021'de tamamladığı doktora tezine dayanmaktadır. Tez; içerik, yanlışlar, eksikler ve başlıkların hemen hemen hepsi aynı kalmak suretiyle Atatürk Araştırma Merkezi tarafından 2023 yılında yayımlanmıştır. Merkez tarafından yayımlanma sürecinde çalışmanın, Hale Şıvgın ve Mehmet Cem Oğultürk tarafından incelenerek, yayımlanmasına onay verilmiştir. Yoğun emek verilerek, Türk ve İtalyan kaynaklarının yanı sıra Amerikan, İngiliz ve Alman başta olmak üzere pek çok ülkenin kaynağından faydalanılarak hazırlanan tezin; başlık, yöntem ve içerik açılarından ele alındığında, sarf edilen emeğin

³ Aslıhan Kılınç, *İtalyan İşgal Bölgelerinden Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2023.

⁴ Ayşegül Şentürk-Bayram Ali Yavuz, “İtalyan Basınında İzmir'in İşgali”, *Researcher: Social Sciences Studies*, Cilt: 7, Sayı: 3, Yıl: 2019, s. 118-130.

karşılığını vermekten uzak olduğu görülmektedir. Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, biz doktora tezlerinin yayımlanmasını gerekli ve yararlı görüyoruz. Ancak bu tezde olduğu gibi yayımlanma işi alelacele yapılırsa, dikkatsizliklerle, dahası ciddiyetsizlik olarak yorumlanabilecek yanlışlarla karşılaşılması kaçınılmazdır. Sadece bir örnek vermekle yetineceğiz: 1876'dan beri Milano'da yayımlanmakta olan *Corriere della Sera* gazetesinin adının tezde ve kitapta geçen bütün dipnotlarda *Corriera della Sera* şeklinde yanlış yazılmasını başka türlü izah etmek zordur.

Çalışma hakkındaki ilk eleştirimiz başlık-içerik uyumsuzluğundur: Modern çağda devletler arası ilişkiler sadece siyasi ilişkilerden ibaret değildir. Uluslararası ilişkiler siyasetten sanata, spordan bilime, teknolojiye eğitime kadar çok boyutlu hâle gelmiştir. Dolayısıyla iki ülke arasındaki ilişkiler incelenirken siyasi, kültürel, sportif gibi herhangi bir tasnif yapılmıyorsa bu, saydığımız bütün ilişkilerin ele alındığı şekilde anlaşılır. Eğer ayırım yapılmıyorsa ilişkilerin her yönünü ele almak şarttır, aksi takdirde eksiklik olur. Söz konusu çalışmada herhangi bir ayırım yapılmadığı için sanki ilişkilerin bütün yönleri incelenmiş gibi bir izlenim doğmaktadır. Oysa içeriğe bakıldığında kesinlikle böyle olmadığını anlamak hiç de zor değildir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türkiye ile İtalya arasındaki ilişkiler yukarıda belirttiğimiz şablona tam olarak uymaktadır. Lozan Barış Antlaşması'nı onaylayan ilk İtilaf Devleti olan İtalya ile siyasi, ticari, kültürel, her alanda iniş çıkışlar izleyen yoğun ilişkiler yaşanmıştır. Bu çalışmada siyaset dışındaki alanlara neredeyse hiç girilmemiştir: Yeter Mengeş'in tezinde/kitabında sayıları binleri bulan, Türkiye'deki İtalyan cemaatinin ve bunların hastane, okul gibi kurumlarının esamisi okunmamaktadır. Türk donanmasının güçlendirilmesinde İtalya'dan alınan savaş gemileri hariç ekonomik ve ticari ilişkilere hiç değinilmemiştir; Türkiye'de İtalyan mimar, heykeltıraş ve diğer sanatçıların sanat ve spor alanındaki çalışmaları yok sayılmıştır; Türkiye'de meydana getirilen modernleşme hareketlerinden söz etmeye gerek görülmemiştir ve nihayet turizm, ulaşım, sergi gibi alanlar görmezden gelinmiştir. Bu eksikliklerden hareketle, Yeter Mengeş'in çalışması Türkiye-İtalya ilişkilerinin yalnızca siyasi yönünü işlemektedir ki bunda da, birazdan söz edeceğimiz üzere ciddi yöntem ve içerik hataları yapılmıştır.

Kitabın kapsadığı tarihlerin tespitinin de sorunlu olduğunu düşünüyoruz. Çalışmaların belli tarih aralıklarını kapsamaması yadırganacak bir durum değildir. Ancak bunun konuyu anlaşılır hâle getirmesi ve mantıksal bir zemine dayanması şarttır. Kitapta 1928-1940 döneminin seçilmesi zorlama ve ilişkilerin tarihsel boyutunu tam olarak yansıtmaktan uzaktır. Bu tarih aralığının başlangıcı olarak 1928'in seçilmesinde, Türkiye Cumhuriyeti ile İtalya Krallığı arasında 30 Mayıs 1928 günü imzalanan Tarafsızlık, Uzlaşma ve Adli Tesviye Antlaşması'nın rol oynadığını tahmin ediyoruz. 1940'ın seçilmesinde de İtalya'nın İkinci Dünya Savaşı'na girişi esas alınmış olmalıdır. Bu tarihlerin seçilmiş olmasının isabetli olduğunu düşünmüyoruz. Eğer bir tarih aralığı esas alınacaksa 1923'ten başlanması daha mantıklı ve tarihsel gerçeklere uygun olurdu. 1923'ten sonraki sınırlama için 1928'in veya İsmet Paşa'nın İtalya'yı ziyaret ettiği 1932'nin ya da yeni bir savaşın başladığı 1939'un alınması daha uygun olurdu, fikrindeyiz. Çünkü İtalya'nın İkinci Dünya Savaşı'na girmesinin, Türk-İtalyan ilişkilerinde olumlu ya da olumsuz doğrudan bir etkisinden söz etmek zordur. Aslında, bu çalışmayı kastetmeden, Türkiye Cumhuriyeti tarihi alanında yapılan çalışmalarda sıkça rastlanan

bir duruma dikkat çekmek istiyoruz: Tarih eğitimi almamış veya aldığı hâlde Osmanlıcası yetersiz ya da alan dışından olduğu hâlde akademik çalışma yapan pek çok araştırmacı 1928'den sonraki dönemi incelemeyi tercih etmektedir. Yeter Mengeş'in, Osmanlıca kaynakları okuyup okuyamadığını bilmiyoruz. Kullanılabilecek pek çok eski Türkçe kaynak olduğu hâlde birkaç örneğin dışında eski Türkçe kaynak kullanılmadığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Alman, Amerikan ve İngiliz kaynaklarının kullanılması çalışmaya olumlu katkı yapmıştır.

Türkiye-İtalya İlişkileri başlıklı çalışmanın içindekiler kısmı incelendiğinde, hem başlıklandırma hem de içerik olarak bir doktora çalışmasına yakışmayacak yöntem hataları göze çarpmaktadır. Mesela birinci bölümde, 1911-1927 yılları arasında Türkiye ve İtalya'da meydana gelen önemli gelişmeler ele alınmıştır. Burada Türkiye-İtalya ilişkilerinin bir özeti yapılırken, süreç, ağırlıklı olarak İtalya'daki gelişmeler açısından işlenmiştir. Üstelik bu başlık altında İtalya Başbakanı Benito Mussolini'nin Nisan 1926'da yaptığı Trablusgarp seyahati incelenmiş, sonraki alt başlıkta Mussolini ve faşistlerin iktidara gelişlerine dönülmüştür. Ana başlıkta geçtiği hâlde, söz konusu dönemde Türkiye'deki gelişmelerden, daha da önemlisi yeni Türkiye'nin dış politikasından ve ilişkilerinden hemen hemen hiç söz edilmemiş olması en hafif deyimle yöntem eksikliğidir. Böyle yapmaktansa, iki ülke ilişkilerinin tarihî geçmişi orantılı bir şekilde ele alındıktan sonra Türkiye ve İtalya'da meydana gelen önemli olaylara yer verilmiş olsaydı metodolojik açıdan daha uygun olurdu.

Çalışmanın ana eksenini oluşturan 1928 ve sonrasındaki süreç “Türkiye-İtalya İlişkilerinde Altın Çağ (1928-1932)” başlığı altında incelenmiştir. (s. 111-290) Hemen belirtmek gerekir ki, geçmişi yüzlerce yıl geriye giden iki ülke ve milletin ilişkilerinin dört yıllık bir dönemi için *altın çağ* ifadesini kullanmak bizce doğru değildir. Böylesine iddialı bir nitelemenin mutlaka mantıklı ve somut örneklerle izah edilmesi gerekirdi, yapılmamıştır. Bizim *göreceli barış dönemi* olarak yorumladığımız 1928-1932 döneminde Türkiye-İtalya ilişkilerinin bütün sorunlardan uzak, hiçbir anlaşmazlığın olmadığı bir dönem olarak görülmesi aldatıcıdır. İtalya ile Adalar meselesi, İtalya'nın Balkanlardaki siyasetinin Türkiye'de yarattığı rahatsızlık, Mussolini'nin İtalya-Türkiye-Yunanistan arasında üçlü pakt kurmak için yaptığı baskılar ve yapılacak bir açıklamayla ilişkilerin derinden sarsılabileceği bir dönemi, üstelik 4 yıllık bir dönemi altın çağ olarak yorumlamak uluslararası ilişkiler dinamiğine aykırıdır. Keza aynı bölümün alt başlıklarından birinde 1932'nin iki ülke ilişkilerinin *zirve yılı* olarak belirtilmesi de abartılı ve maksadı ifade etmede yetersiz kalmaktadır. Yeter Mengeş'in kitabının göze çarpan yönlerinden biri de konunun çok dağınık bir şekilde ele alınmasıdır. Ayrıca ilgili ana konulara değinmek yerine çalışma tali konularla şişirilmiştir. Bunun en bariz örneği “Dört Güç Paketi'nden Çelik Pakt'a İtalyan Dış Politikası” başlıklı dördüncü bölümdür. Bu bölümün büyük bir kısmının (s. 489-647) Türkiye-İtalya ilişkileriyle neredeyse hiçbir ilişkisi yoktur. İki ülke ilişkileri araştırılırken üçüncü ülkelerle olan ilişkilere ve iki ülke ilişkilerini etkileyen diğer faktörlere değinilmesi anlaşılabilir ve gereklidir. Ancak verdiğimiz örnekte olduğu gibi Türkiye-İtalya ilişkilerinin esasını oluşturan pek çok konu hakkında tek bir satır yokken, İtalya'nın Almanya ile ilişkilerinin, İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasının ve İtalya'nın savaşa girmesinin uzun uzadıya incelenmesi en basit ifadeyle metodolojik eksikliktir. Son

bölümün başlığı dikkat çekici ve eleştiriye açıktır: “Türkiye’nin İtalya Tehdidi Sebebiyle Batı İttifakına Eklemlenmesi”. Öncelikle ortada bir *Batı ittifakı* yoktur; İngiltere ve Fransa ile Türkiye’nin yaptığı bir ittifak antlaşması vardır. Dolayısıyla bunu Türkiye’nin *eklemlenmesi* olarak görmek hem doğru değildir hem de Türkiye’ye haksızlıktır. Kaldı ki, ileri sürüldüğü gibi bu üçlü antlaşma yalnızca İtalyan tehdidine karşı değil, aynı zamanda Almanya’ya karşı yapılmıştır.

Çalışmanın kaynakçası, dipnot gösterme tekniği ve kaynak kullanımı konusundaki eleştirilerimizi bir kenara bırakıp, bu vesileyle birkaç noktaya temas etmek isteriz. Yeter Mengeş’in tüm eleştirilere rağmen gayreti takdire değerdir. Aslında yönelttiğimiz ve çoğaltılabilecek eleştirilerin tek muhatabı, çalışmayı hazırlayan Yeter Mengeş değildir. Bir doktora tezi olarak başlayıp kitap olarak yayımlanan bu çalışma, en az 7 akademisyen tarafından incelenmiş olmalıdır. Tez, bir danışmanın nezaretinde ve diğer iki akademisyenin yer aldığı tez izleme komitesinin gözetiminde hazırlanmıştır. Eğer layıkıyla yapılırsa, doktora tez aşamasında tez izleme komitelerinin oluşturulmasını son derece yararlı buluyoruz fakat amacına uygun çalışması şartıyla. Bu üç akademisyenin yanı sıra iki jüri üyesinin de katılımıyla beş kişilik bir jüri tarafından aday savunmaya alınmıştır. Daha sonrasında Atatürk Araştırma Merkezi tarafından yayımlanırken de en az iki hakeme gönderilmiştir. Bu şekilde en az 7 akademisyen tarafından incelenerek kontrol edilmesi gereken bir çalışmada ilk anda göze çarpacak bu eksikliklerin görülmemesi akademi adına üzücüdür. Söz konusu akademisyenler bilimsel duyarlılıkla hareket etmiş olsalardı, hem bu hataların önüne geçilmiş olacak hem de verilen emeğin karşılığının daha verimli bir şekilde alınması sağlanacaktı.

KİTAP İNCELEME VE KİTAP TANITIM ESASLARI/ GUIDELINE FOR REVIE

KİTAP İNCELEME VE KİTAP TANITIM ESASLARI

1. Tarih Kritik Dergisi (TKD) tarih sahasında genel kaide olarak son iki yılda yayınlanmış eserlerin Türkçe ve İngilizce tanıtım ve incelemelerini yayımlar. Başka bir yayın organında yayınlanmış yazıların çevirileri yayınlanabilir. Çevirilerin özgün metni de gönderilmelidir.
2. TKD'ye gönderilen yazılar editör tarafından derginin yayın kriterleri açısından incelenir. Editör kuşkuya düştüğü hususlarda yayın kurulundan görüş talep alır. Uygun bulunan yazı ilgili hakeme gönderilir. Hakemin uygun bulduğu yazı yayımlanır. Editör yazılarda yazım şekli ile ilgili değişiklik yapabilir.
3. Yazarlara herhangi bir telif ücreti ödenmez.
4. Kitap tanıtımı bir eserin sırf özeti değil, eleştirel olarak değerlendirmesi olmalıdır. Kitap tanıtımı yapan yazar kitapla aynı fikirde olabilir veya kitabın fikirlerine karşı çıkabilir veya kitabın sunduğu bilgilerde, yargılarda veya yapıda örnek teşkil eden veya eksik kalan yönleri belirtebilir. Kitap tanıtımı yapan yazar ayrıca kitapla ilgili düşüncelerini de açık bir şekilde ifade etmelidir.
5. Kitap incelemesi, bir kitaptan ortaya konulan en önemli noktalara ışık tutularak bunların eleştirel olarak tartışılmasıdır. Kitap incelemesi giriş, kitabın özeti, eleştirel tartışma ve sonuç gibi genel bir yapıyı takip etmelidir. Kitap incelemesi yazarı,
  - a. Giriş kısmında ana tez ve yaklaşımını ifade etmeli,
  - b. Özet kısmında kitabın esas argüman ve iddiaları üzerine odaklanmalı ve çalıştığı disipline getirdiği katkı ve itirazları sıralamalı,
  - c. Eleştirel tartışma kısmında kitap yazarının alanında yaptığı katkıların önemini değerlendirmeli, argümanlarının dayandığı veriler ve bunların bağlama uygun kullanılıp kullanılmadığını incelemeli ve
  - d. Sonuç kısmında kitaba ilişkin ulaştığı sonuçları ifade etmelidir.

Başlık bilgilerinde tanıtım veya incelemesi yapılan eserin adı, yazarı, yayımlandığı şehir ve yayınevi, yayım yılı, kaç sayfa olduğu ve ISBN numarası yazılmalıdır. Başlık bilgilerinin bir satır altına tanıtım veya incelemeyi sonuna yazanın adı SOYADI sağa dayalı olarak açıklama işareti konularak yazılır:

6. Başlık bilgilerinde tanıtım veya incelemesi yapılan eserin adı, yazarı, yayımlandığı şehir ve yayınevi, yayım yılı, kaç sayfa olduğu ve ISBN numarası yazılmalıdır. Başlık bilgilerinin bir satır altına tanıtım veya incelemeyi sonunayazanın adı SOYADI sağa dayalı olarak açıklama işareti konularak yazılır:

Doğu Avrupa Türk Mirasının Son Kalesi Kırım

Yücel Öztürk (ed.)

İstanbul, Çamlıca Basım Yayın, 2015, 432 sayfa, ISBN: 978-605-9964-38-8.

Fatih ORTA*

- a. Sayfa altında özel işarete karşılık olarak yazarın akademik unvanı, mensup olduğu kurum ve e- posta adresi yazılır (Dr., Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Konya, forta@selcuk.edu.tr).

- b. Kitap tanıtımı metinleri 800-1500 kelime arasında, kitap inceleme metinleri ise 2500-4000 kelime arasında olması tercih edilir.
- c. Tanıtım veya incelemenin yapıldığı eserin kapak sayfası resmi metnin başlık bilgilerinin hemen üstüne ortalanarak konulur.
- d. Yazı karakteri Times New Roman, 11 punto, satırlar bir buçuk aralıklı, dipnotlar 9 punto ve tek aralıklı yazılmalıdır. Paragraflar arası önceki 3 nk, sonra 3 nk, iki yana dayalı olmalıdır.
- e. Metin içinde vurgulanması istenen kısımlar *italik* olarak yazılmalıdır. Alıntılar ise *italik* harflerle ve tırnak içinde verilmelidir. Üç satırdan az olan alıntılar satır arasında, üç satırdan fazla olan alıntılar ise satırbaşı yapılarak satırın iki yanından 1 cm içeride blok halinde, 9 punto ve 1 satır aralığıyla yazılmalıdır.
- f. Dipnotlar klasik yöntemde sayfa altında numaralandırılarak verilir.

GUIDELINES FOR BOOK REVIEWS AND REVIEW ESSAYS

1. The Journal of History Critique (JHC) publishes book reviews and review essays in Turkish and English of works in the fields of history, published in the past two years, as a general rule. Translations of previews and essays published in other chronicles and/or journals may also be published. In that case, the original texts of the translations should also be forwarded to JHC.
2. All reviews sent to JHC is subject to examination of the Editor who will conduct an appraisal of the work to establish its conformity with the Journal's publishing *criteria*. The Editor may ask for the opinion of the Editorial Board in case it is so required. Convenient review is sent to the referee. Upon approval of the referee, review is publish. The Editor may make changes regarding the layout format.
3. No *honorarium* will be paid to the authors/researchers.
4. Book reviews should not merely be a summary of the work but should include a critical assesment of the work as well. Book Reviewer shall offer agreement or disagreement with the author and identify where he/she finds the work exemplary or deficient in its contents of knowledge, judgments, or structure. Reviewer shall also clearly state his/her opinion of the work which is discussed.
5. Review essay shall offer an insight into the most important points of the book and discuss these points within a critical approach. Review essays shall follow a general pattern of introduction, summary of the book, critical discussion and conclusion. Author of the review essay shall
  - a. Express the fundamentals of his/her thesis and basic approach in the introduction,
  - b. Focus on main arguments and assertions of the book and list its contributions and objections in its field in the summary,
  - c. Evaluate the contributions of the author of the book to his/her field and examine the data on which his/her arguments have been based and the way in which he/she has used these data within the context of the critical assessment.
  - d. Express in the conclusion part he/she has inferred about the book
6. Title information vis-a vis the review shall include name of the book or essay, author of the book, publication place and printing house, publication year, number of pages, and ISBN number. One line below the title, name and family name of reviewer should be written with asterisk right aligned. See an example below;

Cross and Crescent in the Balkans: The Ottoman Conquest of South Eastern Europe

David Nicolle

Barnsley, Pen & Sword Books, 2010, Pp. xvi, 256, ISBN: 978-184415-954-3.

7. In footnote section, academic title, institution and e-mail address of reviewer are required to be written with asterisk († Associate Professor, University of New South Wales, Canberra, m.uyar@adfa.edu.au).
8. It is preferred that book reviews should be between 800-1500 words and review essays 2500 to 4000 words.
9. Cover page picture of the reviewed work is set in the center aligned above the title of review or essay.
10. It is preferred that book reviews should be between 800-1500 words and review essays 2500 to 4000 words.
11. Cover page picture of the reviewed work is set in the center aligned above the title of review or essay.
12. The typeface must be written in Times New Roman, font size 11, line spacing 1,5, footnotes font size 9 and with single line spacing. Spacing of paragraphs must be 3 pts with the previous one, and 3 pts. with the following one and justified.
13. The important points which need to be emphasized in the text should be written in italics. Citations/quotations should be in *italics* and inverted commas. Citations/quotations less than three lines should be written between lines. If it is more than three lines it must be placed as block 1 cm inside equally from the beginning and the end of the line with font size 9 and 1 line spacing.
14. Footnotes will be given in classical manner i.e bottom of the page with numbers.

History Critique

Tarih Kritik Dergisi / Journal of History Critique

TARİH KRİTİK DERGİSİ

Journal of History Critique

Hakemli Ulusal Kitap Tanıtımı ve İncelemeleri Dergisi / Peer Reviewed and National Journal for Book Review and Review Essays Yıl/Year 10 • Sayı/Issue 3
• Temmuz/July 2024 • e- ISSN 2149-8733

SAHİBİ/Owner
Oğuzhan SAYGILI

EDİTÖR/Editor
Prof. Dr. Hasip SAYGILI
EDİTÖR YARDIMCISI/Assistant
Editor Funda TEKİN
M.Emin KARATAŞLIOĞLU

REDAKTÖR/Redactor
Ömer KARABAYIR

YAYIN KURULU/Editorial Board

Prof.Dr. İskender ÖKSÜZ
Büyükelçi (E)/Ambassador (R) H. Kemal
GÜR Prof.Dr. Mahir AYDIN
Prof.Dr. Alfina SIBGATULLINA
Prof.Dr. Fatma ÜREKLİ

tarihkritik@gmail.com